

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут агроекології і природокористування

Т.М. МИКИТИН, М.Х. ШЕРШУН

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

*Монографія
за науковою редакцією професора
М.Х. Шершуна*

*Видавництво
"Волинські обереги"*

2024

УДК 502.1(1-751.2)

М-59

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту агроєкології і природокористування НААН
(протокол № 7 від 27.06.2024 р.)*

Рецензенти:

Н.І. Паляничко – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу (Інститут агроєкології і природокористування НААН);

Т.Є. Калина – доктор економічних наук, професор, професор кафедри землеустрою та кадастру (Одеська державна академія будівництва та архітектури);

Н.М. Попадинець – доктор економічних наук, старший дослідник, заступник директора з науково-педагогічної роботи Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій (Національний університет «Львівська політехніка»).

Микитин Т.М., Шершун М.Х.

М-59 Еколого-економічні основи розвитку територій національних природних парків: монографія; за наук. ред. проф. М.Х. Шершуна. – Рівне: Волинські обереги, 2024. – 400 с.

ISBN 978-617-8161-17-4

У монографії викладено теоретико-методологічні та еколого-економічні основи збалансованого розвитку територій національних природних парків України, досліджено сучасний стан їх розвитку у контексті еколого-економічних аспектів. Розроблено методологічні підходи до формування еколого-економічних основ збалансованості розвитку територій національних природних парків та запропоновано напрями їх удосконалення із врахуванням руху України у Європейський Союз.

Монографію розраховано для фахівців у галузі економіки природокористування, працівників державних установ, керівників установ природоохоронного фонду, вчених, викладачів, аспірантів і студентів.

УДК 502.1(1-751.2)

ISBN 978-617-8161-17-4

© Микитин Т.М., Шершун М.Х., 2024
© "Волинські обереги", 2024

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ	8
---	---

1.1. Місце та роль національних природних парків у складі природно-заповідних територій	8
1.2. Наукові засади управління роботою національних природних парків	22
1.3. Міжнародний досвід роботи національних природних парків	67
<i>Висновки до розділу 1</i>	79

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ	81
--	----

2.1. Методика проведення досліджень об'єктів природно-заповідного фонду	81
2.2. Методологія розробки стратегії розвитку національного природного парку	92
2.3. Інтегральні показники стану розвитку національних природних парків	123
2.4. Проектування екологічних стежок у національному природному парку	136
<i>Висновки до розділу 2</i>	149

РОЗДІЛ 3.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ	151
3.1. Характеристика національних природних парків та умов їх роботи	151
3.2. Аналіз Проектів організації території НПП	170
3.3. Аналіз маркетингової діяльності заповідних територій	187
<i>Висновки до розділу 3</i>	199

РОЗДІЛ 4.

НАПРЯМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ	201
4.1. Комплексний аналіз роботи Нобельського національного парку	201
4.2. Розробка планових документів управління Нобельським національним парком	243
4.3. Моделювання роботи національного природного парку	254
<i>Висновки до розділу 4</i>	267

РОЗДІЛ 5.

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ	270
5.1. Фінансування діяльності парку	270
5.2. Використання інструментів маркетингу у роботі національних природних парків	285
5.3. Грантова діяльність національних природних парків	313
<i>Висновки до розділу 5</i>	326
ВИСНОВКИ	328
ДОДАТКИ	332
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	366

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт
ЄС – Європейський Союз
МРТ – маркетинг рекреаційних територій
НПП – національний природний парк
НПС – навколишнє природне середовище
ООН – Організація об'єднаних націй
ПЗФ – природно-заповідний фонд
ППП – постійні пробні площі
СОТ – Світова організація торгівлі
IUCN – International Union for Conservation of Nature,
Міжнародний союз охорони природи
SWOT – Strengths (Сили); Weaknesses (Слабкості);
Opportunities (Можливості); Threats (Загрози)

ВСТУП

Військові дії агресора на території нашої держави привели до того, що ряд об'єктів природно-заповідного фонду були пошкоджені та знищені, частина із них знаходиться на тимчасово окупованій території. Зменшились обсяги фінансування природоохоронних заходів. Післявоєнна відбудова, відновлення заповідних територій, інтеграція у європейську спільноту поставлять нові завдання перед природоохоронними організаціями. За таких умов виникає актуальна потреба у розробці механізмів ефективного збереження природно-заповідних об'єктів, підвищення фінансової стійкості природоохоронних установ, створенні оптимальних умов, які допоможуть ефективно використовувати ПЗФ для пізнавальних цілей, сприяти розвитку рекреації заповідних територій, не наносячи шкоди екосистемі, яка склалась. Існуючі можливості комунікацій, відкритість суспільства сприяють розвитку екологічного туризму, однак не слід при цьому забувати основну функцію природно-заповідних територій – збереження їх для майбутніх поколінь.

Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 року передбачено збільшення площ природно-заповідного фонду до 15% від загальної території країни, що є стратегічним завданням для досягнення екологічної збалансованості території України. При цьому недосконалість існуючої законодавчої бази, відсутність визначеної стратегії розвитку заповідної справи та недосконалість системи управління нею, низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення природоохоронних установ, невідповідність системи охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду сучасним вимогам, низький рівень екологічної освіти та інформованості

населення можуть привести до загрози втрати територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, які складаються з однієї або двох екосистем, не ушкоджених антропогенною діяльністю, де є види рослин і тварин, рельєфи чи місцини, які становлять науковий, освітній або розважальний інтерес, а також природні ландшафти надзвичайної краси. В Україні створено 56 національних природних парків. Займаючи площу 31% від усіх заповідних територій, вони зайняли провідне місце серед об'єктів ПЗФ. Організація дозвілля та відпочинку з одночасним збереженням їх ландшафтів та екосистем, сприяння збалансованого розвитку заповідної території стало основним завданням новостворених парків.

Європейська інтеграція України ставить перед природно-заповідним фондом нові завдання щодо збереження природи, а для національних природних парків – ефективного використання територій, які сприятимуть зміцненню їх фінансової стійкості. Перспективним аспектом збалансованого розвитку НПП є розробка та вдосконалення економічних механізмів відповідно до напрямів державної політики України у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Викладений у монографії матеріал може бути використаний для удосконалення нормативно-правової та методичної бази розвитку територій національних природних парків, а також реалізації державної екологічної політики з питань розвитку установ природно-заповідного фонду України.

Розділ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

1.1. Місце та роль національних природних парків у складі природно-заповідних територій

Термін «національний парк» вперше з'явився у США, де вони виникли в другій половині XIX ст. Перший у світі Йосемітський парк створений у 1864 році, а в 1872 році – Єллоустоунський на західному узбережжі Сполучених Штатів Америки (площа 899104 га).

Метою створення національного природного парку (НПП) було на той час збереження природи, її багатства і краси для блага людини. Відповідно до сучасних уявлень НПП виконує природоохоронну та рекреаційну функції. З часом ці дві функції були доповнені двома іншими: освітньо-пізнавальною та науково-дослідною. Зазначені функції вважаються основними, але часто, особливо в освоєних регіонах, вони повинні доповнюватись ще такими цільовими функціями: функцією охорони культурних цінностей і господарською. Міжнародна концепція Національного природного парку допускає створення парку на території, 75% якої повинно суворо охоронятися. При цьому основним завданням парку є управління відвідуванням цієї території. Це означає, що виведена із господарського використання територія із максимально дикою (натуральною, корінною) природою стає відкритою для бажаючих, але контакти відвідувачів з природою регламентуються. На Другій світовій конференції з національних парків, що відбулася у 1972 р. в Єллоустоунському парку, було констатовано, що жоден НПП світу не зміг знайти відповідних форм для вирішення основної суперечності, закладеної в самій ідеї парків – поєднувати охорону

природи з рекреацією [39]. В перших НПП намагались зберегти найунікальніші та найрідкісніші куточки природи. Рекреація в той час ще не представляла загрози навколишньому середовищу.

Однак масове відвідування території НПП, навіть і за суворого регулювання потоків відвідувачів, негативно впливає на природний стан ландшафтів, створює загрозу нормальному функціонуванню екосистем. Тому було рекомендовано: розміщувати туристичні заклади поза межами НПП; обмежити або повністю заборонити використання автотранспорту, замінивши його іншим видом пересування; зменшити інтенсивність відвідування НПП шляхом підбору найбільш придатних для відпочинку населення місць поза їх територіїю.

На сьогодні у 120 країнах світу нараховується 8500 національних парків загальною площею майже 850 мільйонів гектарів. В Європі створено близько 240 національних парків. Їх площа займає 10,4 % площі природно-заповідних територій. У більшості країн національні парки – основна номінальна категорія охоронних ділянок природи.

Основною ідеєю створення національних природних парків стала організація дозвілля та відпочинку з одночасним збереженням їх ландшафтів та екосистем.

Міжнародний союз охорони природи (IUCN) визначає, що національний парк повинен складатися з однієї або двох екосистем, не ушкоджених антропогенною діяльністю, де є види рослин і тварин, рельєфи чи місцини, які становлять науковий, освітній або розважальний інтерес, а також природні ландшафти надзвичайної краси.

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (ст. 20-22) «національні природні парки (НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення».

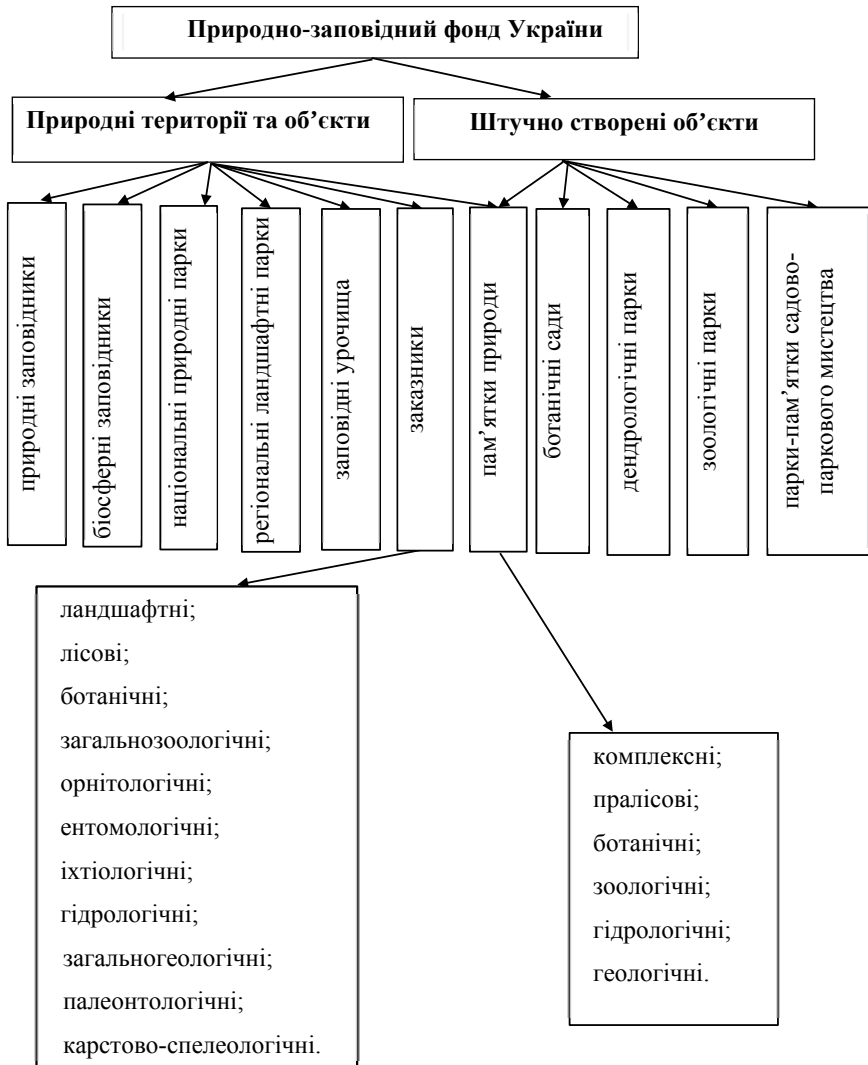

Рис. 1.1. Класифікація природно-заповідного фонду України

Джерело: систематизовано автором на підставі [175].

Національні природні парки є складовою природоохоронних територій України – територій, які створені з метою охорони природних ландшафтів від надмірних змін внаслідок господарської діяльності людини. У Законі [175] визначено такі види природоохоронних територій: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Станом 01.01.2021 р. природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8633 територій та об'єктів загальною площею 4,508 млн га в межах території України [2]. Із них 53 національні природні парки, які займають площу 1,36 млн га, що складає 30,2% від всієї площі ПЗФ. Це найбільша площа серед визначених Законом одинадцяти категорій об'єктів природно-заповідного фонду.

Питанню охорони природи, особливо цінних земель в Україні приділялась увага з давніх-давен. Можна виділити такі етапи розвитку охорони навколишнього середовища (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Етапи розвитку охорони навколишнього середовища

	Назва	Період
1	Етап утилітарної охорони	від найдавніших часів до початку XVIII ст.
2	Етап поресурсної охорони	початок XVIII ст. – середина XIX ст.
3	Етап територіальної охорони природи	із середини XIX ст. до середини XX ст.
	Етап екологічної охорони біосфери	з другої половини XX ст.

Джерело: систематизовано автором на основі [18].

В історії нашої держави були періоди, коли угіддя охоронялися з огляду на їхнє господарське, мисливське чи оборонне значення, а в спеціальних місцях князівських полювань створювалися так звані «засічні ліси».

Важлива роль у розвитку заповідної справи на планеті належить видатному німецькому вченому-натуралісту і мандрівнику А. Гумбольту (1769–1859 рр.). Він перший з натуралістів поставив перед собою завдання вивчати природу як єдине ціле і зробив перші спроби класифікувати заповідні території. Він першим науково обґрунтував поняття «заповідна територія» та ввів термін «пам'ятка природи».

Відомий галицький меценат, багатий польський землевласник, великий любитель природи граф Володимир Дзедушицький був першою в Україні людиною, яка створила заповідник у сучасному розумінні цього слова. У 1886 р. В. Дзедушицький виділив на своїх землях за 4 км на південь від помістя Пеняки Золочівського повіту Львівського воєводства (тепер Львівська обл., Бродівський район) на річці Серет 22,4 га первозданних 200-річних буків і оголосив їх заповідними. Резерват був названим ним «Пам'ятка Пеняцька». Важливим є факт того, що заповідний об'єкт Дзедушицький створив не для мисливських забав (як це тоді робилося) чи якихось утилітарних цілей, і навіть не з релігійних мотивів. Створення резервату переслідувало винятково цілі, заради яких зараз створюються заповідники. «Пам'ятка Пеняцька» заповідалась з метою збереження букового лісу «на всі часи», для наукових досліджень (там стали проводити дослідження вчені Львівського університету) і охорони місць гніздування рідкісного виду птахів – орлана білохвоста. На жаль? в 1940 р. цей ліс був практично знищений. У 2010 р. описана територія увійшла до національного природного парку «Північне Поділля».

Створення подібного резервату з такими завданнями було першим не лише в Україні, але й у Європі. Тому

Володимира Дзедушицького можна вважати піонером заповідників в Україні, а 1886 р. – початком заповідної справи в Україні.

У 1898 р. поміщик Ф.Е. Фальц-Фейн [30] у маєтку «Асканія-Нова» оголосив дві ділянки цілинного степу заповідними. На сьогодні це єдині в Європі ділянки ковилового степу, що збереглися у відносно недоторканому стані. В Асканії-Новій були створені зоопарк та дендропарк, які також є унікальними.

Вагомий внесок у наукове обґрунтування необхідності створення мережі заповідних природних комплексів, які охоплювали б у регіонах усі типові природні території, належать українському вченому-грунтознавцю В.В. Докучаєву [221], який ввів таке наукове поняття, як «еталон природи». Еталони природи, як зазначав В.В. Докучаєв, мають типові для кожного регіону заповідні ділянки, що зберігаються у природному (незайманому) стані. Докучаєв у Старобільському повіті Харківської губернії заснував заповідник на цілинній ділянці степу.

Проблема збереження біорізноманіття, створення нових об'єктів природно-заповідного фонду широко висвітлювалася у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Т.Л. Андрієнко-Малюк, А.Ю. Александрової, О.О. Веклич, О.В. Врублевської, Ю.М. Грищенко, Д.С. Добряка, Л.Г. Мельника, І.М. Синякевича, А.Я. Сохнича, В.Я. Ковалю, Л.Ю. Матвійчук, М.А. Хвесика, В.Я. Шевчука та ін., які в основному стосуються підтримання екологічного стану екосистем.

Проблемі створення заповідників присвячені роботи таких видатних вчених, як Г.О. Кожевніков, Д.І. Соловйов, І.П. Бородін, В.І. Талієв, Й.К. Пачоський, Г.Ф. Морозов і багатьох інших.

Питанням еколого-економічного регулювання процесів функціонування і розвитку природно-заповідних територій

присвячені праці Б.М. Берташа, С.Н. Бобильова, В.В. Горлачука, Т.Є. Калини, О.Ю. Коваленка, І.П. Купріянич, Г.А. Моткина, Н.М. Попадинця, А.С. Тулупова, А.Ю. Якимчук, A.N. James, J. Paine, J. Dixon, S. Pagiola, R.W. Butler та ін.

Важливу роль у створенні заповідних об'єктів відіграли меценати. Так, у 1900 р. князь Потоцький заснував у Новоград-Волинському повіті Волинської губернії заповідник-зоопарк «Пилявин» площею 5500 десятин. Однією з категорій заповідних об'єктів стали приватні дендропарки. До революції 1917 р. їх в Україні нараховувалось близько 150. Серед них найбільш відомі: Асканія-Нова, Софіївка, Тростянець, Олександрія, Веселі Боковеньки, Устимівка. Деякі у 20–30-х рр. ХХ ст. одержали статус державних заповідників. На жаль, під час революції і громадянської війни багато приватних дендропарків було знищено.

З 1917 року робота по заповіданню територій в Україні стає справою державною. У 1918 році за ініціативою першого президента Всеукраїнської Академії наук В.І. Вернадського заснована наукова біостанція, на базі якої пізніше створено заповідник «Гористе». Варто зазначити, що до питання заповідання унікальних територій у часи радянської влади ставились по різному: то кількість об'єктів зростала, то, як наприклад у 30-х роках, обсяг фінансування природоохоронних заходів зменшився, почались гоніння і фізичне знищення відомих вчених-природоохоронців. Із середини жовтня по листопад 1933 року заарештовано 21 людину, пов'язану з заповідником «Асканія-Нова». Площі заповідників скоротилися на 15 тис. га (40 % від площі заповідників). Заповідники «Асканія-Нова», «Конча-Заспа» та «Кам'яні могили» були закриті.

У післявоєнні роки спостерігаємо пожвавлення заповідного руху. В 1944 р. відновили Кримський і Канівський заповідники, оживає Інститут тваринництва, «Асканія-Нова».

У 1951 р. нараховувалося 12 державних заповідників республіканського значення площею 54 383,4 га. Та незабаром знову почався черговий погром. Вийшло розпорядження закрити 88 заповідників, в тому числі 19 – в Україні, втрачено 33 тис. га (60 % заповідної площі). Однак через кілька років здоровий глузд переміг. Розгорнувся рух за створення нових природно-заповідних об'єктів, а також охорону вже існуючих. У 1960 році було заповідано 76 старовинних парків – в минулому поміщицьких садиб.

У 1963 р. затверджено список пам'яток природи республіканського значення. До нього ввійшли 7 вузівських ботанічних садів і 13 природних об'єктів, серед них – Канівські гори, Карадаг, Княздвір, Гори Артема (Святі гори), урочище «Парасоцьке», Хортиця, Кременецькі Гори. Та в 1961 р. черговий сплеск погромів: з 1962 по 1964 рр. площа Чорноморського заповідника скоротилася на 3 тис. га, Кам'яних могил – на 50 га, Стрільцівського степу – на 45 га, розорано 6,2 тис. га цілини в заповіднику «Асканія-Нова».

У 70-тих роках робота зі створення заповідних територій активізується і по суті маємо до сьогоднішнього дня збільшення кількості заповідних об'єктів.

Поступово вітчизняні заповідники почали визнаватись світовою спільнотою. У 1984 р. рішенням бюро Міжвідомчої координаційної Ради програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» було присвоєно категорію біосферних заповідників найстарішим заповідникам України – «Асканії-Новій» та «Чорноморському».

В історичному вимірі можна виділити такі етапи створення національних природних парків:

- Перший етап (1980–1990 рр.) з часу створення першого Карпатського національного природного парку. Згодом було створено Шацький національний природний парк (1983 р.) та НПП Синевир (1989 р.) Це етап становлення

національних природних парків. Площа парків складає більше 40 тис. га, вони створені у найбільш мальовничих місцях.

- Етап становлення НПП (1990–2000 рр.). Було створено 8 національних природних парків, а саме: Азово-Сиваський, Вижницький, Подільські Товтри, Святі гори, Яворівський, Ужанський, Сколівські Бескиди, Деснянсько-Старогутський національні природні парки. Це етап розвитку, що характеризується створенням парків по території всієї держави, які охоплюють, з точки зору захисту природи, найбільш цікаві місця.

- Етап росту (2000–2010 рр.). Створено 32 парки. Найбільша кількість парків створено у 2009 р. – 17, у 2010 р. – 9. Площа створених парків зменшується, парки охоплюють регіональні осередки охорони природи.

- Етап зрілості (з 2011 р.). Створено 13 парків. Більшу увагу при створенні парків приділяється питанням рекреації, ефективній роботі парку по виконанню своїх функціональних обов'язків.

У географічно-регіональному аспекті цікавим є розміщення національних природних парків України. Порівняно з іншими рівнинними регіонами України, зона Полісся відзначається тим, що тут збереглися лісові масиви з природною рослинністю, площа яких сягає кількох сотень тисяч га, а також луки і болота. Тому створено такі національні природні парки, як Шацький, Нобельський, Пуща Радзивіла, Прип'ять-Стохід і Деснянсько-Старогутський. Збереженість природи лісостепової зони нижча, ніж в лісовій зоні. Представниками національних природних парків цієї зони є Яворівський, Цуманська пуща і Подільські Товтри.

Ландшафти степової зони зазнали суттєвої трансформації під впливом господарської діяльності. Сьогодні природна рослинність степу, включаючи й штучні ліси, займає не більше 6% її площі. Природні ділянки із степовою рос-

линністю, яка була у минулому, майже повністю освоєні. Вони збереглися значною мірою завдяки створенню на них таких національних природних парків, як Святі Гори, Азово-Сиваський, Приазовський.

Висока різноманітність та збереженість ландшафтів Карпат обумовлюють і значну кількість та розміри природно-заповідних територій у горах. На цій гірській території є 6 національних природних парків, а саме: Карпатський, Синевир, Сколівські Бескиди, Ужанський, Вижницький, Гуцульщина.

На рис. 1.2 приведена інтегральна крива росту площі, яку займають НПП. На сьогодні маємо 56 національних природних парків.

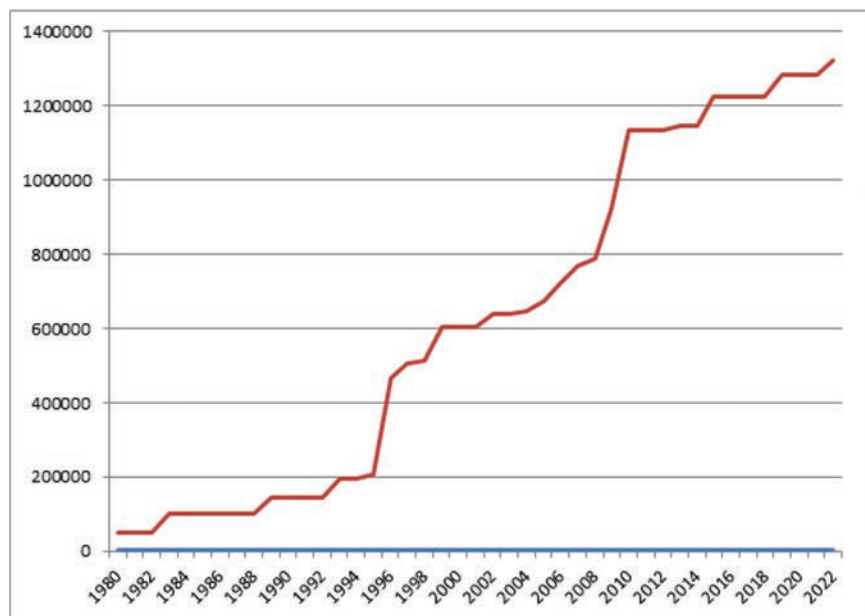

Рис.1.2. Інтегральна крива росту площі національних природних парків

Джерело: власне напрацювання згідно даних [170].

Варто зазначити, що адміністрації, створені у природних та біосферних заповідниках, національних природних парках виконують функцію їхньому збереженню та утриманню об'єктів природно-заповідного фонду у належному стані. Такі ж адміністрації є у ботанічних садах, дендрологічних парках, зоологічних парках, парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва, які мають статус державного значення. Фінансування адміністрацій заповідників та національних природних парків здійснюється із державного бюджету, фінансування регіональних ландшафтних парків – із обласного бюджету. Наявність адміністрацій надає можливість якісно виконувати завдання, які стоять перед об'єктами ПЗФ і визначені законом.

Відповідно Закону на НПП покладені такі завдання (рис.1.3).

Національні природні парки у своєму складі містять:

- а) ділянки землі та водного простору у постійному користуванні (заповідне ядро);
- б) ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів.

До прикладу, найбільший український НПП «Подільські Товтри» загальною площею 261,3 тис. га має у постійному користуванні лише 4,4 тис. га (1,68 % від загальної площі парку), 256,9 тис. га входить до його складу без вилучення у землекористувачів.

Національні парки за характером режиму охорони бувають:

- а) *відкритого типу* – в них здійснюється загальна охорона ландшафтів і зберігаються традиційні форми землекористування;
- б) *курортного типу* – розташовуються навколо кліматичних і бальнеологічних курортів. У них охороняються ландшафти, кліматоутворюючі компоненти;

в) *напіввідкритого типу* – переважають у більшості країн. У них оберігають цінні ландшафти, екосистеми, окремі види рослин і тварин.

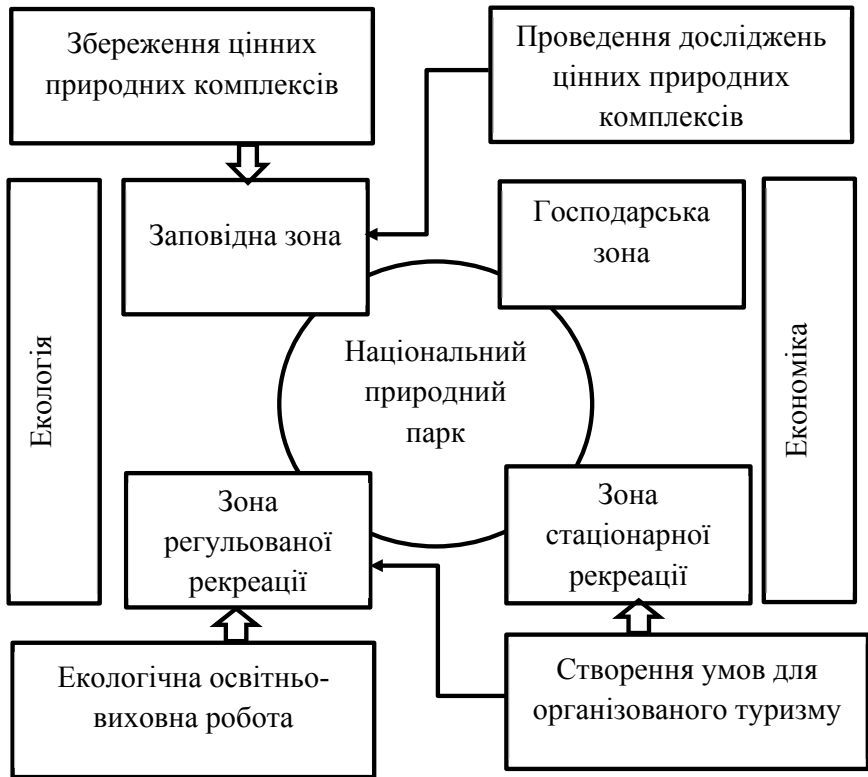

Рис. 1.3. Основні завдання національних природних парків.

Джерело: власне напрацювання згідно даних [175].

На території НПП виділяють чотири функціональні зони: заповідну, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарського використання.

Заповідна зона призначається для охорони і відновлення найцінніших природних комплексів. Режим охорони цієї зони аналогічний режиму охорони природних заповідників. Тут проводиться науково-дослідна робота та моніторинг довкілля за програмою Літопису природи.

Зона регульованої рекреації. У цій зоні організовують короткотривалий відпочинок та оздоровлення населення, екологічні екскурсії, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. У ній дозволяється прокладати постійні екологічні стежки та туристичні маршрути з відповідним обладнанням. Режим охорони передбачає такі вимоги: обмеження рубок лісу головного користування, промислового рибальства і мисливства та іншої діяльності, яка може негативно вплинути на природні екосистеми. За відвідування цих місць, організацію любительського мисливства та рибальства може вводитися плата. Чисельність відвідувачів лімітується.

Зона стаціонарної рекреації призначена для розміщення санаторіїв, пансіонатів, мотелів, кемпінгів, турбаз, спортивно-оздоровчих таборів, інформаційних центрів, екскурсійних бюро, підприємств громадського харчування, торгівлі та інших культурно-побутових об'єктів. Це – території з великим рекреаційним потенціалом і значною потенційною рекреаційною стійкістю при їх використанні. В цій зоні можлива реконструкція ландшафту.

Господарська зона, де розміщені населені пункти, об'єкти комунального господарства, підприємства, сільськогосподарські поля, лісові масиви тощо. Тут ведуть традиційну господарську діяльність з підвищеними природоохоронними вимогами.

Зонування території кожного НПП проводиться відповідно до Положення і Проекту організації, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів, затверджуваних Кабінетом Міністрів України.

Рис. 1.4. Концептуальний підхід до формування систем забезпечення збалансованого природокористування національних природних парків

Джерело: власне напрацювання згідно даних [175].

Робота національних природних парків базується на використанні нормативно-правової системи, яка визначає юридичне забезпечення роботи НПП, соціально-економічної, яка базується на регіональних стратегіях розвитку та Проєкті організації території парку, а також інформаційно-аналітичної, що включає доступність до інформаційних ресурсів парку. Використовуються законодавчо-правові, інституціональні та еколого-економічні механізми управління, а також екологічні, організаційні, економічні, соціальні, інноваційні інструменти. На їх основі сформовано принципи збалансованого природокористування національними природними парками (рис.1.4).

На жаль, питанню управління національними природними парками, використання парків як природоохоронної та рекреаційної установи у дослідженнях науковців приділялась недостатня увага.

1.2. Наукові засади управління роботою національних природних парків

Національні природні парки у своїй роботі керуються «Проєктом організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів», який розробляється на основі Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.07.2005 № 245 (у редакції наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 21.08.2014 № 273) [146]. У цьому документі, зокрема у п.1.6. вказано, що «Основними завданнями Проєкту організації території є: визначення стратегії розвитку парку на десять років», а також «визначення відповідно до стратегії та на її виконання конкретних ефективних заходів з розвитку парку,

охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів на п'ять років». Вперше до управління природоохоронними територіями застосовується поняття «стратегія», «план реалізації стратегії».

Поняття «стратегія» вживається у світовій науці та практиці управління з 50-х років ХХ ст. Перші визначення основних положень стратегічного управління дали А. Чандлер, К. Ендрюс, Г. Мінцберг, Дж.Б. Куїн, І. Ансофф, Б. Карлоф, А. Мескон, С. Чистов, Л. Швайка.

Термін «стратегія» в основному застосовували до організацій (фірм), які виявляли інтерес до питань планування та розвитку своєї організації. Із перерахованих визначень можна зробити висновок, що стратегія – це довгостроковий, якісно визначений напрям розвитку організації, спрямований на закріплення її позицій, задоволення потреб споживачів та досягнення поставлених цілей. Важливим для стратегії є довгостроковість та впровадження інновацій. Основне завдання, яке вирішує стратегія діяльності фірми – забезпечення впровадження інновацій та змін в організації шляхом розподілу ресурсів, адаптації до зовнішнього середовища, внутрішньої координації та передбачення майбутніх змін у діяльності.

Останнім часом в Україні все більшу увагу приділяють розвитку регіонів, тому актуальним постає стратегічне управління територією регіону. Так, Л.П. Рогатіна визначає стратегічне управління економічним розвитком регіону як «вид управління, при якому функціонування території орієнтується на цільові вимоги, швидко адаптується до зовнішнього середовища, добирає засоби для підвищення конкурентоспроможності території, що в результаті забезпечує стабільний розвиток в довгостроковій перспективі» [192].

Таблиця 1.2.

Визначення поняття «стратегія»

Автор	Визначення
1	2
А. Чандлер [260]	Стратегія – встановлення основних довгострокових цілей і намірів організації, а також напряму дій і ресурсів, які необхідні для досягнення цілей.
К. Ендрюс [57]	Стратегія – цілеспрямовані рішення, які визначають і розкривають цілі компанії; приводять до розроблення принципів планів і політик організації, що спрямовані на досягнення цілей; визначають рамки ділової активності компанії і тип людської та економічної організації; визначають природу економічного та неекономічного вкладу, який компанія намагається зробити задля своїх власників, працівників, клієнтів і громадськості.
Г. Мінцберг [127]	5P – plan (план) – свідомо вибрана послідовність дій; ploy (хитрість) – «маневр» з метою обійти конкурента; position (позиція) – місцезнаходження в середовищі; perspective (світогляд) – особистий спосіб світосприйняття; preference (перевага) – створення конкурентної переваги.
Дж. Б. Куїн [127]	Стратегія – це спосіб поведінки або план, що інтегрує основні цілі організації, норми та дії в єдине ціле, допомагає спрямовувати та розміщувати ресурси унікальним чином і заснований на відносних внутрішніх перевагах та недоліках організації, очікуваних змінах в оточенні та пов'язаних з ними діями конкурентів.
І. Ансофф [269]	Стратегія – набір правил для прийняття рішень, якими організація керується в своїй діяльності.
Б. Карлоф [83]	Стратегія – узагальнена модель дій, які необхідні для досягнення встановлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компанії.

Продовження табл. 1.2.

1	2
А. Мескон [148]	Стратегія – комплексний план, сформований для здійснення місії організації та досягнення її цілей.
С. Чистов [49]	Стратегія – це детальний, усебічний комплексний план, спрямований на втілення місії організації (держави).
Л. Швайка [236]	Стратегія – це узагальнена модель майбутнього стану економіки та планових дій щодо його досягнення, яка встановлює основні напрями, цілі та пріоритети діяльності, визначає критичні ресурси та необхідні нововведення, містить засоби реалізації пріоритетів та індикатори досягнення планованого результату.

Джерело: напрацювання власне на підставі [49; 57; 83; 127; 236; 260; 269].

Г.В. Жаворонкова і В.О. Жаворонков приводять [68] наступне визначення стратегічного управління регіоном: «Стратегічне управління є особливий вид управління, що зосереджується на ключових питаннях виконання місії організації, орієнтує на своєчасне реагування на виклики зовнішнього середовища й на внесення необхідних змін у структуру, робочі процедури, баланс ресурсів для набуття «силового» поля відповідного впливу на оточення й закріплення конкурентних переваг, які забезпечують самозбереження й розвиток організації в довгостроковій перспективі».

Слід зазначити, що питання стратегічного управління територіями, а під такими розуміли територію регіону (області), територію об'єднаної громади, доволі детально пропрацьовано в Україні, оскільки відповідно до Конституції України (ст. 143) територіальні громади безпосередньо або через утворені органи місцевого самоврядування «затверджують програми соціально-економічного розвитку і контро-

люють їх виконання» на відповідній території, а обласні та районні ради затверджують та контролюють виконання аналогічних програм обласного і районного рівнів [91]. Про розробників цих програм йдеться у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», де зазначається, що територіальні громади через органи місцевого самоврядування затверджують програми соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці, які були підготовлені виконавчими органами (ст. 27. п. 1) і є виключною компетенцією сільських, селищних та міських рад відповідно до ст. 26 (п. 22); районні та обласні ради делегують свої повноваження місцевим державним адміністраціям щодо підготовки програм розвитку районів та областей та забезпечення їх виконання (ст. 44) [169]. Таким чином, як бачимо, місцеві державні адміністрації мають відповідати за виконання як державних, так і регіональних програм соціально-економічного розвитку. Саме це їх завдання регламентується і Законом України «Про місцеві державні адміністрації» (ст. 2, п. 3) [170].

Стратегії економічного та соціального розвитку України та її регіонів – це довгострокові прогностичні та програмні документи, які розробляються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями у разі прийняття Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міською радою відповідного рішення, у якому можуть встановлюватися строк розроблення, порядок фінансування, процедура розгляду та затвердження проекту регіональної стратегії [150].

В даному випадку стосовно територіальних громад об'єктом стратегічного планування виступає адміністративно-територіальна одиниця, а суб'єктами – органи державної влади та управління різних рівнів, і громадська

компонента, до складу якої відносять представників бізнесу (приватних підприємств та підприємців), громадських та самоврядних організацій.

На нашу думку, з врахуванням вищенаведеного, стратегічне управління національними природними парками – це особливий вид управління, що зосереджується на ключових питаннях виконання місії організації, орієнтується на своєчасне реагування на виклики зовнішнього середовища й на внесення необхідних змін у структуру, робочі процедури, баланс ресурсів для набуття парком провідного місця у збереженні природних ландшафтів та об'єктів природно-заповідного фонду, які забезпечують самозбереження й розвиток парку в довгостроковій перспективі.

Стратегічне управління обумовлене формуванням головних цільових настанов національного природного парку. Виділяють три основних рівні формування цілей суб'єкта управління:

1) вибір місії організації, тобто чітко вираженої причини її існування, кінцевого завдання територіального утворення (місія організації є точкою відліку при аналізі альтернативних управлінських рішень);

2) формування на основі місії стратегічних цілей (довгострокових, середньострокових, короткострокових), які є критеріями для всього подальшого процесу ухвалення рішень;

3) розроблення тактичних завдань, що забезпечують досягнення стратегічної мети.

Місія – головна, загальна ціль організації, яка визначає причину її існування. Місія організації позиціонує об'єкт управління, деталізує її статус та забезпечує напрям й орієнтири для визначення цілей та стратегій на різних організаційних рівнях.

Формулювання місії повинно охоплювати:

- цілі та завдання організації з точки зору її основних послуг та виробів, ринків та технологій (якою підприємницькою діяльністю займається організація);
- робочі принципи фірми відносно зовнішнього середовища організації, цінності організації;
- культура організації, робочий клімат у ній, якого типу людей приваблює цей клімат, правила та взірці поведінки.

Відповідно місія організації відображає інтереси організації, її співробітників, клієнтури, ділових партнерів, суспільства. Місія національних природних парків визначається на основі особливостей роботи конкретного парку, характеристик об'єктів природно-заповідного фонду парку та природних ландшафтів його території.

Правильно сформульована та обґрунтована місія НПП має реальну цінність для діяльності організації, тому що вона:

- 1) формує погляди керівництва щодо довгострокових планів парку;
- 2) знижує ризик недалекоглядного управління та прийняття необґрунтованих рішень;
- 3) висловлює цілі та завдання національного природного парку та слугує стимулом до сумлінного виконання роботи працівниками;
- 4) допомагає колективу парку сформулювати завдання, мету та прагнення поєднувати основну політику підрозділу із напрямом розвитку всієї установи;
- 5) полегшує підготовку парку до майбутнього.

Цілі організації. Відповідно до визначення менеджменту всі зусилля організації мають бути спрямовані на досягнення цілей фірми. Відомий філософ Конфуцій казав: «Якщо ви чітко не знаєте куди хочете потрапити – скоріше за все ви опинитеся не в тому місці, де хотілося б бути». Той,

хто хоче досягти мети, повинен її знати. Мистецтво вибору, формулювання правильної мети та процесу її реалізації, включаючи оцінку її досягнення, притаманне лише професійному керівникові. Вироблені на основі місії цілі організації є критерієм для всього наступного процесу прийняття управлінських рішень. Важливо, щоб у Національних природних парках визначення місії організації, розробка цілей відбувалась публічно, як працівниками парку, так і стейкхолдерами, природолюбам, мешканцями населених пунктів, які знаходяться на території національного природного парку. Якщо керівники не знають основної цілі, то вони не матимуть основи для вибору найкращої альтернативи. Згідно з вибраною місією розробляються цілі організації.

При формулюванні системи цілей слід дотримуватись загальноприйнятих правил. Тобто цілі мають:

- 1) бути конкретними, результати їх здійснення повинні вимірюватись;
- 2) мати чітко визначений горизонт планування;
- 3) бути досяжними. Встановлення цілей, які не забезпечуються ресурсом організації або здійснення яких не відповідає зовнішнім умовам, може призвести до катастрофічних наслідків;
- 4) цілі повинні бути побудовані на принципах взаємного доповнення.

Становлення методологічних засад стратегічного планування в Україні відбувалося на базі запозичення закордонного досвіду, який вітчизняні дослідники переймали від іноземних експертів у рамках реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги. Результати опрацювання та узагальнення світової практики зі стратегічного планування знайшли своє відображення у відповідних практичних посібниках. Найбільш відомими проєктами партнерства нашої держави з закордонними країнами, що були реалізовані в Україні, є:

– проєкт партнерства Канада – Україна «Регіональне врядування та розвиток», що впроваджувався Канадським інститутом урбаністики у співпраці з Фондацією міжнародного навчання (Канада) та Асоціацією агенцій регіонального розвитку України за фінансової підтримки Канадського агентства з міжнародного розвитку [195];

– проєкт «Запровадження європейських стандартів державного управління в Україні», що фінансувався Міністерством закордонних справ Великої Британії через «Global Opportunity Fund» [12];

– проєкт «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (USAID ЛІНК), за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку [214].

Узагальнюючи напрацювання науковців відносно основних правил стратегічного планування [206] та з урахуванням законодавства країни, вважаємо за доцільне представити основні принципи стратегічного планування соціально-економічного розвитку національних природних парків у розрізі таких трьох блоків: загальні, спеціальні принципи, а також принципи партнерства. Коротка характеристика принципів кожного блоку представлена у таблиці 1.3.

Опираючись, в першу чергу, на системний підхід, представимо процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку території національного природного парку у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів:

1. Підготовчий етап – діагностичний аналіз екзогенного та ендогенного середовища як основа інформаційного забезпечення підготовки та прийняття управлінських рішень, передбачає стратегічний аналіз та прогнозування внутрішнього і зовнішнього середовища соціально-економічної системи.

Таблиця 1.3.

Принципи стратегічного планування розвитку НПП

Група принципів	Назва принципів	Змістовність принципу
1	2	3
Загальні	Всебічного аналізу	Врахування комплексу характеристик поточного стану національно-природного парку, досягнутих результатів його функціонування та прогнозованих тенденцій
	Адекватності	Визначення пріоритетних напрямків на підставі всебічного аналізу існуючої ситуації та взаємозалежності між місцевими, національними та глобальними проблемами
	Пріоритетності	Окреслення 3–5 пріоритетних напрямків, на вирішенні яких мають бути сконцентровані увага та ресурси задля досягнення стратегічної мети економічного та соціального розвитку природного парку
	Системності	Поєднання екологічних, економічних, соціальних завдань
	Контрольованості	Наявність критеріїв оцінки успішності реалізації стратегії
Спеціальні	Науковості	Розробка стратегії є результатом наукового дослідження та проводиться відповідно до визнаної методики
	Гнучкості	Можливість корегування стратегії під впливом внутрішніх та зовнішніх змін
	Результативності	Спрямування усіх заходів, що передбачені стратегією, на досягнення стратегічної мети економічного та соціального розвитку національного природного парку
	Цілісності	Взаємоузгодженість програмно-прогнозних документів економічного та соціального розвитку макро-, мезо- та мікрорівнів

Продовження табл. 1.3.

1	2	3
	Об'єктивності	Оперування офіційними даними органів державної статистики, центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади у сфері економічного та соціального розвитку
Партнерства	Прозорості	Забезпечення прозорості процесів розробки та реалізації стратегії через широке висвітлення результатів у ЗМІ
	Легітимності	Сприйняття стратегічного бачення та плану дій переважною більшістю суспільства, представників влади та політичних сил
	Залучення громадськості	Вивчення та врахування суспільної думки при складанні плану шляхом залучення до процесу зацікавлених сторін

Джерело: напрацювання власне на підставі [206].

2. Основний етап – стратегічне планування – формування бачення майбутнього розвитку національного природного парку в розрізі місії, стратегічних пріоритетів, а також опрацювання сценаріїв розвитку, розробки стратегічних цілей та завдань в межах пріоритетних напрямків.

3. Заключний етап – реалізація, оцінка та контроль. Опрацювання механізмів реалізації запланованих заходів, моніторингу та оцінки ефективності реалізації стратегії соціально-економічного розвитку парку, контроль та регулювання ефективності її виконання.

Принципова схема стратегічного планування розвитку національного природного парку представлена на рис. 1.5.

Етап 1	Підготовчий
	1.1. Аналіз поточного стану
	1.2. Оцінка перспективи розвитку
	1.3. Розробка прогнозу розвитку
Етап 2	Основний етап
	2.1. Визначення місії та цілей розвитку
	2.2. Обґрунтування та вибір стратегії
	2.3. Визначення операційних цілей та завдань
Етап 3	Заключний
	3.1. План реалізації стратегії
	3.2. Організація системи моніторингу
	3.3. Контроль за виконанням плану реалізації

Рис. 1.5. Принципова схема стратегічного планування розвитку національного природного парку

Джерело: власне напрацювання.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень в сфері стратегічного управління [67] дає підстави говорити про переваги та недоліки у стратегічному управлінні. Головними перевагами є:

- визначення напряму розвитку парку із обранням надійного курсу, який базується на існуючому стані та майбутніх результатах;
- рішення приймаються при наявності обґрунтованих цілей і стратегій;
- сприяння координації діяльності та демонстрація нових можливостей розвитку;
- регламентація чіткого організаційного розподілу стратегічних, оперативних та тактичних завдань;

- надання можливості коригувати курс розвитку в залежності від визначення можливостей і загроз, сильних та слабких сторін діяльності, врахування їх при встановленні цілей і формулюванні стратегій для забезпечення впливу на ці аспекти вже сьогодні;

- розвиток стратегічного мислення, яке дозволяє зрозуміти цілі та засоби для їх досягнення, необхідність спостереження за внутрішнім та зовнішнім середовищем, формулювати стратегії та рішення на підставі цього, а також налагоджувати діяльність для їх досягнення;

- орієнтація на пошук альтернативних варіантів досягнення цілей.

До головних недоліків практичного впровадження стратегічного управління відносять:

- опір управлінців-практиків, який викликаний побоюваннями створення надмірно формалізованої планової системи й абсолютизації планового документа;

- відсутність системи оцінювання діяльності працівників, які беруть участь у розробці та виконанні стратегічних планів;

- відсутність необхідної, об'єктивної, якісної, інтегрованої інформації, необхідної для прийняття стратегічних рішень. На практиці досить часто принципові рішення приймаються на підставі оперативної інформації, одержаної шляхом особистих комунікацій;

- запровадження і реалізація механізму стратегічного планування стикається з численними політичними обмеженнями при лобюванні і намаганні впливати на діяльність в державних установах та органах місцевого самоврядування;

- недостатній рівень організаційного, соціально-психологічного та фінансового забезпечення стратегічного планування;

- відсутність альтернативних планів;

- відсутність для використання науково-методичного інструментарію стратегічного планування, сценаріїв і методів ситуаційного планування, слаборозвинена система поточного аналізу, контролю та коригування стратегічних планів;
- догматична гіперболізація значення кількісних показників.

Для успішної роботи національних природних парків у багатьох державах (Англія, Австралія, Уельс, США, Франція, Нова Зеландія) розробляють менеджмент-план. Цей документ розробляють на 5, 7, 10 років.

В Україні теж доведеться розробляти такі плани, оскільки наша держава приєдналась до Конвенції 1979 р. про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [90], яка носить назву Бернська Конвенція. Згідно закону [174] держава взяла на себе ряд зобов'язань по охороні дикої флори та фауни і їхніх природних середовищ існування (оселищ). На виконання положень Бернської Конвенції було прийнято ряд резолюцій, які заклали основу для створення Смарагдової мережі (Emerald Network). Смарагдова мережа складається з територій особливого природоохоронного значення (Areas of Special Conservation Interest). В Рекомендації № 16 (1989) «Про території особливого природоохоронного значення» [313] Постійний комітет Бернської конвенції рекомендував Договірним Сторонам розпочати роботу для створення територій особливого природоохоронного значення, щоб забезпечити необхідні і належні заходи щодо збереження кожної ділянки. Зокрема, для Смарагдових об'єктів пропонують у тому числі:

- розробити і впровадити менеджмент-плани, в яких будуть визначені як короткострокові, так і довгострокові цілі менеджменту (такі менеджмент-плани можуть розроблятися як для окремого об'єкту, так і декількох, якщо вони поєднані природним чином);

- регулярно переглядати умови менеджмент-планів у світлі зміни умов об'єкта і підвищення наукових знань [313].

В Україні процес створення Смарагдової мережі триває [205]. У її склад згідно Рекомендацій можуть входити національні природні парки. Розроблено проєкт Закону «Про території Смарагдової мережі», який 12 березня 2018 р. було представлено для громадського обговорення. У цьому законі передбачено розроблення менеджмент-планів для управління територіями Смарагдової мережі. План передбачає чіткі заходи для збереження і моніторингу кожного раритетного виду флори і фауни та природного оселища.

Багато донорів, які підтримують Проєкти розвитку природоохоронних територій, вимагають, щоб для них був розроблений менеджмент-план. Вони вважають це важливим для ефективного управління територією, так як їх фінансова допомога сприяє виконанню цього менеджмент-плану.

Існують різні визначення менеджмент-плану природоохоронної території:

- письмовий, розповсюджений та затверджений документ, який описує ділянку чи територію, а також проблеми та можливості для управління її природоохоронними територіями, формою землі чи особливостями ландшафту, що дозволяє досягти цілей, заснованих на цій інформації, шляхом відповідної роботи протягом визначеного періоду часу [292];

- документ, за яким парк керує ресурсами та їх використанням. Він містить цілі управління, засоби та стратегії для їх досягнення. План не є самоціллю; він становить основу, в рамках якої відбуватиметься подальше управління, впровадження та планування [310];

- документ, який керує та контролює управління природоохоронною територією. У ньому детально описані ресурси, використання, засоби та персонал, необхідні для

управління територією в майбутньому. Це робочий документ, який представляє програму на найближчі 5–10 років [297];

- процес, який охоплює визначення того, чим є заповідна територія, якою вона має стати, і як підтримувати або досягти цього бажаного стану в умовах зміни внутрішніх та зовнішніх умов [288];

- документ, що викладає основну філософію та філософію розвитку парку та надає стратегії для вирішення проблем і досягнення визначених цілей управління протягом десятирічного періоду. На основі цих стратегій визначаються програми, заходи та допоміжні засоби, необхідні для ефективної роботи парку, обслуговування відвідувачів та користі для людей. Під час планування парк розглядається в регіональному контексті, який впливає на нього і знаходиться під його впливом [325];

- це документ, який визначає підхід і цілі до управління, разом із основою для прийняття рішень, який застосовується до природоохоронної території протягом певного періоду часу [284].

Наявність такого менеджмент-плану

- сприяє покращенню управління заповідною територією, оскільки керівник має можливість зосередитись на виконанні плану, оцінити ефективність роботи організації;

- вдосконалює процеси управління фінансами та ресурсами, так як менеджмент-план розставляє пріоритети в управлінні та допомагає у досягненні поставлених цілей;

- збільшує відповідальність керівника та всієї команди за виконання плану;

- покращує комунікацію керівництва заповідною установою із цільовими аудиторіями, активістами, які долучились до розробки менеджмент-плану.

Якісно підготовлений менеджмент-план має бути [263]:

1. Стислим і вичерпним, з достатньою інформацією для виконання своїх функцій.

2. Точним і об'єктивним, без серйозних помилок або тверджень.

3. Системність і логіка має бути в основі розробки плану.

4. Чітким та доступним.

5. Прийнятним і мотивуючим для всіх, хто цікавиться планом і має емоційну прихильність до нього.

6. Точним і практичним, з чіткими цілями, реалістичними методами їх досягнення, що призводять до бажаних результатів, які можна відстежувати.

7. Цілеспрямованим та ефективним, спрямованим на виконання свого призначення, задоволення потреб його користувачів та виконання будь-яких юридичних чи інших зобов'язань.

Реалізувати стратегічні цілі національного природного парку можна, використовуючи інструменти маркетингу.

Дослідники майже однозначно відносять перші кроки маркетингової діяльності до початку минулого століття. А точніше до 1905 р., коли професор Креусі прочитав студентам Пенсільванського університету курс лекцій «Маркетинг продуктів». Однозначно можна стверджувати, що це є офіційною датою виникнення маркетингу як навчальної дисципліни.

Однак елементи маркетингу та його інструменти використовувались значно раніше. Так, з японських хронік відомо, що у 1690 р. засновник знаменитого роду Міцуї відкрив у Токіо перший універсальний магазин. Власник цього магазину вперше в історії торгівлі пропонував клієнтам ті товари, які вони хотіли придбати, надаючи покупцям гарантії та постійно розширюючи асортимент товарів. Торгівельна політика Міцуї випередила історію приблизно на 250 років і, зрозуміло, принесла власнику значні дивіденди, зробила

компанію однією із найвідоміших у Японії. До речі, на Заході елементи маркетингу стали використовувати тільки із середини XIX століття. Сайрус Маккормік, відомий як винахідник першого комбайна, створив такі напрямки маркетингу, як цінова політика, дослідження ринку, сервісне обслуговування.

Детальний опис еволюції маркетингу знаходимо у підручниках зарубіжних теоретиків Ф. Котлера, Л. Армстронга, Дж. Еванса, Б. Бермана, Т. Левітта, С. Маджаро, П. Друкера, А. Панкрухіна, Є. Голубкова; українських маркетологів А. Павленка, А. Войчака, Л. Балабанової, В. Герасимчука, С. Гаркавенко, О. Азарян та ін. Спробуємо виділити основні, ключові моменти, які привели до застосування маркетингових концепцій не тільки у комерційній, але і у некомерційній сферах.

Як відомо, розвиток маркетингу як теорії та підприємницької практики зумовлений розвитком економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності і зростанням продуктивності праці. Останнє стало наслідком науково-технічного прогресу, широкого застосування машин і обладнання, спеціалізації розподілу праці. Все це призвело до різкого зростання маси товарів та послуг, перенасичення ринку, а відтак і до виникнення проблем із збутом продукції. Як наслідок – зростання конкуренції продавців, котрі дедалі активніше стали вдаватись до застосування інструментів маркетингу, щоб забезпечити клієнтів своїми товарами. Не останню роль у поширенні маркетингу відіграло розширення ринків збуту.

Часто маркетинг сприймають як інструмент негативного впливу на навколишнє середовище, що викликано у першу чергу комерційною складовою маркетингової діяльності. Спеціалізована наукова література налічує значну кількість робіт, які присвячені взаємозв'язку між маркетингом та

навколишнім середовищем. Ряд дослідників бачить маркетинг як інструмент запобігання реальним та потенційним екологічним катастрофам.

Питаннями взаємовідносин маркетингу та екології займалися такі дослідники: Fisk G., Henion K., Kinnear T., Wasik J., Ottman J., Bhaskar H., Fuller D., Chhabra D., Peattie K., Hunt S., Omkareshwar M. та інші. Серед вітчизняних авторів дане питання досліджували Садченко О., Харічкова С., Вичевич А., Вайданіч Т., Дідович І., Мальчик М., Мартинюк О.

На сьогодні сформовано ряд положень щодо співвідношення маркетингу та навколишнього середовища, однак чітко не виділяються часові рамки застосування тієї чи іншої концепції маркетингу, а в Україні і не сформовано цілісної системи використання маркетингу збалансованого розвитку.

Один із класиків маркетингу Ф. Котлер [95] виділив 5 концепцій маркетингу, на основі яких підприємства будують свою комерційну діяльність. Серед них – концепція соціально-етичного маркетингу, що передбачає «орієнтацію на потреби споживачів та задоволення їх більш ефективними методами із поліпшенням добробуту споживачів та суспільства в цілому». Це положення поклало основу співіснування між маркетингом та навколишнім середовищем, в основі якого – покращення стану навколишнього середовища. Розвиток некомерційного маркетингу розширив сферу застосування інструментів маркетингової діяльності та дав новий поштовх для розвитку даного напрямку.

У 1975 р. Henion K., Kinnear T. опублікували книгу «Екологічний маркетинг» [275], де першими запропонувати визначення терміну «екологічний маркетинг» («ecological marketing»). Згідно з цим визначенням «екологічний маркетинг охоплює всі маркетингові заходи, які спрямовані на усунення наслідків вже існуючих екологічних проблем».

Цю роботу можна розглядати як результат підвищеної уваги і турботи (набрала обертів в 1960-ті роки) частини академічного світу до екологічних проблем. В книзі піднімається питання екологічного балансу. «Екологічний маркетинг» є одною із перших робіт, яка відзначає зародження нового напрямку розвитку маркетингу. Слід зазначити, що за рік до виходу цієї книги Fisk G. опублікував своє дослідження «Маркетинг і екологічні кризи» [271].

Роботи цього періоду присвячені взаємозв'язку між маркетингом і різними екологічними проблемами в цілому. В них використовується термін «екологічний маркетинг». Він отримує широке застосування приблизно в середині 1980-х років. Однією з характерних рис розвитку екологічного маркетингу протягом даного періоду часу є відносно вузька концентрація на екологічних проблемах, таких як розливи нафти, забруднення повітря, виснаження нафтових родовищ, руйнування екосистем за рахунок використання пестицидів і гербіцидів тощо. Іншою характеристикою цього періоду є тенденція до виявлення певних продуктів і компаній, які або викликають екологічні проблеми, або можуть допомогти їх вирішити. Крім того, на даному етапі екологічна концепція в області маркетингу поділяється дуже вузьким колом компаній і споживачів.

Після серії екологічних катастроф, серед яких: трагедія в індійському місті Бхопал (1984), поява озонового шару (1985), катастрофа на Чорнобильській АЕС (1986) та освітлення цих подій в ЗМІ спостерігається активне їх обговорення. В Європі та США виникає «зелена» хвиля споживачів з вимогами до екологічно чистих продуктів, екологічно чистих виробничих технологій, переваг для «зелених» політичних партій (які стосуються охорони навколишнього середовища і здоров'я людей). Тому у роботах Coddington W., Florian P. [264] та Polonsky M. [311] робиться акцент на зменшенні шкідливого впливу діяльності підприємств на навколишнє

середовище та формуванні відповідного попиту у споживачів на екологічно чисті продукти. Це визначається ними як головне завдання екологічного маркетингу.

У 90-х роках у науковій літературі починають використовувати термін «зелений маркетинг» (green marketing) Wasik J. [323], Ottman J. [301]. Згідно Bhaskar H. [257] «Зелений маркетинг є маркетинг продуктів, які мають бути екологічно безпечними». Таким чином, зелений маркетинг включає в себе широкий спектр заходів, в тому числі модифікація товарів, зміни в процесі виробництва, упаковки. Зелений маркетинг відноситься до процесу продажу товарів або послуг на основі їх екологічних переваг. Такий продукт або послуга може бути екологічно чистим, або ж виробництво та їх упаковка проводитиметься екологічно чистим шляхом.

У роботах Wasik J. [323], Dahlstrom R. [266], Ottman J. [302] основна увага в першу чергу зосереджена на впровадженні екологічно чистих технологічних процесів, що призводять до нових інноваційних продуктів, які враховують глобальне забруднення навколишнього середовища та утилізацію відходів. Це означає, що підприємства повинні докласти великих зусиль в сфері охорони навколишнього середовища і заохочувати попит на екологічно чисті продукти та послуги. Зелений маркетинг періоду з кінця 1980-х до кінця 1990-х років характеризується прийняттям рішень на більш глобальну перспективу управління маркетингом, що враховує такі фундаментальні фактори, як глобальне потепління, зміна клімату, скорочення озонового шару і т.д.; а також збільшення споживчих інтересів.

У 2000 р. Fuller D. дає перше визначення терміну збалансованого маркетингу («sustainable marketing») і визначає його як «процес планування, реалізації та контролю розробки, ціноутворення та розподілу продукту таким чином, що гарантує дотримання наступних трьох критеріїв:

- задоволення потреб споживачів;
- гарантування досягнення цілей організації;
- перебування всього процесу в гармонії з екосистемою» [272].

Слід зазначити, що у 1983 р. Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку (МКНСП або World Commission on Environment and Development WCED). Головою Комісії став прем'єр-міністр Норвегії Гру Харлем Брундтланд. До завдань Комісії входила розробка основних принципів, показників збалансованого розвитку, а також глобальної еколого-економічної програми дій.

У 1987 р. за результатами роботи Комісії Г.Х. Брундтланда була опублікована доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), в якій була представлена нова концепція збалансованого розвитку як альтернатива, що базується на необмеженому економічному зростанні. У доповіді «Наше спільне майбутнє» було вперше точно визначено поняття збалансованого розвитку, що трактується як розвиток, за якого нинішні покоління задовольняють свої потреби, при цьому не ставлячи під загрозу можливість задовольняти потреби майбутніх поколінь.

Однак офіційне визнання ідеї, сформульованої в доповіді «Наше спільне майбутнє», відбулося лише в 1992 р. на Міжнародній Конференції ООН з Навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро. За підсумками роботи Комісії Брундтланда був прийнятий новий принцип світового розвитку, який отримав назву збалансований (сталий) розвиток (sustainable development).

Відтоді подальший розвиток збалансованого маркетингу базувався на чітко розробленій концепції, що отримала назву «sustainable development», на чому роблять наголос у своїх роботах Chhabra D. [261], Emery B. [267], Hunt S. [274], Belz F. i Peattie K. [256].

Враховуючи вищенаведене, вчені Hunt S., Bhaskar H., Omkareshwar M. [276, 257, 300] у своїх дослідженнях виділяють такі етапи становлення та розвитку збалансованого маркетингу:

- з 1970 р. по 1980 рр. – Екологічний маркетинг, який спрямований на вирішення екологічних проблем і скорочення впливу шкідливих викидів, що мають негативний вплив на екосистему;

- з 1985 р. по 1999 рр. – Зелений маркетинг, який першочергово зосереджений на екологічно чистих технологіях, що призводять до створення нових інноваційних продуктів. Це означає, що підприємства повинні докласти значних зусиль в області охорони навколишнього середовища і заохочувати попит на екологічно чисті продукти і послуги;

- з початку 2000 р. – Збалансований маркетинг, що являє собою більш радикальний підхід, прагне задовольнити всі екологічні витрати виробництва і споживання, а, значить, привести до збалансованого розвитку економіки.

Слід зазначити, що в Україні питання розвитку маркетингу стали вивчати із отриманням незалежності та переходом економіки на ринкові умови господарювання. Швидке використання маркетингу у різних галузях народного господарства поставило перед українськими вченими питання екологізації маркетингу. На сьогодні українські вчені використовують у своїх роботах термін «екологічний маркетинг». Це питання найбільш повно висвітлено у роботах Садченко О.В. [196; 197; 198; 199]. На думку О.В. Садченко та С.К. Харічкова екологічний маркетинг – «це не лише забезпечення максимального зростання споживання, розширення споживчого вибору, споживчого задоволення і максимального зростання якості життя, а також підтримка сталого, збалансованого розвитку територій та збереження високої якості навколишнього природного середовища» [197].

При цьому автори розглядають екологічний маркетинг через «призму визначеної системи його концепцій, кожна із яких акцентує увагу на одному з ключових факторів екологічного маркетингу» [197].

Представники львівської школи екологічного маркетингу А. Вичевич, Т. Вайданіч та І. Дідович (2002 р.) пропонують визначати екологічний маркетинг як «функцію управління, яка організовує і спрямовує діяльність підприємств (організацій), пов'язану з оцінкою і перетворенням запитів споживачів в екологічно орієнтований попит на товари і послуги, що сприяють збереженню якісного та кількісного рівня основних екосистем, задовольняють потреби як окремих осіб, так і організацій або суспільства в цілому» [62].

Таблиця 1.4.

Еволюція екологізації маркетингової діяльності

Автор (рік)	Назва	Визначення
1	2	3
Henion K., Kinnear T. (1975)	Екологічний маркетинг	комплекс маркетингових заходів, які спрямовані на усунення наслідків вже існуючих екологічних проблем
Wasik J. (1996), Ottman J. (1998)	Зелений маркетинг	маркетинг продуктів, які мають бути екологічно безпечними
Fuller D. (2000)	Збалансований маркетинг	процес планування, реалізації та контролю розробки, ціноутворення і розподілу продукту таким чином, що гарантує дотримання наступних трьох критеріїв: задоволення потреб споживачів; гарантувати досягнення цілей організації; весь процес має перебувати в гармонії з екосистемою

Продовження табл.1.4.

1	2	3
Садченко О.В. (2001)	Екологічний маркетинг	це не лише забезпечення максимального зростання споживання, розширення споживчого вибору, споживчого задоволення і максимального зростання якості життя, а також підтримка сталого, збалансованого розвитку територій та збереження високої якості навколишнього природного середовища
А. Вичевич, Т. Вайданіч та І. Дідович (2002)	Екологічний маркетинг	функція управління, яка організовує і спрямовує діяльність підприємств (організацій), пов'язану з оцінкою і перетворенням запитів споживачів в екологічно орієнтований попит на товари і послуги, що сприяють збереженню якісного та кількісного рівня основних екосистем, задовольняють потреби як окремих осіб, так і організацій або суспільства в цілому
Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. (2007)	Екологічний маркетинг	ринково орієнтований вид управлінської діяльності у складі загальної системи маркетингу, спрямований на визначення, прогнозування і задоволення споживчих потреб у такий спосіб, щоб не порушувати екологічної рівноваги навколишнього природного середовища та сприяти поліпшенню стану здоров'я суспільства

Джерело: напрацювання власне на підставі [62, 87, 197, 272, 275, 301, 323].

Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. розробили своє тлумачення поняття, стверджуючи, що екологічний маркетинг є «ринково орієнтованим видом управлінської діяльності у складі загальної системи маркетингу, спрямований на визначення, прогнозування і задоволення споживчих потреб у такий спосіб, щоб не порушувати екологічної рівноваги навколишнього природного середовища та сприяти поліпшенню стану здоров'я суспільства» [87].

У своїх роботах Садченко О.В. виділяє наступні концепції екологічного маркетингу:

Екологічний маркетинг I («екологічний» маркетинг) – маркетинг товарів і послуг (класичний маркетинг) з урахуванням екологічних нормативів і обмежень як найважливішого фактору зовнішнього середовища.

Екологічний маркетинг II (маркетинг екологічних товарів і послуг) – специфічний вид маркетингу, викликаний появою екологічних потреб населення в зв'язку з погіршенням якості довкілля і підвищенням екологічної свідомості громадськості.

Екологічний маркетинг III (маркетинг природних ресурсів і умов, маркетинг природокористування) – корпоративний вид екологічного маркетингу, суб'єктом якого є місцеві органи влади і національні уряди – юридичні хазяї природних ресурсів, що перебувають на території регіонів і держав.

Екологічний маркетинг IV (маркетинг природоохоронної діяльності та відтворення навколишнього середовища) – некомерційний вид екологічного маркетингу, метою якого є збереження довкілля і генофонду біосфери, а також проведення відповідних заходів для відновлення порушених екосистем і окремих компонентів природного середовища.

Екологічний маркетинг V – маркетинг екологічних знань, технологій і інновацій – різновид маркетингу ідей.

В рамках концепції мережного екомаркетингу (*шоста концепція екологічного маркетингу – VI*) – маркетингу в системі відносин сталого суспільного розвитку – розглядається не який-небудь окремий процес суспільного відтворення або фрагмент руху ресурсо-товару за одним циклом, а як єдиний ланцюг, що охоплює весь природо-ресурсо-відходно-товарний циклічний процес з урахуванням побічних екологічних ефектів [198].

Мальчик М.В., Мартинюк О.В. (2015 р.) «використовують термін «екологічний маркетинг» і як синонім йому – «зелений маркетинг», маючи на увазі їх ідентичність і відповідність даної концепції, за своєю сутністю» [102].

Як бачимо, вітчизняні дослідники використовують тільки термін «екологічний маркетинг», вкладаючи у нього поняття, пов'язані із «сталим розвитком територій», «збереженням екосистем», «екологічною рівновагою». Вважаємо за доцільне виділити маркетинг збалансованого розвитку як окремий напрямок маркетингової діяльності, в основі якого лежить налагодження чіткої взаємодії між споживачами, економікою та екологією. На нашу думку, маркетинг збалансованого розвитку – це процес планування та втілення задуму щодо ціноутворення, просування та реалізації ідей товарів та послуг шляхом обміну, що задовольняє цілі споживачів та сприяє збалансованому розвитку суспільства.

На сьогодні маркетинг збалансованого розвитку активно застосовують країни великої сімки. Так, Франція чи Великобританія не зменшують споживання продуктів, і сайт Європейського центру корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) говорить [55], що для утримання свого рівня ці країни потребують ресурсів на три планети Земля, а США – на шість. Однак це ж джерело наводить дані, що кількість «етично орієнтованих» споживачів (тобто тих, головні критерії яких враховують екологічні та соціальні аспекти

товарів) у Великобританії зростає за 6 років з 10% до 32%, у Франції – до 22%. Великі компанії втілюють принципи та стандарти «еко» не стільки для того, щоб покращити свій імідж, скільки роблять «sustainable» вагомую складовою своєї довгострокової стратегії, вважаючи цей напрямок реальним джерелом конкурентної переваги.

Принципи збалансованого маркетингу стали формуватися в управлінні потужними корпораціями. Вони включають в себе:

- орієнтацію на майбутнє – концепція збалансованого маркетингу висуває на перший план порівняння між потребами нинішнього покоління і майбутніх поколінь;
- справедливість – сьогоденний соціально-економічний порядок навряд чи можна було б назвати справедливим, так як ціна і переваги індустріалізації не в рівній мірі поширювалися серед людей;
- акцент на потребах, а не бажаннях [94].

Зі зміною економічних, соціальних та політичних умов розвитку України, з розширенням самостійності місцевих органів як державні, так і місцеві органи управління починають розуміти необхідність пошуку нових підходів, методів та інструментів до управління територіями. Основною вимогою до нових підходів є забезпечення переходу від вирішення окремих проблем території до побудови єдиної системи управління, яка включає усі структурні елементи в їх взаємозв'язку. Разом з тим державні та місцеві органи управління розуміють необхідність побудови комплексної стратегії розвитку з врахуванням пошуку нових моделей взаємовідносин між суб'єктами господарювання, зокрема на основах маркетингу.

У науковій літературі домінуючим напрямком було вивчення маркетингу територій, зокрема цю сферу досліджували Ф. Котлер, А. Дайан, О. Панкрухін, А. Лавров, В. Сурнін,

І. Арженовський, К. Норкін, А. Шромнік та ін. Вчені вивчали суть поняття територіального маркетингу, цілі та завдання маркетингу залежно від рівнів застосування, інструменти для їх досягнення, а також розглядали споживачів, на яких спрямовуватимуться зусилля маркетингу. Українські вчені, серед яких: М. Окландер, А. Гапоненко, З. Герасимчук, В. Вакуленко, Н. Чухрай, А. Старостіна особливу увагу приділяли такій важливій складовій маркетингу територій, як маркетинг місця, розглядаючи значення даного поняття, можливості практичної реалізації маркетингу. Варто зазначити, що проблеми маркетингу місця в працях дослідників стосувалися визначення поняття маркетингу території, при цьому місце розглядалося як рівень та можливість його застосування на практиці. Водночас місце не розглядалося як специфічний об'єкт маркетингу, не існує систематизованих теоретичних досліджень щодо проблем маркетингу місця, зокрема не визначено сутність, завдання та складові елементи системи маркетингу місця.

Науковці виділяють наступні можливі стратегії у маркетингу місця:

- маркетинг іміджу;
- маркетинг привабливості;
- маркетинг інфраструктури;
- маркетинг населення та персоналу.

Серед науковців значну увагу маркетингу місць, а зокрема і маркетингу місця, приділяв Ф. Котлер, який розглядав маркетинг як діяльність, головною метою якої є створення, підтримка чи зміна відносин та поведінки щодо конкретної території. З ним погоджувався А. Дайан, вважаючи маркетинг місця як діяльність по створенню іміджу. А. Гапоненко визначав маркетинг місця як діяльність на створення бізнесового іміджу території. В. Вакуленко вважав маркетингову програму території частиною його економічної

політики, яка покликана створити позитивний її імідж. Недоліком даних визначень можна вважати звуження поняття маркетингу до розробки, формування та підтримання іміджу, при цьому не враховуються споживачі та їх потреби. При цьому розробка іміджу території не включає вивчення цільових груп споживачів, визначення їх потреб та діяльність з метою їхнього задоволення. І хоча імідж є важливою складовою маркетингу, обмежуватися ним при визначенні сутності маркетингу, не врахувавши інших аспектів, не є доцільним. Вважається за доцільне доповнити розробку та підтримку іміджу території маркетинговими дослідженнями щодо існуючого іміджу, а також виявлення серед цільових груп бажаного іміджу території тощо. Окрім цього, іноді виникає ситуація коли інтереси споживачів суперечать інтересам певної території, наприклад коли існує перенавантаженість туристами чи жителями тощо. Тому головною особливістю маркетингу місця має бути спрямованість не на якнайповніше задоволення потреб споживачів, а на гармонійне поєднання інтересів території та потреб цільових груп [34].

Маркетинг території як діяльність в інтересах цієї території, а також її внутрішніх та зовнішніх суб'єктів розглядав О. Панкрухін. Погоджуючись з його думкою та розширюючи її, А. Лавров та В. Сурнін розглядали маркетинг як узгодження економічних інтересів і цілей мезорівня з макро- і мікрорівнями, адаптацію територіальної структури відтворення до зовнішнього і внутрішнього ринку на основі постійного моніторингу процесів, що відбуваються на ньому. Як філософію, що вимагає орієнтацію на потреби цільових груп споживачів послуг певної території розглядає маркетинг І. Арженовський. При цьому у даному підході не враховується конкуренція між територіями, а основна увага зосереджена на погодженні інтересів усіх суб'єктів. Це, в свою чергу, значно звужує коло завдань, а відтак і можливості маркетингу та

зменшує його інструментарій. Узгодження інтересів суб'єктів маркетингу вважається важливою, проте не єдиною, функцією маркетингу, яку необхідно врахувати при визначенні даного поняття. Саме тому, вважаємо, невід'ємною умовою здійснення маркетингу територій є наявність конкурентної боротьби між ними.

К. Норкін стверджує, що маркетинг території – це засіб відповіді на сучасні виклики та протиріччя розвитку, з якими стикається будь-яка адміністративна одиниця, такими, наприклад, як зростання часу на пересування, збереження старої забудови тощо. Проте, на нашу думку, дане визначення розглядає маркетинг території як інструмент місцевої влади, який покликаний вирішувати не маркетингові проблеми.

А. Шромнік розглядає маркетинг території як сукупність скоординованих дій локальних, регіональних та державних суб'єктів, які прагнуть побудувати процеси обміну шляхом виявлення, формування та задоволення потреб жителів. Погоджуючись із першою частиною визначення маркетингу як сукупності скоординованих дій державних суб'єктів, вважаємо, що не можна обмежуватися потребами жителів, не враховуючи і не зважаючи при цьому на інші групи споживачів, наприклад такі, як інвестори чи туристи тощо [34].

А. Старостіна вважає маркетинг території у її межах та поза ними діяльністю щодо зосередження ресурсів і можливостей їх реалізації та відтворення. Такий підхід до маркетингу території, на нашу думку, виключає вплив на думку та поведінку споживачів, проте дозволяє сформулювати такі завдання маркетингу: залучення нових жителів, кваліфікованих спеціалістів з метою забезпечення наукового потенціалу, зосередження грошових ресурсів і створення іміджу центру бізнесу тощо.

Проаналізувавши думки науковців щодо трактування поняття «маркетинг території», виокремимо визначальні характеристики цього терміну з метою визначення сутності системи маркетингу території та її елементів (табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

**Характеристика підходів до визначення поняття
«маркетинг місця»**

№	Вчений	Зміст «маркетингу місця»	Визначальні характеристики
1	2	3	4
1.	Ф. Котлер	Діяльність з метою створення, підтримки чи зміни відносин та поведінки щодо конкретного місця.	Діяльність щодо створення певного іміджу місця.
2.	А. Дайан	Діяльність щодо забезпечення та створення іміджу.	Створення іміджу місця.
3.	О. Панкрухін	Діяльність в інтересах міста, його внутрішніх, а також зовнішніх суб'єктів, які цікавляться містом.	Діяльність з реалізації інтересів міста та його споживачів.
4.	І. Арже-новський	Ідея, філософія, що вимагає орієнтації на потреби цільових груп споживачів послуг міста.	Філософія по задоволенню потреб цільових груп споживачів.
5.	А. Лавров, В. Сурнін	Система економічних відносин, узгодження економічних інтересів і цілей мезорівня з макро- і мікрорівнями, адаптації міської структури відтворення до зовнішнього і внутрішнього ринку на основі постійного моніторингу процесів, що відбуваються на них.	Система економічних відносин.

Продовження табл.1.5.

1	2	3	4
6.	К. Норкін	Засіб відповіді на сучасні виклики та протиріччя розвитку, з якими стикається місто (зростання часу на пересування, збереження старої забудови).	Засіб – відповідь на сучасні виклики зовнішнього середовища.
7.	А. Шром-нік	Сукупність скоординованих дій локальних, регіональних та державних суб'єктів, які прагнуть побудувати процеси обміну шляхом виявлення, формування та задоволення потреб жителів.	Сукупність дій щодо виявлення, формування та задоволення потреб жителів.
8.	А. Старостіна	Інтегральна діяльність у місті та за його межами щодо зосередження у ньому ресурсів і можливостей їх реалізації та відтворення.	Діяльність щодо зосередження у місті різних видів ресурсів.
9.	А. Гапоненко	Система, що складається з маркетингу землі, житла, зон господарської забудови, інвестицій, туристичного маркетингу з метою донесення до цільових споживачів інформації про місто як місце для ведення бізнесу.	Створення іміджу міста як місця для ведення бізнесу.
10.	В. Вакулєнко	Науково обґрунтована міська економічна політика.	Економічна політика.

Джерело: напрацювання власне на підставі [34].

Таким чином, аналізуючи вищеподаний матеріал, можна стверджувати, що маркетинг території покликаний забезпечити:

- створення та підтримку певного іміджу території;
- узгодження та задоволення потреб споживачів;
- зосередження та залучення у різних видах ресурсів, наприклад трудових, грошових та інших;
- адаптивність території відповідно до змінних умов зовнішнього середовища.

У роботі [34] авторами пропонується виокремити такі функції маркетингу території:

- аналітична функція – полягає в тому, що за допомогою ряду інструментів здійснюється вивчення споживачів, їхніх характеристик, потреб, вимог до суспільних благ, визначається потенціал території, її конкурентні можливості тощо;
- управлінська – це систематичний вплив на маркетингову діяльність через планування маркетингових заходів, їх організацію та контроль з метою виконання завдань маркетингу і забезпечення нарощення конкурентоспроможності;
- інформаційна – реалізується шляхом поширення інформації про територію із певною спрямованістю, що дозволяє створити та підтримувати певний імідж;
- комунікаційна – полягає у налагодженні прямих та зворотніх зв'язків між суб'єктами маркетингу та цільовими групами;
- координаційна – полягає в узгодженні розроблених маркетингових заходів з метою уникнення поширення взаємовиключних повідомлень про територію. Так, наприклад, якщо територію позиціонують як рекреаційний центр, то не можна поширювати інформацію про нього як про осередок виробництва промислових товарів, оскільки останнє передбачає велику забрудненість, що унеможливорює його розвиток як рекреаційного центру.

Л. Черчик вводить новий вид маркетингу – маркетинг рекреаційних територій (МРТ) і розглядає його як системний

теоретико-методологічний підхід до планування діяльності, спрямованої на задоволення потреб установ та організацій у спеціальних і загальних природних рекреаційних ресурсах і територіях для надання рекреаційних послуг шляхом дослідження оптимального впливу на споживача та задоволення попиту на ці послуги. Він включає розширене відтворення природних рекреаційних ресурсів з метою підтримки необхідного екологічного і ресурсного балансу, який забезпечував би нормальні умови життєдіяльності суспільства взагалі та його членів на довготривалу перспективу [233]. По суті МРТ розглядається як інструмент становлення, стратегічного розвитку та регулювання ринку рекреаційних ресурсів. Головну увагу спрямовано на розвиток рекреаційних територій як основу сталого розвитку регіону. На жаль, автор оминає таку важливу складову рекреації, як природно-заповідні території.

Розвиток теорії маркетингу із моменту його зародження спрямований на забезпечення комерційного інтересу підприємства, території. Згодом положення маркетингу почали використовувати і у некомерційних цілях. При цьому пріоритетним завданням маркетингового інструментарію стало забезпечення досягнення мети діяльності некомерційних (громадських) організацій чи реалізації конкретної ідеї.

Ми пропонуємо виокремити новий напрям маркетингової діяльності – маркетинг заповідних територій (МЗТ) як діяльність, що передбачає розробку, створення, підтримку або зміну позиції цільової аудиторії стосовно конкретного об'єкта природно-заповідного фонду (ПЗФ) [119].

Характерною особливістю запропонованого виду маркетингу є те, що має місце просування заповідної території як ідеї збереження навколишнього середовища. З іншої сторони, ПЗФ – це дуже різноманітні території як за

площею, так і за складом, режимами доступу до них. Безумовно, їх функціонування, розвиток вимагають значних зусиль, тому маркетингова діяльність має допомогти території у досягненні стратегічної мети [120].

Новий напрям маркетингової діяльності обумовлений специфікою

природно-заповідної справи. З одного боку маємо поєднання ресурсного і територіального аспектів (природно-заповідний об'єкт – територія, на якій розміщені унікальні природні об'єкти). З другого – екологічна спрямованість та соціальна орієнтованість у формуванні маркетингових стратегій розвитку заповідного об'єкта дає підстави відносити новий напрям – маркетинг заповідних територій – до некомерційного (соціального) маркетингу.

Як відомо, потенціал заповідного об'єкта залежить від географічного положення, клімату і наявності природних ресурсів, однак найбільше він залежить від людської волі, кваліфікації, енергії. Тому використання маркетингу допоможе оцінити ту чи іншу територію зовсім під іншим кутом зору [124].

Основними компонентами маркетингу заповідних територій повинні стати:

1. Розробка для території привабливого позиціонування та позитивного іміджу;
2. Пропаганда території;
3. Створення стимулів для існуючих і потенційних відвідувачів заповідної території;
4. Надання супутніх послуг заповідної території в ефективній та доступній формі.

Класичні компоненти маркетингу-мікс у даному випадку будуть означати:

- product – ресурси природно-заповідного об'єкта, у яких зацікавлена та чи інша цільова група (суспільство – у

збереженні унікальних ландшафтів, рідкісних видів рослин і тварин, учні – у пізнанні чарівного світу природи, туристи – у відкритті мальовничих куточків та організації відпочинку, бізнесмени – у створенні інфраструктури відпочинку);

- price – для споживачів «ціною» території будуть затрати, які пов'язані із перебуванням на даній території, для об'єкта ПЗФ – це кошти, які потрібні для збереження природних комплексів та їх розвитку для майбутніх поколінь;

- place – географічне розташування території, засоби комунікацій, наявність об'єктів соціально-культурної сфери;

- promotion – канали, терміни, методи донесення інформації про територію, її унікальність для цільової аудиторії.

Враховуючи дані компоненти, можна запропонувати маркетингові засоби, які допоможуть території стати більш привабливою і відповідно успішною.

До них можна віднести:

- аналіз ресурсного потенціалу, соціально-економічного розвитку заповідної території;

- SWOT-аналіз природно-заповідного об'єкта та супровід інвестиційних проєктів підтримки території ПЗФ (як правило грантові проєкти);

- ефективне позиціонування заповідної території як центру пізнання природи, екологічного виховання, місця відпочинку;

- комунікаційні заходи, PR території, які повинні показати її привабливість.

Слід зазначити, що між хаотичним набором маркетингових інструментів і продуманою маркетинговою стратегією лежить велика прірва. Тобто використання самої лише реклами не принесе успіху території, а може, навпаки, відіграти негативну роль. Загалом можна зазначити, що просування – це одна з найменш важливих задач маркетингу, яка сама по собі не лише не приносить користі неблагополучному об'єк-

ту, але й допомагає нам швидше виявити, наскільки неблагополучна там ситуація насправді.

Використовуючи кваліфіковано ці компоненти, територія матиме всі шанси виконати покладену на неї місію – зберегти надбання природи для нащадків. Окрім того, успішно проведений маркетинг заповідних територій дає імпульс розвитку регіону, де знаходиться заповідний об’єкт. В Україні багато прикладів, коли заповідна територія є візитною карткою регіону. На жаль, маємо інші, коли унікальні об’єкти, які можуть стати окрасою держави, практично нікому невідомі та знаходяться у занедбаному стані. В даному випадку важливу роль має відігравати правильно сформована іміджева політика заповідної території.

На сьогодні можна виділити три основні рівні маркетингу природно-заповідних територій: цільові ринки, фактори маркетингу та група планування, головна мета якої полягає у створенні маркетингового плану розвитку природно-заповідного об’єкта. Реалізація цього плану надасть можливість виконати основне завдання, поставлене перед заповідною територією. Слід зазначити, що маркетинговий план є складовою стратегічного плану розвитку території. На сьогодні структуру такого плану розроблено. В основі розробки такого плану лежить стратегія збалансованого розвитку території природно-заповідного об’єкта.

Збалансований розвиток території приводить до підвищення конкурентоздатності території. Зі зростанням ролі певних територій не лише на регіональному рівні, але і на національному, а в багатьох випадках і на світовому рівнях, все частіше їх починають розглядати як квазіпідприємство, яке володіє та розпоряджається певними видами ресурсів в економічній, соціальній, науковій сферах з метою залучення цільових груп споживачів та отримання економічного ефекту від цих дій. Розглядаючи території із цієї позиції, можна

стверджувати, що вони стають рівноправними учасниками конкурентних відносин, що передбачає створення, розвиток та реалізацію своїх конкурентних переваг. Саме тому забезпечення та нарощення конкурентоспроможності території набуває все більшої актуальності.

У науковій літературі окремі аспекти локального розвитку були розроблені ще у класичній економічній теорії, які відобразились у теорії абсолютних переваг А. Сміта та теорії порівняльних переваг Д. Рікардо, в агломераційній економіці, а саме у теорії індустріальних дистриктів А. Маршала, полюсів зростання Ф. Перру, промислових стандартів А. Вебера, у кластерній теорії М. Портера, в теорії інноваційного розвитку Й. Шумпетера. Окрім того, вагомий внесок у розуміння регіональної конкурентоспроможності внесли такі вчені, як М. Тітінг, Дж. Логлін, Р. Камані, А. Селезньова, Е. Брюна, А. Скопін, І. Єресько, А. Андерсон, С. Писаренко, П. Безугла, Н. Калюжнова, Л. Василенко, Л. Ковальська та інші.

З. Герасимчук, О. Драченко наголошують на тому, що в основному науковці зосереджують увагу на конкурентоспроможності продукції, підприємства, галузі, регіону та національної економіки, не надаючи особливого значення конкурентоспроможності території як ланки, яка забезпечує, з одного боку, конкурентоспроможність регіону, а з іншого – конкурентоспроможність розташованих на ній підприємств [34]. Таким чином, окрім мікро- та макрорівня дослідження конкурентоспроможності, пропонуємо виділити мезорівень, на якому буде вивчатися конкурентоспроможність території.

Можна виділити декілька чинників, які зумовлюють необхідність розробки концепції конкурентоспроможності території:

1. Зростання значення території. В сучасних умовах території набувають не лише регіонального значення. Все частіше вони стають вагомими для розвитку держави, а в

окремих випадках набувають світового значення. Тенденцією розвитку є також створення значних агломерацій навколо великого міста-центру, що перетворює їх на важливі осередки економічного зростання.

2. Необхідність створення або підтримання у належному стані унікальних особливостей території, які слугуватимуть основою іміджу для залучення цільових груп.

3. Формування нової економіки, яка базується на знаннях. Даний підхід з'явився недавно, на початку 90-х рр. ХХ ст., коли А. Андерсон застосував поняття «С-регіонів», в яких виділив чотири детермінанти, що лежать в основі розвитку регіонів в умовах глобальної конкуренції. Він виокремив так звані «С-фактори», до яких належать компетенція, культура, комунікації та креативність. А. Андерсон переконував у поступовому зниженні важливості ролі старих промислових регіонів та вважав, що з'являться С-регіони навколо наукових та освітніх центрів, які в поєднанні із потужними корпораціями перетворюються на осередки виробництва інноваційно-інформаційних продуктів.

4. Використання нових моделей взаємовідносин між територіями на основі маркетингу.

5. Окремі території із лише місця здійснення операцій перетворюються на самостійних суб'єктів господарювання, між якими виникає суперництво за різноманітні види ресурсів та інші блага. Саме суперницькі відносини зумовлюють необхідність створення конкурентних переваг, які б забезпечили конкурентоспроможність території у цих змаганнях.

Отже, можна зробити висновок, що розробка концепції конкурентоспроможності території є актуальною та необхідною в сучасних умовах розвитку економіки, при цьому вивчення та досягнення конкурентоспроможності повинне базуватись на засадах маркетингу території (рис. 1.4).

Для визначення можливості застосування маркетингу як елемента нарощення конкурентоспроможності території необхідно розглянути визначення поняття «конкурентоспроможність».

Конкурентоспроможність як здатність економіки регіону забезпечувати зростання благополуччя населення регіону в умовах відкритої економіки розглядали Е. Брана та А. Скопін. При чому обмежуватися у визначенні конкурентоспроможності лише такою цільовою групою, як жителі, нецільово, оскільки найбільший рівень конкурентоспроможності можна досягти лише враховуючи усі можливі цільові аудиторії. Для визначення можливості застосування маркетингу як елемента нарощення конкурентоспроможності території необхідно розглянути визначення поняття «конкурентоспроможність».

Рис. 1.6. Концепція конкурентоспроможності території на засадах маркетингу

Джерело: власне напрацювання згідно даних [34].

І. Єресько трактує конкурентоспроможність як наявну можливість на регіональному рівні оволодівати факторами регіонального розвитку та формувати джерела конкурентних переваг, що забезпечує економічне зростання регіону та підвищення рівня і якості життя його населення [33; 34; 35; 37].

А. Селезньов визначає конкурентоспроможність як обумовлене економічними, соціальними, політичними та іншими факторами розміщення регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринку, яке відображається через індикатори, що адекватно характеризують такий стан і його динаміку.

Вважаємо, що Національний природний парк може створити значні та вагомі конкурентні переваги, що забезпечать території належний рівень конкурентоспроможності в певному напрямку. Однак вигідне розміщення не дає змоги охопити усі види привабливості, на основі яких і будуть формуватися конкурентні переваги. Це, в свою чергу, обмежує можливості у створенні та використанні конкурентних переваг території, таких як високий рівень життя населення, науковий потенціал тощо, а відтак і нарощення конкурентоспроможності.

В. Безугла розглядає конкурентоспроможність як здатність кожної регіональної системи до управління своїми конкурентними перевагами, раціонального й ефективного розміщення продуктивних сил з метою забезпечення стійкого фінансового та економічного становища, одержання максимальної вигоди, задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб за умови самостійності та самофінансування у межах чинного законодавства [34].

П. Беленький визначав конкурентоспроможність регіону як здатність забезпечити високий рівень життя населення і доходи власникам капіталу, а також використовувати регіональний економічний потенціал у процесі виробництва

товарів та послуг. Даний підхід до визначення поняття «конкурентоспроможність» дозволяє врахувати інтереси таких цільових груп, як жителі, бізнесмени та інвестори, не беручи до уваги при цьому туристів, людей, які навчаються або тих, хто займається наукою.

Європейська Комісія визначає конкурентоспроможність як здатність виробляти такі товари та послуги, які користуються попитом на ринках та водночас забезпечують стабільний і високий рівень прибутків місцевого населення.

Таким чином, розглядаючи трактування поняття «конкурентоспроможності» різними науковцями, варто відмітити, що саме різнобічність поглядів на дану проблематику дозволяє стверджувати про необхідність застосування маркетингового підходу, оскільки саме він дозволяє виокремити складові елементи кожного із визначень та врахувати інтереси усіх цільових груп.

При цьому, розглядаючи визначення поняття «конкурентоспроможності» різними вченими, необхідно зазначити, що при достатньо пропрацьованих поняттях конкурентоспроможності на рівні держави, а також регіону, науковцями не відпрацьоване поняття конкурентоспроможності національного природного парку, що рідко виступає як об'єкт та предмет досліджень. Це, в свою чергу, унеможливило формування системи маркетингу територій.

Таким чином, пропонуємо підходити до визначення поняття «конкурентоспроможність» з позиції задоволення потреб цільових груп. На нашу думку конкурентоспроможність – це результат ефективної побудови системи маркетингу природно-заповідної території, що забезпечує якнайповніше задоволення потреб цільових груп шляхом формування та реалізації конкурентних переваг.

Оскільки в сучасних умовах зростає конкуренція між національними природними парками за інвестиції, кваліфі-

кований персонал, розподіл державних трансфертів, тому місцеві органи влади спільно із адміністрацією парку змагаються за капітал, персонал, залучення уваги, коштів цільових груп, забезпечення інвестиційної привабливості, проведення певних подій на власній території, підвищення навчального та наукового потенціалу. Для здобуття певних конкурентних переваг територія повинна володіти набором відповідних характеристик, які дозволили б виокремитися серед інших.

У літературі існує велика кількість тлумачень поняття «конкурентне середовище». Так, конкурентне середовище розглядали такі вчені, як Сіваченко І., Журба М., Градов А., Марченко Г., Сторонянська І., Шульц С., Беленький П., Мікула Н., Матвеев Є., Ковальська Л. та ряд інших.

Зокрема, Сіваченко І. визначає конкурентне середовище як сукупність суб'єктів і факторів ринку, що впливають на відносини між виробником і споживачем продукції. З позиції цільових груп можемо говорити про наявність наступних ринків:

- ринок праці;
- ринок бізнесових послуг;
- інвестиційний ринок;
- ринок туристичних послуг;
- ринок освітніх послуг.

При цьому головним завданням маркетингу територій на даних ринках буде забезпечення зростання попиту, підвищення привабливості даного ринку, а також нарощення конкурентоспроможності підприємств та організацій на ринках.

Журба М. розглядає конкурентне середовище як сукупність ринкових сил і факторів, які визначають функціонування господарюючих суб'єктів регіональної економіки та їх відносини в процесі конкуренції. Градов А. стверджує, що

конкурентне середовище визначається суперництвом між фірмами, де стратегія їх розвитку повинна орієнтуватися на діяльність в умовах суперництва. Дане визначення набуває актуальності для тих територій, розвиток яких зумовлений наявністю потужного підприємства, яке визначає спеціалізацію території. Саме у цьому випадку стратегія розвитку буде в значній мірі враховувати інтереси домінуючого підприємства або невеликої групи підприємств, які визначають спеціалізацію території, а відтак орієнтуватися на діяльність в умовах суперництва між фірмами. При цьому від рівня відомості та масштабів діяльності підприємства будуть залежати можливості позиціонування території відповідно на регіональному, національному чи міжнародному рівнях [34].

Марченко Г. вважає, що конкурентне середовище виникає, коли підприємства різних регіонів вступають у конкурентну боротьбу, наприклад за інвестиційні ресурси. Слід при цьому зауважити, що дані підприємства будуть створювати позитивний імідж території, оскільки саме вони будуть отримувати певні дотації, інвестиційні ресурси тощо.

Беленький П., Мікула Н., Матвеев Є. розглядали конкурентне середовище як здатність до «змагання» різних регіонів держави. Ковальська Л. визначає конкурентне середовище як сукупність відносин щодо взаємодії регіонів, кожен із яких веде конкурентну боротьбу за ресурси та умови одержання благ задля безпечного розвитку та інтеграції у єдиний простір держави, не порушуючи інтересів інших її регіонів. З огляду на це пропонуємо визначити, що території завжди ведуть суперництво між собою, створюючи кращі умови для залучення тієї чи іншої цільової групи.

Таким чином, пропонуємо наступне визначення: конкурентне середовище заповідних територій – це сукупність відносин між територіями, які виникають внаслідок того, що вони вступають у суперництво за інвестиційні, інноваційні

ресурси, трудові ресурси, потоки туристів та відпочиваючих, право проведення різноманітних заходів, підвищення наукового потенціалу.

Виникнення конкурентного середовища між територіями зумовлює необхідність детальної розробки та ефективної реалізації системи маркетингу, а особливо такого її елементу, як конкурентні переваги, що відіграють визначальну роль в створенні та нарощенні конкурентоспроможності території. При цьому, окрім формування конкурентних переваг, які є елементом системи маркетингу, необхідно враховувати й інші елементи, оскільки конкурентоспроможність як кінцевий результат ефективного функціонування системи маркетингу території передбачає взаємодію та взаємозв'язок між усіма елементами системи з метою найкращого виявлення та забезпечення потреб цільових груп.

Таким чином, конкурентоспроможність території забезпечується взаємоузгодженою дією усіх елементів системи з метою досягнення найбільшого рівня задоволеності потреб споживачів. І ключове місце у її забезпеченні відіграють конкурентні переваги [34].

1.3. Міжнародний досвід роботи національних природних парків

Президент США Авраам Лінкольн 30.06.1864 р. підписав Акт Конгресу про організацію національного парку Йосеміті (Yosemite National Park) у штаті Каліфорнія. Таким чином було створено перший національний природний парк. З метою організації цього парку відповідними державними структурами було надано територію для суспільного використання та відпочинку «із заборонаю передачі її третім особам» [324].

Реалізація аналогічної ідеї була здійснена у 1872 році із створенням Єллоустоунського національного парку (Yellowstone National Park). Федеральний Уряд взяв на себе пряму відповідальність за цей парк у 1890 році, що надало йому активного розвитку. Американський письменник та журналіст Wallace Stegner писав, що «національні парки – найкраща ідея американців, – відмінна від королівських заповідників Старого Світу, які аристократи зберігали для себе; вони невід’ємно демократичні та відкриті для всіх» [315]. Для ефективної організації мережі для близько 40 національних парків у США було спеціально створено «Національну паркову службу» (National Park Service, NPS), якій сьогодні підпорядковано понад 390 природних територій, в тому числі 58 з них мають статус національного парку. У підпорядкуванні National Park Service знаходяться також історичні парки, військові, національні пам’ятки, заповідники, рекреаційні зони. В сумі це 33,99 млн га території, на фінансування збереження якої бюджет у 2018 р. склав 3,2 млрд \$ [296]. Національна паркова служба працевлаштовує більше 22000 працівників та понад 339000 волонтерів у парках. Туристи, які відвідують національні парки, підтримують більше 300000 місцевих робочих місць.

Штат з найбільшою кількістю національних парків – Каліфорнія, в якому налічується 9, у штаті Аляска – 8, Юта – 5, Колорадо – 4 парки. Найбільший національний парк – *Wrangell-St. Elias* на Алясці, він перевищує 8 мільйонів акрів (32375 км²). Найменший парк – це Національний парк *Gateway Arch*, штат Міссурі, площею 192,83 акрів (0,7804 км²). Загальна площа національних парків, що охороняється, становить приблизно 52,2 млн акрів (211 000 км²) [320].

Особливістю роботи національних природних парків США є їхня направленість на роботу із відвідувачами. Так, у 2017 р. їх відвідало понад 84 мільйони відвідувачів [305].

Однак варто зауважити, що відвідуваність кожного окремо взятого парку є різною, зокрема парк *Great Smoky Mountains* у штатах Північна Кароліна та Теннесі прийняв більше 12,5 млн відвідувачів, *Grand Canyon* у штаті Арізона – 6 млн, а парк *Gates of the Arctic* на Алясці всього 10500 відвідувачів [305].

Для управління національним парком у США розробляють менеджмент-план, довгостроковий (15–20 років) документ, який регламентує роботу парку. План підтримує збереження паркових ресурсів, співпрацю з партнерами, забезпечує задоволення відповідних потреб відвідувачів та створює можливості для їхнього відпочинку. У плані зазначаються основні положення щодо реалізації передбачених законодавством обов'язків стосовно охорони паркових ресурсів. Плани готуються міждисциплінарними групами, до складу яких входить керівник та співробітники парку, ландшафтні архітектори, фахівці у галузі природних та культурних ресурсів, фахівці в інших галузях, якщо це необхідно. Залучення громадськості є важливим елементом у процесі планування, як і взаємодія з місцевою владою на ранній стадії процесу планування. Це робиться для того, щоб врахувати потреби громадськості та для інформування органів місцевої влади. Інформація про менеджмент-плани є у вільному доступі [291].

Починаючи з кінця XIX століття Національні природні парки було створено також в інших країнах світу. Так, в Австралії у 1879 р. на південь від Сіднея було організовано Королівський національний Парк (*Royal National Park*); у Канаді – національний парк «Банф» (*Banff National Park*) або парк «Скелястих Гір» виник у 1885 р.; у Новій Зеландії – перший національний парк «Тонгаріро» (*Tongariro National Park*) отримав свій статус у 1887 р. В Європі першим національним парком у 1909 р. став природний парк «Сарек» (*Sarek*) у Швеції.

Перші національні парки формувались як природоохоронні об'єкти. На цьому етапі формування національні парки не мали чіткого зонування і розвинутої інфраструктури.

З поширенням туристичної діяльності в межах національних природних парків створюються рекреаційні зони, з'являється потреба впровадження необхідної сервісної інфраструктури. Вперше це усвідомили залізничні компанії Європи та Америки, які з другої половини XIX століття почали планове будівництво малих готелів безпосередньо на територіях національних парків, збільшуючи обсяги перевезень пасажирів шляхом заохочення їх до туризму [82].

В Європі на початку XX століття виникають національні парки: у Швеції – це *Sarek National Park* (1909 р.), *Abisko national park* (1909 р.), *Bla Jungfrun national park* (1926 р.), *Dolby Soderskog national park* (1918 р.), в Швейцарії – *Schweizerischer National park* (1914 р.), в Нідерландах – *National Park Veluwezoom* (1930 р.), в Іспанії – *Covadonga National park* (1916 р.). Правда, всі ці парки створювались за аналогами американських і скоріше нагадували заповідники. Вони відрізнялись від них комерційною діяльністю і проведенням на цих територіях окремих наукових досліджень. Рівень благоустрою в таких парках був мінімальний.

Враховуючи, що відвідування національних природних парків, зокрема у США, поступово зростало, рекреаційна функція в них починала переважати над природоохоронною діяльністю. З цією метою створюються необхідні готелі, сімейні котеджі, кемпінги, об'єкти торгівлі. Так, 1940 р. показник відвідуваності парків у США досяг 17 мільйонів чоловік. Це призвело до того, що відбулася істотна деградація цінних ландшафтів. У зв'язку з цим виникла проблема зменшення потоків відвідувачів та розроблення нових природоохоронних і рекреаційних програм функціонування парків [202].

Створення національних природних парків поширилось також і на інші країни Європи. Так, тільки в тогочасній Югославії з'явилися *Plitvice Lakes* (1949 р.), сьогодні територія Хорватії, *Biogradska gora* (1952 р.), сьогодні територія Черно-

горії, *Sutevsky National park* (1962 р.), сьогодні територія Словенії.

В країнах з високою щільністю населення, в яких майже не залишилось недоторканих територій, тоді починалась організація національних парків на базі освоєних ландшафтів (понад 30% території) [202]. Серед них: *Nikko* (1934 р.) в Японії, *Vanoise* (1963 р.) у Франції, *Lahemaa* (1971 р.) в Естонії, *Gauya* (1973 р.) в Латвії та інші. В цих парках разом з природними зберігаються і охороняються також історичні об'єкти, здійснюються традиційні види господарської діяльності тощо.

Національні парки Франції охоплюють 56819 км² або майже 8% території країни [287]. Разом з іншими природоохоронними територіями вони відіграють важливу роль у збереженні біорізноманіття для нинішнього та майбутніх поколінь. Національні парки приймають понад 8 мільйонів відвідувачів щороку. Екологічні стежки парків, сукупна довжина яких 10100 км, робить їх ідеальним місцем для активного відпочинку, а також для підвищення обізнаності щодо збереження біорізноманіття.

Парки у Франції почали створюватись після 1960 р., коли був прийнятий Закон № 60-708 від 22 липня 1960 р. про створення національних парків [290]. Це був перший великий інструмент для охорони природи, після якого було створено 7 національних природних парків.

Згодом був прийнятий Закон № 2006-436 від 14 квітня 2006 р. про національні парки, морські природні парки та регіональні природні парки [289], після якого було створено 4 парки. Таким чином, у Франції є 11 національних природних парків, із яких 8 знаходяться на материковій частині (табл. 1.6).

Згідно французького законодавства національний природний парк – це «суша або морська територія, у якій природне середовище, зокрема фауна, флора, ґрунт, надра, атмосфера та води, ландшафти та, за необхідності, культурна

спадщина, становлять особливий інтерес та, що важливо, потрібно забезпечити їх захист від деградації та нападів, які можуть змінити їх різноманітність, склад, зовнішній вигляд та еволюцію. Він складається з одного або кількох ядер, які визначаються як земельні та морські райони, що підлягають охороні, а також периферійна територія, яка визначається як вся або частина території муніципалітетів, що покликані бути частиною національного парку, зокрема через їхню географічну безперервність або екологічну солідарність із ядром, вирішили дотримуватися статуту національного парку та добровільно внести свій внесок у цей захист. Парк може включати території, що належать до морського суспільного надбання та вод, що знаходяться під державним суверенітетом». Закон передбачає мінімальні площі територій національних парків, тобто парки мають мати не менше 50 км² на плато та 100 км² у горах.

Таблиця 1.6.

Національні природні парки Франції

№	Назва	Рік створення	Площа парку, всього	У т.ч. ядро
1	Венуаз	1963	125000	52839
2	Порт-Кро	1963	123000	7500
3	Піренеї	1967	252059	45707
4	Севенна	1970	372000	93500
5	Екрен	1973	271327	92527
6	Меркантур	1979	136500	68500
7	Гваделупа	1989	115915	21850
8	Гвіана	2007	2164126	2028126
9	Реюньон	2007	193247	105447
10	Каланк	2012	152330	52000
11	Лісовий	2019	242148	56614

Джерело: систематизовано автором на основі [287].

Крім цього, Законом визначено необхідність прийняття проєкту охорони парку, збереження та сталого розвитку на 15 років та трирічні програми дій (плани реалізації). Новий закон про національні парки Франції приніс зміни в управлінні та відновленні балансу між органами національного парку. Французька модель управління Національним парком тепер має три складові: Раду директорів, наукову Раду, економічну, соціальну та культурну Раду. Рада директорів складається з представників держави, представників місцевих та регіональних органів влади та їх асоціацій, представників персоналу парку, а також вибраних місцевих активістів-природолюбів. До них включають, зокрема, представників асоціацій охорони навколишнього середовища, мешканців, професіоналів та користувачів [287]. Слід зазначити, що роль представників місцевої влади у раді директорів зросла, так як вони повинні мати не менше половини місць у складі. Зросла роль наукової (вченої) ради, голова якої є членом ради директорів. Вчена рада приймає рішення щодо організації та проведення наукових робіт на території парку та надає дозволи на роботу у самому ядрі парку. Нова структура – Економічна, соціальна та культурна Рада – допомагає раді директорів та директору зокрема в організації економічної політики, контролю за виконанням статуту та представленні місцевої культури.

У 2015 році загальний бюджет 10 національних парків Франції, який переважно фінансується державою, становив близько 79 млн євро [131]. Він структурований: складається із операційного бюджету та інвестицій, спрямованих на розвиток парку. Операційний бюджет становить основну частину загального бюджету. У 2015 році на всі 10 парків він складав 88% від загального бюджету проти 12% для інвестиційного бюджету.

Операційний бюджет національних парків використовується для фінансування трьох основних статей: заробітної плати – 71% операційних витрат у 2015 р., позаштатні операційні витрати (технічне обслуговування та ремонт, вивіски; закупівлі матеріалів, поїздки, страхові внески, навчання та дослідження) – 22% операційних, а також витрати на втручання (субсидії для прямої підтримки певних дій на території парків): 7% операційних витрат.

Інвестиційний бюджет національних парків переважно спрямовується на будівництво або відновлення притулків, будинків у парку чи громадських приймалень.

Розглянемо тепер ситуацію з парками у наших найближчих сусідів – Польщі.

Перший національний парк Піененський площею 2346 га створено у 1932 р., Біловезький національний парк створено у 1947 р. на площі 10501 га. З 1950 по 1960 рр. створено 8 парків. Загалом у Польщі діє 23 національні природні парки на площі більше 329 тис. га, останній із яких НП Уйсьце Варти створено у 2001 р. [308].

У Польщі для національних парків розробляють План охорони на 20 років. Розробка плану регламентується Законом про охорону природи ст. 19 [308]. Крім Плану охорони, який є узагальнюючим документом, розробляються «операти», які конкретизують завдання парку по напрямках, зокрема, фауні, флорі, грибах, ландшафтах, неживій природі, туризму, культурним цінностям, просторовому розвитку та протипожежному захисту і якими, по суті, користується парк у своїй роботі. Робота виконується під керівництвом директора парку і вимагає професійного підходу до виконавців. Для національних парків Польщі характерним є фінансування з різних джерел, основну частку, однак, складає бюджетне фінансування. Іншими джерелами є власні надходження від господарської діяльності та фінансування із різних фондів [113, 308].

У програмі «Природні парки у Федеративній Республіці Німеччина», проголошеній у 1957 р., прийнято, що національні природні парки – це в основному ландшафтні рекреаційні утворення. Згодом німецькі спеціалісти визначили формулу національного парку як екологічно цілісного середовища, у якому багатство і первозданність флори та фауни поєднується з багатством рекреаційного потенціалу [110].

Прикладом практичного відтворення цієї формули є *National Park Bavarian Forest* (1970 р.). Розташований національний парк в гірській місцевості зі змішаними лісами на кордоні з Чехією і займає площу 12 тис. га, в межах якої передбачається виділення трьох функціональних зон. Перша зона (25% всієї території) передбачена для інтенсивних відвідувань туристами і підрозділяється на декілька підзон, таких як: парк історичних об'єктів, ігрову, альпінізму, демонстрації диких тварин у вольєрах. Ця зона має розвинену інфраструктуру, під'їзди до обладнаних місць та автостоянок, привалів і кемпінгів тощо. Тут розташовано головний і другорядні входи і в'їзди в парк. Друга зона (40% всієї території) відведена тільки для пішохідного туризму, альпінізму і обладнана на кордонах хатинами-притулками, обмеженням числом стоянок і під'їздів. Третя зона – резерват (35% всієї території), де відвідування допускаються тільки за спеціальними перепустками [314].

В 1962 р. на 7-й Генеральній асамблеї Міжнародного союзу по охороні природи (International Union for Conservation of Nature) було вперше дано визначення таким територіям: «Національний парк є територія, затверджена центральною владою, на якій мають виконуватись три основні умови: повний захист природи; достатня площа; встановлений статус». На території національних парків не допускається будівництво житлових і торгівельних об'єктів, спорудження

комунікацій, автомобільних і залізних доріг, аеродромів, портів, ліній електропередачі, телефонних ліній, інших споруд, що порушують цілісність території [314].

На 10-ій Генеральній асамблеї Міжнародного союзу по охороні природи у 1972 році було прийнято вагому поправку до визначення національного парку: «Рекомендувати урядам застосовувати цей термін тільки до територій, що відповідають даному визначенню: національний парк – це достатньо велика територія (не менше 10 км², за виключенням островів), де одна або декілька екосистем не змінені суттєво діяльністю людини, а також знаходяться види рослин і тварин, геоморфологічні ділянки і біотиби, що мають особливий науковий, просвітницький чи рекреаційний інтерес, або є природним ландшафтом великої естетичної цінності» [314].

У Німеччині в 1973 р. приймається закон про національні парки, в якому визначаються основні цілі створення національних парків – охорона і наукове дослідження ландшафтів, рослин і тварин, навчання і відпочинок населення в тій мірі, яка не шкодить природі.

У Європі загалом налічується 280 національних парків, які в сукупності займають площу 11,8 млн га. За кількістю таких парків у першу п'ятірку входять Фінляндія, Швеція, Польща, Норвегія, Італія, а за розмірами займаної ними території – Норвегія, Італія, Великобританія, Румунія і Німеччина. Найзначніші території незайманої природи збереглися на півночі Європи. На островах Свальбард (Норвегія) розташовані 3 національних парки, природних та флористичних резерватів, 15 притулків для птахів. Частка природних територій в загальній площі цієї країни становить 30,5%.

У Норвегії діють 44 національних парки, 37 – на материковій частині і 7 – на архіпелазі Шпіцберген. У них вас чекають приголомшливої краси пейзажі, від підводного світу до гірських вершин. У декількох національних парках є

спеціальні центри активного відпочинку, а також розмічені маршрути для походів і нічлігу, організованого як у готелях, так і в котеджах. У вразливих місцях вплив відвідувачів і туристів обмежується мінімальним вибором маршрутів і місць проживання.

Для відвідувачів національних парків працюють 14 інформаційних центрів. У кожному з них можна отримати загальну інформацію по всім норвезьким національним паркам та детальну інформацію про об'єкти відвідування. Крім того, можна дізнатися про доступні розваги й активний туризм на природі, місцеву історію і культурну спадщину.

У Норвегії кожному дано право вільного доступу до природи, у тому числі і на відвідування національних парків.

Голландський національний парк Zuid-Kennemerland є першим природним заповідником в Європі, який обладнано мережею Smart Parks. Використовуючи технологію інтелектуальних датчиків, адміністратор може збирати більше інформації про поведінку тварин на великих пасовищах. Ці знання допомагають у складних питаннях управління та сприяють стійкому балансу між природою, пасовищами та відпочинком. Розуміння рухів і поведінки тварин допоможе більш розумно формувати менеджмент. Важлива частина цього – побачити, як вільно рухаються тварини разом із відвідувачами в одній із найжвавіших зон відпочинку Нідерландів. Завдяки мережі Smart Parks і використанню датчиків, які дешевші та енергоефективніші, ніж поточні GPS-нашийники, можна спостерігати за більшою кількістю тварин протягом тривалішого періоду часу. У майбутньому планується, щоб відвідувачі отримували сигнал на свій телефон, якщо, наприклад, поблизу велосипедної або пішохідної доріжки є зубри. Це може запобігти небажаним, неочікуваним зустрічам і, отже, конфліктам між людьми і тваринами. Мережа Smart Parks у Zuid-Kennemerland є результатом співпраці між

Утрехтським університетом (Інститут сталого розвитку Коперника) та Smart Parks.

Сучасний розвиток національних природних парків тісно пов'язаний із створенням туристичних дестинацій – місць, де активно розвивається туризм. Початок поклав Уолт Дісней, який у середині XX ст. запропонував принципово нову концепцію парку та створив 17 липня 1955 р. в Анахаймі, недалеко від Лос-Анджелеса, розважальний парк «Діснейленд». Успіх Діснея спровокував появу багатьох парків на всій території Америки – наприклад, «Disney World» у Флориді. На кінець XX сторіччя парки подібного типу поширилися у всьому світі: в Азії – критий парк атракціонів «Лоте Уорлд» (Сеул, Корея, 1988 р.), паризький «Діснейленд» (1992 р.) – Disneyland Resort Paris, а також Діснейленд в Токіо та «піратський» Діснейленд в Китаї. За даними міжнародної асоціації парків розваг, у США нараховується близько 400 парків розваг, а в Європі – 300. Найбільш популярним парком розваг 2006 р. став Disney Magic Kingdom в Орландо, Флорида. Його відвідало 16 640 000 осіб.

На основі досліджень можна зробити наступні висновки:

- законодавство надає більше прав органам місцевої влади на управління національними природними парками;
- фінансування парків відбувається із різних джерел, основну частку, однак, складає бюджетне фінансування;
- у більшості держав ЄС плановим документом, який регламентує роботу НПП, є менеджмент-план, який розробляють на 7–10 років.

Вступ України у Європейський Союз поставить перед національними природними парками нові завдання, до яких потрібно готуватись завчасно.

Висновки до розділу 1

Згідно мети досліджень у розділі зробимо акценти на наступних висновках:

1. Збалансований розвиток суспільства неможливий без бережного відношення до надбань природи, збереження цілісних природних комплексів, що на сьогодні призвело до створення об'єктів природно-заповідного фонду, які охороняються законом.
2. Національні (регіональні) природні парки стали найбільшими за площею територіями заповідного фонду у світі, які привертають до себе увагу як дослідників, так і природолюбів, простих відвідувачів парку. Поєднання двох найважливіших функцій – збереження природи та організація дозвілля та відпочинку відвідувачів у НПП є найбільш вдалим, так як надає можливість провадити просвітницьку діяльність, формувати культуру ставлення до надбань природи.
3. Встановлено роль та значення національних природних парків у структурі природно-заповідного фонду України щодо збереження ландшафтів, цінних видів флори та фауни тощо.
4. Поглиблено теоретичну суть та авторське поняття терміна «стратегічне управління національними природними парками» як особливий вид управління, що зосереджується на ключових питаннях виконання місії організації, орієнтується на своєчасне реагування на виклики зовнішнього середовища й на внесення необхідних змін у структуру, робочі процедури, баланс ресурсів для набуття парком провідного місця у збереженні природних ландшафтів та об'єктів природно-заповідного фонду, які забезпечують самозбереження й розвиток організації в довгостроковій перспективі.

5. Визначено, що Місія національних природних парків визначається на основі особливостей конкретного парку, характеристик об'єктів природно-заповідного фонду парку та природних ландшафтів на його території і забезпечує напрям й орієнтири для визначення цілей та стратегій на різних організаційних рівнях.
6. Вітчизняні дослідники використовують тільки термін екологічний маркетинг, вкладаючи у нього питання, пов'язані із «сталим розвитком територій», «збереженням екосистем», «екологічною рівновагою». Запропоновано виділити маркетинг збалансованого розвитку як окремий напрямок маркетингової діяльності, в основі якого лежить налагодження чіткої взаємодії між споживачами, економікою та екологією.
7. Маркетинг заповідних територій – це діяльність, що передбачає розробку, створення, підтримку або зміну позиції цільової аудиторії стосовно конкретного об'єкта природно-заповідного фонду. Особливістю запропонованого виду маркетингу є те, що має місце просування заповідної території як ідеї збереження навколишнього середовища.
8. Встановлено, що робота національних природних парків базується на використанні нормативно-правової, соціально-економічної та інформаційно-аналітичної систем. Використовуються законодавчо-правові, інституціональні та еколого-економічні механізми управління, а також екологічні, організаційні, економічні, соціальні, інноваційні інструменти.

Розділ 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

2.1. Методика проведення досліджень об'єктів природно-заповідного фонду

Згідно Закону України про природно-заповідний фонд (ст.20) національні природні парки є «природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність» [175].

Питання охорони природи, проведення наукових досліджень у НПП знаходяться на першому місці.

Першим документом, який обґрунтовує необхідність створення НПП, є наукове обґрунтування доцільності створення парку. Таке дослідження проводить наукова установа на основі комплексного екологічного моніторингу ландшафтно-екологічних, гідроекологічних, лісотипологічних, геоботанічних, зоогеографічних підходів та проведення наукових експедицій територією проєктованого парку. В ході таких досліджень важливим є погодження меж майбутнього парку з територіальними громадами та виготовлення відповідного картографічного матеріалу. У звіті приводиться детальна характеристика природно-кліматичних умов території, рослинного та тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду, які розташовані на території проєктованого парку, можливості для даного регіону щодо наповненості бюджету, залучення інвесторів для розвитку рекреації в області,

наукової та еколого-освітньої діяльності в регіоні, основні вимоги до режиму використання території парку, взаємин людина-природа у разі створення природно-заповідного об'єкта та інші відомості, які повно та всебічно розкриють необхідність створення на території національного природного парку.

Варто зауважити, що між науковим обґрунтуванням та створенням парку проходить певний час, впродовж якого уряд, профільні установи проводять обговорення даного питання і виносять його на затвердження Президенту України. Так, науково-технічний звіт «Розробка наукового еколого-економічного обґрунтування проєкту створення національного природного парку «Нобельський» було виконано у 2010 р., Указ президента України про створення парку – підписаний 11.04.2019 р.

При проведенні обґрунтування створення НПП «Нобельський» ми ставили перед собою такі завдання з дослідження території:

1) вивчення особливостей геоморфологічної будови території парку (польові маршрутні обстеження, аналіз опублікованих і фондових джерел інформації);

2) аналіз специфіки рельєфоутворюючих порід та відкладів;

3) вивчення поширення та властивостей домінуючих типів ґрунтів;

4) вивчення багаторічної динаміки кліматичних умов і гідрологічного режиму річок;

5) аналіз особливостей рослинного й тваринного світу;

6) вивчення специфіки гідрологічної, гідробіологічної, ботанічної, орнітофауністичної ситуації;

7) компонентна та загальна оцінка економіко-географічної ситуації в досліджуваному регіоні.

Дослідження проводились під час:

- безпосереднього маршрутного (пішохідного, автомобільного, воднотранспортного) обстеження стану русел і заплав річок, водно-болотних, лісових та сільськогосподарських угідь, території поселень;
- тематичних досліджень (геоморфологічних, гідрологічних, гідробіологічних, іхтіологічних, ботанічних, орнітологічних та ін.);
- картографічного й комп'ютерного моделювання, аналізу та синтезу наявної інформації.

Тільки при наявності таких матеріалів можна розробляти комплекс соціологічних заходів із збереження та оптимального використання цього унікального куточка Рівненщини.

Часто у новостворений НПП входять інші об'єкти природно-заповідного фонду. Зокрема, у національний природний парк «Дермансько-Острозький», який функціонує у Рівненській області, входять 18 раніше створених об'єктів природно-заповідного фонду. Серед них: ботанічний заказник загальнодержавного значення «Бушанський»; ботанічні заказники місцевого значення «Урочище «Бір», «Болото Кругляк», «Заплава річки Збитинка»; ландшафтні заказники місцевого значення «Південно-Мостівський» та «Північно-Мостівський»; лісовий заказник місцевого значення «Ольхава»; гідрологічний заказник місцевого значення «Збитинський»; геологічний заказник місцевого значення «Мізоцький кряж»; орнітологічний заказник місцевого значення «Збитинський»; гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Джерело «Ринва»; заповідні урочища «Гурби», «Мостівське», «Будки», «Зіньків камінь», «Пекло», «Турова могила».

Таке об'єднання декількох об'єктів ПЗФ у національний природний парк є звичним і, по великому рахунку,

підкреслює значимість даної території та необхідність створення національного парку, для якого ці об'єкти стануть ядром заповідної зони парку, призначеної для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених законодавством. Ось чому важливим є детальний аналіз об'єктів ПЗФ, котрі будуть входити у проєктований національний природний парк.

Проведення детального аналізу стану об'єктів природно-заповідного фонду можливе на основі повної інформації. Отримати її можна із документів, які обґрунтовують створення об'єкта, що регламентується Законом України про природно-заповідний фонд, а також із Державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) України, передбачений статтями 56-59 Закону України «Про природно-заповідний фонд» та Законом України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» [163].

Кадастр ведеться відповідно до Інструкції про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ України, затвердженої Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.02.2005 р. №67 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 11 березня 2005 р. за №298/10578 [80].

Документація кадастру включає:

форму 1ДКПЗФ «Картка первинного обліку територій та об'єктів ПЗФ України»;

форму 2ДКПЗФ «Державний кадастр територій та об'єктів ПЗФ України»;

форму 3ДКПЗФ «Карто-схеми розташування територій та об'єктів ПЗФ України»: регіонів – у масштабі 1:200000, України – в масштабі 1:500000;

форму 4ДКПЗФ «Зміни у складі ПЗФ України».

Організація ведення кадастру, координація діяльності, пов'язаної з виконанням кадастрових робіт, забезпечення розробки нормативно-правових актів та методичних матеріалів, необхідних для ведення кадастру, покладається на Державну службу заповідної справи. Згідно п.3.3 [80] заповнення Форми 1ДКПЗФ щодо природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, а також ботанічних садів, дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, зоологічних парків здійснюють адміністрації цих установ ПЗФ.

Проведені нами дослідження [15] вказують на те, що дані державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ України ще жодного разу не публікувались, хоча згідно зазначеної інструкції у 2010 р. це мало бути реалізовано. Формування Державного кадастру має початися з формування кадастрів регіонів, а в регіонах ця робота не може бути виконана внаслідок різних причин. По-перше, це величезний обсяг роботи, який вимагає узагальнення даних про кожен об'єкт ПЗФ за багато років, включаючи їх обстеження із залученням спеціалістів різних профілів (ботаніків, зоологів, геологів, лісівників, гідрологів та ін.), а таким набором вузько профільних спеціалістів обласні управління охорони навколишнього природного середовища не володіють, і їх необхідно буде залучати з науково-дослідних установ. Кадастрова документація на ландшафтний заказник середніх розмірів може включати десятки сторінок. В обласних управліннях охорони навколишнього природного середовища не завжди навіть є сектор охорони біоресурсів. А там, де він є, у його склад входить 2-3 спеціаліста, які завантажені іншими обов'язками. Тобто для ведення кадастру необхідне розширення штату, що дуже проблематично. По-друге, це передбачає значні матеріально-фінансові затрати, які в кошторисах природоохоронних органів останніми роками не передбачалися.

Вирішити це питання можна поступово, із розробленням проєктів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення [149]. Слід зазначити, що у затвердженому Порядку розроблення проєктів землеустрою, крім робіт, які передбачається проводити для всіх проєктів землеустрою, передбачено «обґрунтування необхідності створення, або оголошення території природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» [149], а у пояснювальній записці до Проєкту землеустрою потрібно зазначити «коротку характеристику території» та «режим використання земель у межах території ПЗФ, щодо яких встановлено обмеження» [149].

Нами, громадською організацією «Рівненський центр маркетингових досліджень» у 2008–2010 рр. виконувались роботи з визначення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду Рівненської області на замовлення Рівненського обласного управління екології та природних ресурсів. Було запропоновано до проєкту землеустрою об'єктів ПЗФ додавати ще одну частину, яку назвали «Проєктна документація з організації, функціонування, охорони та використання об'єкта природно-заповідного фонду».

Структура запропонованої частини проєкту землевпорядкування була наступною:

1. Паспорт природно-заповідного об'єкта.
2. Планово-картографічні матеріали.
3. Історична довідка про об'єкт.
4. Характеристика природно-екологічних умов території природно-заповідного об'єкта.
5. Созологічна цінність, режим використання та позиції щодо покращення функціонування об'єкта природно-заповідного фонду.

6. Режим використання та пропозиції щодо покращення функціонування природно-заповідного об'єкта.

7. Охоронне зобов'язання на природно-заповідний об'єкт.

8. Додатки.

8.1. Рішення щодо створення об'єкта ПЗФ.

8.2. Фотоматеріали.

Розроблена проектна документація надавала повну інформацію про об'єкт природно-заповідного фонду, яку можна було використовувати для проведення аналізу, подальших наукових досліджень. Така документація надавалась також і власнику земельної ділянки (територіальній громаді), що сприяло більшій обізнаності про об'єкт природно-заповідного фонду.

Для об'єктів ПЗФ, які будуть входити у структуру національного природного парку, їхнє детальне дослідження, створення Державного кадастру їх територій будуть предметом роботи адміністрації парку та їх наукових працівників. Для інших об'єктів природно-заповідного фонду (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення), для яких не створені адміністрації, розробка «Проектної документації з організації, функціонування, охорони та використання об'єкта природно-заповідного фонду» при підготовці проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду була б, на нашу думку, дуже слушною.

Наукова робота національного природного парку регламентована «Положенням про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків» [145]. Згідно Закону про природно-заповідний фонд вона складає основу роботи парку (рис. 1.3). Проведення екологічної освітньо-виховної

роботи, збереження цінних природних, історико-культурних комплексів і об'єктів та створення умов для організованого туризму, відпочинку чи інших видів рекреаційної діяльності можливе тільки після проведеної серйозної наукової роботи на території парку.

Виділяють такі три основні напрями наукової діяльності у національних природних парках: моніторингові дослідження, інвентаризація, розробка наукових рекомендацій (рис. 2.1).

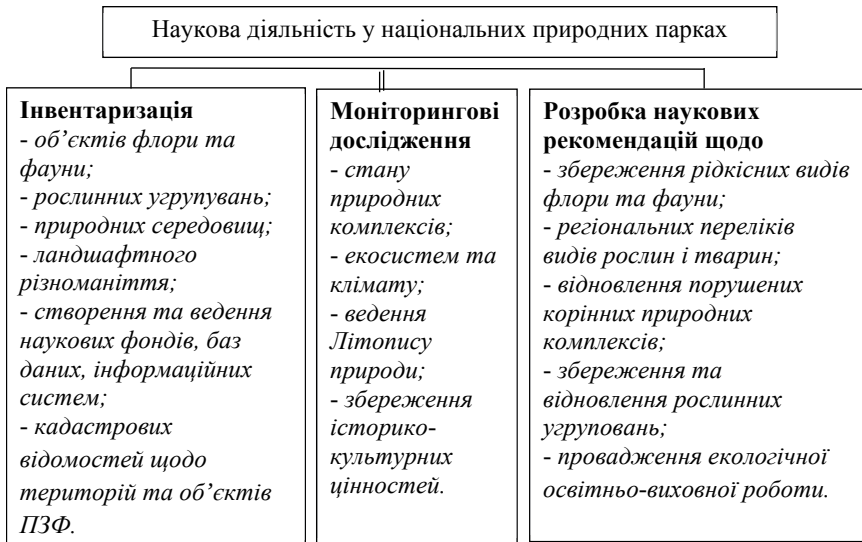

Рис. 2.1. Наукова діяльність у національних природних парках.

Джерело: власне напрацювання згідно даних [145].

Результати наукової діяльності національних природних парків представлені у Літописі природи НПП, який ведеться постійно і передбачений Законом України «Про природно-заповідний фонд України». Літопис природи є

основною формою узагальнення результатів наукових досліджень, головною науковою темою, яка ведеться постійно і результати досліджень щорічно оформлюються у вигляді окремих томів. Кожний том Літопису природи затверджується директором природно-заповідної установи, в якій зберігається оригінал тому, а копії до першого травня поточного року надсилаються до органу, в підпорядкуванні якого перебуває природно-заповідна установа, а також Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. Воно здійснює методичне забезпечення ведення Літопису природи у національних природних парках. Головними завданнями в даному випадку є виокремлення, опис та фіксування змін, які відбулися у функціональних зонах.

Зонування НПП відбувається при розробці «Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів». При цьому враховуються такі функції:

- збереження біорізноманіття на рівні ландшафтів, екосистем, видів, популяцій та генетичних різновидів;
- сприяння науковому, рекреаційному, туристичному, еколого-освітньому, культурно-виховному та іншому загальнолюдському розвитку;
- забезпечення сталого природокористування.

До проведення зонування території НПП залучають працівників парку, профільних фахівців. Важливо при цьому враховувати типові, репрезентативні та рідкісні для даного екорегіону екосистеми та їхній екологічний стан, а також те, що всі зони різною мірою покликані виконувати завдання збереження та розвитку екосистем, а також забезпечувати досягнення наукових цілей. У даному випадку найбільш ефективним методом функціонального зонування є розробка схеми розташування зон концентричними колами.

Центральну частину складає заповідна зона. Часто, як зазначалось раніше, цією зоною стають вже існуючі природно-заповідні об'єкти, які і будуть основними при проведенні наукових досліджень. Доцільно враховувати пропозиції вчених-созологів щодо величин співвідношення та взаємного розташування функціональних зон, які повинні опиратись на науково-теоретичні положення про екологічний стан, динаміку, поширення, кількісний і якісний склад елементів екосистем, враховуючи їхні раритетні компоненти. В таксономічному аспекті до заповідної зони повинні бути віднесені об'єкти біорізноманіття з приналежністю їх до червоних списків (Європейський Червоний список тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі; Червоний список Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів; Червона книга України), Зеленої книги України (1987), а також до конвенцій, міжнародних угод (Конвенція про водно-болотні угіддя), що мають міжнародне значення переважно як середовища існування водоплавних птахів (Раймсар, 1971, зміни – Париж, 1982, 1987); Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які знаходяться під загрозою зникнення – СІТЕС (Вашингтон, 1973); Конвенція про охорону мігруючих видів дикої фауни (Бон, 1979 – Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (1996)); Конвенція про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі (Берн, 1979) тощо.

Зона регульованої рекреації створюється для запобігання негативному впливу природних чи антропогенних факторів на екосистеми заповідної зони, а також регулювання рекреаційних потоків. Це свого роду буферна зона, її контури повинні оточувати заповідну зону. До неї відносять території, які мають насамперед рекреаційне, еколого-освітнє, культурно-виховне та науково-пізнавальне значення.

Зона стаціонарної рекреації межує із зоною регульованої рекреації та господарською. Її призначення – розміщення об'єктів туристичної інфраструктури. Часто у цій зоні розміщуються кемпінги, місця для відпочинку туристів.

Господарська зона виділяється для активізації та розвитку збалансованого менеджменту природними ресурсами. Створення такої зони має допомогти природоохоронній установі створити підсобні виробництва, поживати господарську діяльність для збільшення власних надходжень.

Зонування паркової території є важливим науковим і практичним завданням, яке дозволяє конкретизувати та деталізувати у відповідності із можливостями різних зон їхні функції, здійснювати за ними контроль, коригувати та оптимізувати їх у майбутньому.

Для проведення спостережень у заповідній зоні створюють постійні пробні площі, профілі та трансепти. Саме за їхньою допомогою будуть проводитись вивчення природного розвитку екосистем та зміни внаслідок антропогенного впливу.

Для закладання постійних пробних площ (ППП), призначених для стеження за станом різних компонентів природних комплексів, доцільно використовувати ті самі ділянки, які можуть бути прилеглими одна до одної частинами одного угруповання. При цьому ці площі мають презентувати всю сукупність основних варіантів корінних або близьких до них угруповань, представлених у національному природному парку, а також мають відображати основні елементи рельєфу НПП. Мережа пробних площ має забезпечити спостереження за станом популяцій окремих видів рослин та тварин, тому це потрібно врахувати при закладанні ППП. Такі площі інвентаризують, роблять їх паспорти а результати досліджень заносять у кожний том Літопису природи, який ведуть у парку.

Не менш важливою складовою досліджень є профілі та трансепти, які закладаються для проведення різних видів спостережень – екологічних, фенологічних, зоологічних тощо – з тим, щоб ними були охоплені різні геоморфологічні елементи екосистем. Доцільно профілі проводити через пробні площі. Профілі та трансепти маркуються на місцевості та паспортизуються. Важливо наносити їх на картографічні матеріали національного природного парку.

2.2. Методологія розробки стратегії розвитку національного природного парку

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [171] затвердив стратегію державної екологічної політики України щодо природно-заповідних територій на наступні 10 років. Закон вступив у силу з 01.01.2020 р. У Законі, зокрема, зазначено, що Україна, яка займає менше 6 відсотків площі Європи, володіє близько 35 відсотками її біологічного різноманіття. Біосфера України нараховує більше 70 тисяч видів флори і фауни, зокрема флори – понад 27 тисяч видів, фауни – понад 45 тисяч видів. Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України.

Наша держава розташована на перетині міграційних шляхів багатьох видів фауни. Через її територію проходять два основні глобальні маршрути міграції диких птахів, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Більше 100 видів перелітних птахів охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань. З мігруючих видів фауни України більше 130 видів перелітних птахів, 8 видів риб, 3 види морських ссавців, 28 видів рукокрилих охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань.

Не зважаючи на те, що до складу природно-заповідного фонду входять 8633 територій та об'єктів площею 4,508 млн га (6,7 % загальної площі країни) та 402,5 тисячі гектарів у межах акваторії Чорного моря, частка земель природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості держав – членів Європейського Союзу, де вона становить у середньому 21 % від загальної площі держави.

Планується, що реалізація розробленої Стратегії призведе до істотних змін у сфері заповідної справи, зокрема площа земель природно-заповідного фонду у 2030 році збільшиться до 9,095 млн га, що становитиме 15% території держави.

В основних засадах екологічної політики України визначено основні стратегічні цілі, які наведені у табл. 2.1.

Ціль «Удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління» передбачає виконання таких завдань:

- впровадження принципів належного екологічного врядування, підтримка постійного діалогу з зацікавленими сторонами для підготовки та прийняття стратегічних рішень;
- укріплення інституційної спроможності щодо планування, моніторингу та оцінки ефективності впровадження екологічної політики;
- запровадження екологічного обліку для оцінки ефективності політики та управління;
- розвиток і вдосконалення природоохоронного законодавства та підвищення рівня його дотримання, включаючи наближення законодавства України до права (acquis) Європейського Союзу;
- посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю, відповідно до міжнародних зобов'язань України;
- забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень;

- кіберзахист відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних;
- посилення спроможності природоохоронного управління у проведенні комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища та державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- розмежування функцій з охорони навколишнього природного середовища та господарської діяльності з використання природних ресурсів;
- забезпечення чіткого розподілу повноважень у сфері охорони навколишнього природного середовища на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- забезпечення цільового бюджетного фінансування природоохоронних заходів та недержавного інвестування природоохоронних проєктів;
- удосконалення кадрової політики та професійної підготовки фахівців у системі охорони навколишнього природного середовища та природокористування.

Реалізація цих завдань покладається, у тому числі, на об'єкти ПЗФ, серед яких найбільш вагомими є національні природні парки. Наявність унікальних пам'яток природи, а також потужного наукового персоналу допоможе у вирішенні поставлених завдань.

Національні природні парки у своїй роботі керуються «Проєктом організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів». Даний документ розробляється на основі Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 06.07.2005 № 245 (у редакції наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 21.08.2014 № 273) [146].

Таблиця 2.1.

Стратегічні цілі екологічної політики України на період до 2030 р.

Номер	Стратегічна ціль
Ціль 1	Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва.
Ціль 2	Забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України.
Ціль 3	Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.
Ціль 4	Зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення.
Ціль 5	Удосконалення та розвиток державної системи природо-охоронного управління.

Джерело: напрацювання власне на підставі [171].

Запропонований зміст Проєкту організації території відрізняється від попередньої редакції Наказу, який передбачав тільки проведення комплексного аналізу території Національного природного парку, не пропонуючи реальних шляхів підвищення фінансової стійкості парку. Достатньо порівняти запропонований орієнтовний зміст Проєкту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів старого наказу і нового (табл. 2.2).

Не тільки орієнтовний зміст, а і сам підхід до розробки плану змінився. У табл. 2.3 наведено основні відмінності Положення про Проєкт організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, затвердженого Наказом № 245 Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06.07.2005 р. та новою редакцією, яка була затверджена Наказом від 21.08.2014 р.

Таблиця 2.2.

**Структура орієнтовного змісту
Проекту організації території національного природного
парку**

У редакції Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України № 245 від <u>06.07.2005</u>	У редакції Наказу Міністерства екології та природних ресурсів України № 273 від <u>21.08.2014</u>
Вступ.	Вступ.
1. Загальні відомості про НПП.	1. Характеристика парку.
2. Природні умови та ресурси. Заходи для збереження біорізноманіття та ландшафтів.	2. Визначення пріоритетів та проблем.
3. Соціально-економічна характеристика регіону розташування НПП на сучасному етапі та прогноз його розвитку. Заходи щодо збереження природних комплексів та об'єктів історико-культурної спадщини.	3. Стратегія розвитку парку на десять років.
4. Заходи щодо розвитку рекреації.	4. П'ятирічний план заходів.
5. Планування території НПП.	5. Засоби та ресурси.
6. Організація управління діяльністю НПП.	6. Додатки.
7. Заходи на виконання головних завдань НПП.	
Додатки.	

Джерело: напрацювання власне згідно Додатків А, Б.

Таблиця 2.3.

**Порівняльна таблиця основних показників
Положень про Проект організації території
національного парку**

Показник	Положення від 2005 р.	Положення від 2014 р.
1	2	3
Тривалість реалізації Проекту організації території	10–20 років	10 років
Тривалість реалізації плану заходів	Відсутній план заходів	5 років
Розробник Проекту організації території	Спеціалізована проектна організація	Організація- розробник у співпраці з адміністрацією парку, представни- ками його науково- технічної ради
Технічне завдання на розробку Проекту організації території погоджується та затверджується	Державною службою заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України і затверджується центральноним органом виконавчої влади або іншим органом, у віданні якого перебуває парк	Погоджується Мінприроди України і затверджується підприємством, установою, організацією, у віданні якого (якої) перебуває парк

Продовження табл. 2.3.

1	2	3
Етапи розробки Проекту	Підготовчий, базовий та завершальний	Збір даних; визначення пріоритетів та проблем; визначення стратегії розвитку парку на десять років; розроблення п'ятирічного плану заходів; узагальнення засобів та ресурсів, необхідних для виконання Проекту організації території; підготовка вступу, додатків
Участь у робочих нарадах з питань розробки Проекту організації парку	Проектувальники, представник замовника та науково-технічної ради парку. Запрошуються представники зацікавлених центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, наукових установ, громадських організацій	Виконавець, представники спеціальної адміністрації парку, його науково-технічної ради, зацікавлених сторін
Порядок затвердження Проекту організації	Схвалюється науково-технічною радою парку, погоджується землекористувачами та землевласниками, територіальними органами земельних ресурсів, містобудування, архітектури та охорони культурної спадщини,	Розглядається науково-технічною радою парку, підприємством, установою, організацією, у віданні якого (якої) перебуває парк, і подається на затвердження в електронному вигляді та у

Продовження табл. 2.3.

1	2	3
	санітарно-епідеміологічною службою, державним управлінням екології та природних ресурсів у області. Розглядається на засіданні науково-технічної ради або колегії Державної служби заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України за участі виконавця Проекту організації території НПП та представників центрального органу виконавчої влади або іншого органу, у віданні якого перебуває національний природний парк. Затверджується Міністерством охорони навколишнього природного середовища України відповідним наказом	двох примірниках у паперовому вигляді Мінприроди України

Джерело: напрацювання власне на підставі [171].

Із аналізу табл. 2.3 видно, що нове Положення більш адаптоване до розробки стратегії розвитку Національного природного парку. Маємо яскравий приклад розвитку питань, пов'язаних із розробкою стратегії розвитку НПП.

Зокрема, у старій редакції визначено такі основні завдання Положення [146]:

- комплексна оцінка території парку, її господарського використання та запасів природних ресурсів, біологічного та ландшафтного різноманіття, історико-культурних об'єктів, стану інженерно-транспортної інфраструктури, системи зв'язку, медичного забезпечення, побутового обслуговування, рекреаційного, лікувально-оздоровчого та бальнеологічного потенціалу та інших особливостей національного природного парку;

- визначення довго- та короткострокових, оперативних завдань розвитку національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів, найбільш ефективних шляхів їх вирішення;

- проведення науково обґрунтованого функціонального зонування території національного природного парку, встановлення територіально диференційованого режиму охорони, використання та відтворення природних комплексів, біологічного і ландшафтного різноманіття, історико-культурних комплексів і об'єктів;

- визначення пріоритетів науково-дослідної, еколого-та культурно-освітньої діяльності парку, їх територіальної організації;

- розроблення заходів для здійснення моніторингу довкілля, насамперед типових, унікальних та інших особливо цінних природних комплексів, а також видів тварин і рослин, рослинних угруповань та типів природних середовищ, занесених до Червоної книги України, Зеленої книги України,

додатків міжнародних конвенцій та угод, стороною яких є Україна, Європейського Червоного списку видів тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі, Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи (IUCN), списків регіонально рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, історико-культурних об'єктів;

- розроблення пропозицій щодо будівництва та реконструкції об'єктів, необхідних для забезпечення діяльності національного природного парку, інженерного облаштування та благоустрою території, розвитку транспортної мережі, системи зв'язку, побутового обслуговування населення тощо, виконання відповідних проєктних робіт;

- розроблення заходів з метою здійснення природоохоронних, протієрозійних, протизсувних та протипожежних робіт, відновлення порушених природних комплексів, берегоукріплення, запобігання змінам гідрологічного режиму території національного природного парку;

- забезпечення з урахуванням загальнодержавних, регіональних та місцевих потреб, а також інтересів місцевих жителів сталого ведення лісового, сільського господарств, зокрема виробництва екологічно чистих продуктів харчування, рекреації, туризму, мисливства та рибальства, місцевих промислів, іншої господарської діяльності на території НПП, яка чинним законодавством не заборонена, створення таким чином нових робочих місць;

- організації економічно, соціально та екологічно ефективного управління національним природним парком, забезпечення діяльності його служби охорони, інших підрозділів, залучення місцевих жителів та громадськості до виконання відповідних завдань;

- визначення загального обсягу запланованих на розрахунковий період необхідних заходів та їх орієнтовної вартості, прогноз ефективності запропонованих заходів.

Ці завдання у новій редакції сформовані у нові завдання [146]:

- визначення стратегії розвитку парку на десять років;
- проведення науково обґрунтованого функціонального зонування території парку та встановлення територіально диференційованого режиму охорони, використання та відтворення його природних комплексів, біологічного і ландшафтного різноманіття, історико-культурних комплексів і об'єктів;

- визначення відповідно до стратегії та на її виконання конкретних ефективних заходів з розвитку парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів на п'ять років.

Згідно Наказу розробка Проекту організації території містить шість основних стадій:

1. Збір даних;
2. Визначення пріоритетів та проблем;
3. Визначення стратегії розвитку парку на десять років;
4. Розробка п'ятирічного плану заходів;
5. Узагальнення засобів та ресурсів, необхідних для виконання Проекту організації території;
6. Підготовка вступної частини та додатків, відповідно до яких виконується комплекс робіт.

Стадії розробки проекту організації території чітко орієнтовані на реалізацію стратегії розвитку Національного природного парку. Вони передбачають збирання відомостей про парк (місце розташування, природні умови, ресурси та їх використання, види флори і фауни та середовища їх існування, історико-культурні, рекреаційні об'єкти, лікувально-оздоровчий та бальнеологічний потенціал, соціально-економічний розвиток, інженерно-транспортна інфраструктура, системи зв'язку, медичне забезпечення, побутове обслуговування, програми і плани розвитку регіону), іншої доступної

інформації про територію парку та регіон його розташування з використанням інформації, наданої місцевими жителями, картографічних матеріалів тощо. За великим рахунком проводиться детальний еколого-соціо-економічний аналіз території НПП з метою розробки місії парку, цілей та стратегічних напрямків його розвитку.

Визначення пріоритетів розвитку проводимо на підставі аналізу зібраних даних щодо найважливіших цінностей парку: природних, соціально-економічних, культурних, рекреаційних, естетичних, еколого-освітніх тощо, пріоритетів щодо їх збереження, охорони та відтворення, а також оцінка факторів, які негативно впливають чи будуть впливати на цінності парку, проведення SWOT аналізу розвитку національного природного парку.

Визначення стратегічних завдань з розвитку парку проводимо, зважаючи на визначені пріоритети та ранжування проблем, враховуючи відтворення, збереження, охорону природних комплексів та об'єктів, проведення наукових досліджень і спостережень за станом природного середовища, екологічної освітньо-виховної роботи, рекреаційної діяльності та адміністративно-організаційної діяльності. До кожного стратегічного завдання надається короткий опис, який містить інформацію про те, яким чином і яких результатів буде досягнуто в процесі його виконання.

Важливим при розробці стратегії розвитку парку є написання плану реалізації стратегії (передбачається на 5 років). Для кожного стратегічного завдання розробляються заходи із зазначенням очікуваного результату (індикатора), строків виконання, головних виконавців, обсягів необхідного фінансування у розрізі джерел фінансування. Заходи розробляються з урахуванням вимог чинного законодавства з питань здійснення в парку природоохоронної, наукової, екологічної освітньо-виховної, рекреаційної та інших видів діяльності як його адміністрацією, так і зацікавленими сторонами.

Доцільно при розробці стратегії розвитку парку використовувати проектний підхід. Суть проектного підходу при розробці стратегії розвитку організації полягає у формуванні портфеля проектів, які мають забезпечити запропоновані напрямки розвитку підприємства. Зрозуміло, що при формуванні даного портфеля мають бути враховані ресурси організації, її фінансові можливості для реалізації цих проектів. Загалом на рис. 2.2 показано поєднання стратегічного та проектного підходів до планування роботи національних природних парків [116].

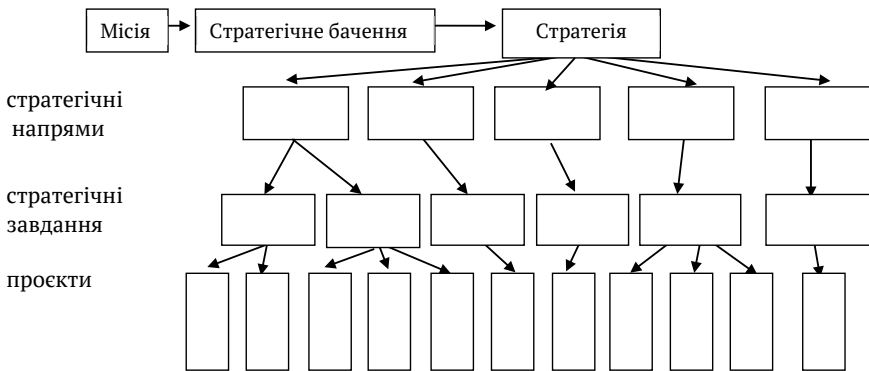

Рис. 2.2. Поєднання стратегічного та проектного підходу
Джерело: власне напрацювання [116].

Не менш важливою стороною є узагальнення засобів та ресурсів, необхідних для виконання Проекту організації території протягом перших п'яти років його впровадження. Потрібно описати структуру управління парком, визначити потребу у ресурсах, обладнанні та інфраструктурних об'єктах для реалізації п'ятирічного плану, потребу в кадровому забезпеченні. Особлива увага надається моніторингу виконання плану реалізації програми та оцінці ефективності Проекту.

Не зважаючи на прогресивний характер Положення про Проект організації території Національних природних парків,

слід вказати на ряд недоліків, які очевидно будуть мати місце при розробці стратегії розвитку НПП. До них віднесемо:

1. Органи влади поступово переходять на 7-річне стратегічне планування із розробкою 3-річних планів реалізації стратегії. Стратегії розвитку областей уже розроблені на 2021–2027 рр. Тому є сенс у тому, щоб стратегію розвитку національного природного парку розробляти на 7-річний період. Це усталена європейська традиція.

2. Важливо до розробки стратегії розвитку парку залучати ширше коло стейкхолдерів. До них віднесемо представників громад, на території яких розміщений парк, природолюбів, краєзнавців, представників бізнесу, який орієнтований на забезпечення рекреаційних потреб відвідувачів парку, громадські організації, що переймаються питаннями охорони природи.

3. У Проекті організації парків велика увага приділяється проведенню функціонального зонування території парку – виділення заповідної зони, зони регульованої рекреації, зони стаціонарної рекреації та господарської зони, встановлення територіально диференційованого режиму охорони. При створенні національного природного парку це питання є головним. Однак згодом, після визначення зон, основою для Проекту організації парку стане його стратегія розвитку, тобто визначення пріоритетів, концентрація зусиль на їх реалізації.

Розробка стратегії розвитку національного природного парку однозначно передбачає використовувати принцип збалансованого розвитку як основного підходу до раціонального використання природних багатств держави. На сьогодні у науковій літературі не вироблено єдиного підходу щодо переліку принципів управління на засадах збалансованого розвитку.

Так, наприклад, Марушевський Г.Б. розглядає головні принципи збалансованого розвитку в розрізі таких трьох груп [108, с. 85]:

– загальні принципи: турбота про людей, справедливість, охорона та відродження цілісності екосистем Землі, повага до природи, загальна відповідальність людства за стан довкілля, міжпоколінна рівність, поєднання розвитку суспільства із збереженням довкілля;

– економічні принципи: принцип запобігання, принцип «забруднювач платить», ліквідація незбалансованих моделей виробництва та споживання, економне та ефективне використання ресурсів, розроблення та впровадження екологічно дружніх технологій;

– принципи демократичного управління: участь громадськості у прийнятті рішень, посилення ролі основних груп населення, зміцнення демократичних інституцій, забезпечення прозорості і підзвітності державних установ та міжнародних організацій, ненасильницьке розв’язання конфліктів.

Іншої позиції дотримується Приходченко Т.А. Дослідниця пропонує виділення таких груп принципів [155, с. 53–54]:

– загальні принципи: системності і багатоваріантності розроблюваних рішень; наукової обґрунтованості; синергії; динамічності; ефективності;

– управлінські принципи: економічної безпеки (економічної, інвестиційної, виробничої, бюджетної тощо); економічного протекціонізму;

– принципи збалансованості: сталого розвитку; пріоритетності цілей, які забезпечують збалансованість розвитку соціально-економічної системи;

– екологічності.

Вважаємо, що головними принципами потрібно визнати такі:

– інтеграції – пошук балансу між економічним, соціальним та екологічним аспектами збалансованого розвитку;

– партнерства – залучення зацікавлених сторін до процесу стратегічного планування та прийняття рішень;

- пріоритетності – побудова чіткої ієрархії цілей збалансованого розвитку національного природного парку;
- комплексності – орієнтація на досягнення згоди в різних сферах та галузях економіки;
- ефективності – здатність досягти позитивних результатів керуючого впливу як для суб'єкта, так і для об'єкта управління найраціональнішим шляхом при мінімальних витратах;
- гнучкості – реакція на постійні соціальні, економічні та екологічні внутрішні та зовнішні зміни, що стосуються конкретного парку;
- відповідальності – відповідальність суб'єктів управління за виконання поставлених завдань або бездіяльність;
- прозорості – відкритість державної політики із забезпечення збалансованого розвитку національного природного парку та процедур прийняття управлінських рішень.

В управлінні збалансованим розвитком парку, як і у будь-якій управлінській діяльності, використовується стандартний набір методів, в межах яких згруповано відповідний інструментарій забезпечення збалансованого розвитку території парку. Під інструментами забезпечення збалансованого розвитку НПП йдеться про сукупність заходів економічного та правового характеру, за допомогою яких досягаються цілі збалансованого розвитку.

Із позиції теорії державного управління економікою методи управління збалансованим розвитком територіальної соціально-економічної системи за формою впливу поділяються на дві великі групи: методи прямого та опосередкованого впливу. Методи прямого впливу прямо спрямовані на досягнення бажаного результату. Методи опосередкованого впливу створюють сприятливі умови для досягнення бажаного результату за допомогою певних важелів та стимулів.

За функціональним призначенням методи управління збалансованим розвитком національного природного парку об'єднують у такі групи: адміністративну, бюджетну, податкову, грошово-кредитну. Прийоми впливу, що засновані на силі державної влади, утворюють адміністративний метод управління збалансованим розвитком парку. Бюджетний метод утворюють інструменти, що засновані на використанні ресурсів Державного бюджету. Грошово-кредитний метод включає сукупність заходів впливу на грошову масу у країні та обсяг кредитів. Заходи впливу держави на соціально-економічні процеси за допомогою податків об'єднуються в податковий метод.

За допомогою основних елементів системи управління збалансованим розвитком території формується механізм управління, що відображає, як зазначає Вишиванюк М.В., спосіб приведення об'єкта управління до певного бажаного стану [25]. Складовими механізму управління збалансованим розвитком територіальної соціально-економічної системи Ватченко О.Б. визначає [23, с. 207]:

- правовий механізм, який містить у своєму складі нормативно-правове забезпечення; інституційне забезпечення; забезпечення відповідальності центральних і місцевих органів влади;
- організаційний механізм, що передбачає розробку стратегій збалансованого розвитку регіонів; систему управління збалансованим розвитком; централізацію і децентралізацію державної влади;
- фінансовий механізм – залучення бюджетних та позабюджетних коштів на виконання державних та регіональних програм впровадження ідей збалансованого розвитку; удосконалення фінансово-бюджетних відносин; вироблення критеріїв надання державної підтримки;

- економіко-інвестиційний – поліпшення інвестиційного клімату; впровадження кластерного підходу для забезпечення інноваційного розвитку виробництва; реалізація заходів розвитку регіону в напрямку інноваційно-інвестиційного, високотехнологічного, ресурсозберігаючого й екологічно безпечного виробництва, впровадження заходів раціонального природокористування;

- екологічний механізм – екологічна паспортизація; впровадження інноваційних екологічних технологій; екологічне страхування; популяризація екологічної освіти;

- соціальний механізм – запровадження соціальних стандартів; підвищення рівня і якості життя; оптимальна мережа соціальної інфраструктури; реалізація програм зайнятості;

- інформаційний механізм – автоматизація систем господарського менеджменту; регулювання регіональних систем; проведення соціального моніторингу; загальна інформатизація населення.

Розробка менеджмент-плану це довготривалий процес, який не закінчується його затвердженням (рис. 2.3), так як передбачає його успішне виконання, що обов'язково повинно включати моніторинг та оцінку виконання плану, а при необхідності і його коригування.

Рис. 2.3. Процес розробки менеджмент-плану заповідних територій

Джерело: власне напрацювання.

Виділяють такі етапи побудови менеджмент-плану (рис. 2.4).

1. Створення робочої групи з розробки менеджмент-планів, визначення завдань
У склад робочої групи включають працівників парку, членів науково-технічної ради, представників територіальних громад, стейкхолдерів
2. Збір даних, проведення комплексного аналізу територій
Структурні підрозділи НПП, залучення провідних науковців
3. Проведення SWOT-аналізу території парку
Члени робочої групи на своєму засіданні визначають сильні та слабкі сторони парку, можливості та загрози для його роботи
4. Визначення стратегічного бачення та цілей розвитку території
Члени робочої групи на своєму засіданні на основі SWOT-аналізу визначають місію, стратегічне бачення, стратегічні та операційні цілі
5. Розробка варіантів досягнення цілей розвитку
Оголошується збір проєктів для реалізації НПП. Робоча група вибирає найбільш вдалі для реалізації у менеджмент-план
6. Підготовка менеджмент-плану
Доцільно залучити консультанта для підготовки тексту менеджмент-плану
7. Оцінка плану, коригування
Проводиться публічне обговорення запропонованого менеджмент-плану
8. Затвердження менеджмент-плану
Затверджує менеджмент-план науково-технічна рада НПП, уповноважений орган
9. Реалізація менеджмент-плану
Розробляють річні плани, встановлюють пріоритети виконання проєктів
10. Моніторинг та оцінка виконання плану
Науково-технічна рада заслуховує звіт про виконання менеджмент-плану
11. Рішення про перегляд менеджмент-плану та оновлення
Приймає науково-технічна рада парку

Рис. 2.4. Модель побудови менеджмент-плану заповідних територій.

Джерело: авторська розробка.

Приведемо обґрунтування етапів розробки менеджмент-плану.

Етап 1.

Створення робочої групи з розробки менеджмент-плану, визначення завдань

Це один із найбільш важливих етапів при розробці менеджмент-плану заповідної території, так як він визначає, яким чином буде досягнутий прогрес, як він буде здійснюватися, терміни, сторони та хто має бути залучений до розробки менеджмент-плану. Важливо на даному етапі чітко визначити мету та завдання управління природоохоронною територією та переконатись, що вона зрозуміла усім залученим до розробки менеджмент-плану.

Щодо персонального складу робочої групи, то у даному випадку для забезпечення системного підходу до розробки плану важливо включити до неї широке коло учасників, які представлятимуть працівників парку, місцеву владу, природолюбів, краєзнавців, місцевий бізнес, експертів. Серед членів робочої групи потрібно виділити «ядро» – ініціативну групу, до якої можна включити залученого експерта-модератора, заступника директора парку, місцевого активіста. Ця група буде розробляти графік проведення засідань робочої групи по розробці менеджмент-планів та готувати і проводити засідання цієї групи.

Етап 2.

Збір даних, проведення комплексного аналізу території

Збір даних є важливою складовою розробки менеджмент-плану, так як він являє собою фундамент, на якому буде будуватись план. Тому важливо зібрати всю інформацію, яка б дала повну характеристику території. Потрібно зауважити, що Літопис природи, який ведеться для заповідної території, є лише частиною інформації, яку потрібно зібрати.

Перелік даних для комплексного аналізу заповідної території:

- екологічні ресурси та їх стан;
- культурні ресурси та їх стан;
- естетичний аспект;
- інфраструктура (дороги, будівлі, електро- та водопостачання);
- основні особливості соціально-економічного середовища;
- характеристики відвідувачів парку та вплив на заповідну територію;
- передбачення майбутнього стану кожного з перерахованих вище факторів;
- використання землі та умови планування навколишніх земель та будь-яких земельних володінь чи оренди.

Для комплексного аналізу заповідної території потрібно провести опитування мешканців, які проживають на території заповідного об'єкту, та природолюбів. Метою опитування є визначення громадської думки щодо перспектив розвитку заповідної території. На основі зібраної інформації формується комплексний аналіз території національного природного парку. Його формування здійснює «ядро» робочої групи. Структура аналізу повинна включати у себе:

- загальну інформацію про парк;
- фізичну інформацію (клімат, геологія, геоморфологія, гідрологія, характеристики ґрунту);
- біологічну інформацію (спільноти, флора і фауна);
- розвиток туризму (інфраструктура, туристичні стежки);
- історичну інформацію;
- культурно-естетичну інформацію;
- соціально-економічну інформацію;
- поточне використання земель;
- економічну інформацію про роботу парку за попередні періоди.

На основі аналізу розробляють презентацію про парк, яку і представляють робочій групі на засіданні.

Етап 3.

Проведення SWOT-аналізу заповідної території

Для того, щоб визначити цілі розвитку національного природного парку, потрібно попередньо встановити сильні сторони території, слабкі, можливості та загрози. Для цього доцільно провести SWOT-аналіз, який виконують у табличній формі.

Аналіз проводять на першому засіданні робочої групи по розробці менеджмент-плану заповідної території, після заслуховування звіту про комплексний аналіз парку та результати опитування. Учасники робочої групи мають запропонувати своє бачення SWOT-аналізу. При цьому важливо, щоб кількість запропонованих позицій була не більшою 10, тобто не більше 10 сильних сторін парку і т.д. В даному випадку концентруємо зусилля на основних перевагах та недоліках парку, зовнішніх можливостях та загрозах, які є найбільш важливими для нашої установи. У табл. 2.4 приведено можливі сильні сторони НПП.

SWOT-аналіз надасть можливість при подальшій роботі врахувати сильні сторони парку та зменшити його слабкі сторони. При розробці заходів потрібно намагатись використовувати можливості для розвитку та врахувати загрози.

Етап 4.

Визначення стратегічного бачення та цілей розвитку території

Процес розробки менеджмент-плану передбачає формулювання ідеального стану заповідної території, тобто її вигляд у майбутньому. Часто це називають стратегічним баченням заповідної території. Стратегічне бачення є важли-

вою складовою, адже вся робота у заповідній території має бути направлена на досягнення саме такого стану у довгостроковій перспективі. При цьому потрібно враховувати екологічні, рекреаційні, культурні та соціально-економічні аспекти заповідної території.

Таблиця 2.4.

Потенційні сильні сторони національних природних парків

Чинник	Сильні сторони
1. Географічне положення.	прикордонне розташування; розмаїття ландшафтів; близькість до обласного центру, транспортних коридорів.
2. Населення, ринок праці.	активність і підприємливість населення; велика чисельність кваліфікованих людей (наука і технологія, мистецтво).
3. Просторова організація.	наявність ділянок, доступних для зелених інвестицій у господарській зоні парку; великі територіальні ресурси у власності адміністрації парку.
4. Екологія.	кількість об'єктів ПЗФ на території парку та їх цінність; природні резервати; унікальність ландшафтів.
5. Житлова сфера.	різноманітна, естетично приваблива та інфраструктурно облаштована житлова забудова; відносно висока житлова забезпеченість.
6. Інженерна інфраструктура.	забезпеченість водою, електроенергією; модернізація і розширення телекомунікацій; наявність нових очисних споруд.

Продовження табл. 2.4.

Чинник	Сильні сторони
7. Соціальна інфраструктура.	культурно-архітектурна спадщина (пам'ятки архітектури, реліквії, музеї); багате культурне життя; розвинена система медичних закладів.
8. Економіка.	центр економічного життя, пов'язаного з географічним розташуванням; потенціал наукоємного інвестиційно-спроможного виробництва.

Джерело: напрацювання власне.

Таблиця 2.5.

Потенційні слабкі сторони національних природних парків

Чинник	Слабкі сторони
1. Географічне положення.	природна обмеженість території; периферійне розташування в країні; віддаленість від магістральних доріг.
2. Населення, ринок праці.	високий рівень безробіття; висока частка непрацевдатних; висока частка погано адаптованих прошарків населення.
3. Просторова організація.	обмеженість територіальних ресурсів НПП.
4. Екологія.	забруднене навколишнє середовище; промислові відходи, акустичний дискомфорт.

Продовження табл. 2.5.

Чинник	Слабкі сторони
5. Житлова сфера.	дефіцит житлових помешкань; поганий технічний стан будинків, особливо комунальних.
6. Інженерна інфраструктура.	поганий стан вулиць, доріг між населеними пунктами, включаючи під'їзні шляхи; застаріла система збору і переробки відходів; неефективна система опалення; низький рівень розвитку телекомунікацій, погане функціонування зв'язку; висока аварійність на комунальних інженерних комунікаціях.
7. Соціальна інфраструктура.	поганий стан матеріальних ресурсів охорони здоров'я, соціального забезпечення, дитячих ясел і садків, шкіл, культури, спорту і дозвілля; низький рівень соціальної безпеки; відсутність коштів на соціальний розвиток.
8. Економіка.	відсутнє готельне господарство; слабка система побутового обслуговування; недостатня матеріальна база рекреацій; традиційні низько-конкурентоздатні галузі промисловості.

Джерело: напрацювання власне.

Таблиця 2.6.

Можливості для розвитку НПП

Чинник	Можливості
1. Демографічні процеси.	покращення показників природного відтворення населення.
2. Економіка.	економічне піднесення у регіоні, країні й у світі; стабілізація ринкових механізмів трансформації власності; зміцнення фондового ринку капіталу.
3. Комунікації і туризм.	будівництво міжнародних транспортних коридорів, телекомунікацій, національної мережі швидкісного транспорту; розвиток місцевого і міжнародного туризму.
4. Регіональні та міжнародні контакти.	співробітництво з іншими містами; розширення міжнародних контактів; регіональне співробітництво.
5. Місцеве самоврядування.	зростання самостійності місцевого рівня; децентралізація і розвиток місцевого самоврядування.

Джерело: напрацювання власне.

Таблиця 2.7.

Потенційні загрози у роботі НПП

Чинник	Загрози
1. Демографічні процеси.	старіння громади і, як наслідок, збільшення фінансового навантаження на працюючих.
2. Економіка.	конкуренція з боку інших вітчизняних та іноземних економічних центрів.
3. Комунікації і туризм.	зростання транспортних потоків, загроза навколишньому середовищу; конкуренція з іншими містами як усередині країни, так і за її межами.
4. Регіональні та міжнародні контакти.	конкуренція з боку більш сильних партнерів.
5. Місцеве самоврядування.	обмеження самоврядування національною політикою (у т.ч. бюджетною).

Джерело: напрацювання власне.

Цілі впливають зі стратегічного бачення. Вони є більш конкретними твердженнями, намірами, враховуючи умови, яких менеджмент прагне досягти у заданий період часу. Щодо цілей, то вони мають бути:

- точними та конкретними;
- досяжними і реалістичними;
- пов'язаними з часом;
- вимірюваними;
- відображати призначення та виняткові цінності парку;
- адекватно вирішувати проблеми;

- супроводжуватись обґрунтуванням;
- написані в порядку пріоритету.

Процес визначення стратегічного бачення та цілей проводять на засіданні робочої групи.

Етап 5.

Розробка варіантів досягнення цілей розвитку

Після встановлення цілей розвитку заповідної території настає не менш важливий етап, який повинен дати відповіді на наступні запитання:

- у який спосіб цілі будуть досягнуті?
- які можливі варіанти досягнення цілей існують?
- яку комбінацію варіантів можна використати для формування узгоджених планів?

Даючи відповіді на поставлені запитання, потрібно враховувати також обмеження, які були визначені на третьому етапі, а також зонування території, яке має місце у національному природному парку. Даний етап має дві важливі складові. Перша передбачає формулювання завдань розвитку заповідної території, друга – відбір завдань із врахуванням обмежень. Не менш важливо врахувати при цьому фінансові можливості заповідної території та можливості залучення грантових коштів на реалізацію певних положень менеджмент-плану. Із запропонованих вибирають той, який є найближчим до стратегічного бачення заповідної території із врахуванням обмежень.

Етап 6. Підготовка менеджмент-плану

Підготовка менеджмент-плану (його тексту) – це технічна сторона справи, однак вона важлива із точки зору сприйняття запропонованого плану роботи заповідної території. Існують різні підходи [284], які часто регламентуються відповідними нормативними документами. Пропонується наступна структура менеджмент-плану заповідної території:

Резюме

Вступ

1. Комплексний аналіз території парку.
2. Головні чинники стратегічного вибору.
3. Стратегічне бачення та цілі розвитку парку.
4. План реалізації стратегії.
5. Система моніторингу та оцінки менеджмент-плану.
6. Каталог технічних завдань на проекти розвитку парку.

Для написання якісного менеджмент-плану потрібно дотримуватись таких вимог:

- використовувати простий, зрозумілий стиль написання плану;
- описати заповідну територію в її регіональному, національному та міжнародному контексті;
- визначити важливі цінності та проблеми і зосередитись на них;
- визначити критерії, прийняті при визначенні бачення, цілей управління, проблем, щоб забезпечити повне розуміння серед громадськості та персоналу;
- структурувати критерії, за якими буде оцінюватися результативність управління, згідно з планом;
- повністю врахувати пропозиції, запропоновані громадськістю.

Етап 7. Оцінка плану, коригування

Підготовлений менеджмент-план виноситься на публічне обговорення. Для цього його публікують на сайті організації. Це важливий процес для громадськості та зацікавлених осіб. Під час публічного обговорення для створення довіри серед усіх зацікавлених сторін доцільно:

- визначити коло всіх зацікавлених сторін;
- підходити до всіх на засадах рівності та прозорості;

- створювати інформативні, зрозумілі та зручні для зацікавлених сторін матеріали;
- підкреслити проєктний характер пропозицій;
- бути готовим переглянути будь-яку пропозицію;
- вести повний і задокументований запис усіх зауважень та коментарів, а також реєструвати всі контакти;
- забезпечити оперативні відповіді на всі запити про зустрічі, матеріали тощо;
- переконатися, що кожна точка зору була врахована, незалежно від того, схвалена вона чи ні;
- брати участь у подальших консультаціях, якщо передбачаються зміни в плані, які вплинуть на інші зацікавлені сторони;
- повідомити про результати консультації всім, хто залишив коментар;
- перш за все ставитися до зацікавлених сторін як до основних партнерів у збереженні заповідних територій, а не як до перешкод.

Процес публічного обговорення завершується підсумковим засіданням робочої групи, яка розглядає усі запропоновані зауваження, що виникли під час обговорення, приймає рішення щодо врахування їх або ж відхилення.

Етап 8. Затвердження менеджмент-плану

Процедура затвердження менеджмент-плану повинна бути чітко визначеною. У першу чергу менеджмент-план повинен бути розглянутий та схвалений на науково-технічній раді національного парку. Остаточне схвалення плану має провести орган, який керує парком (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів). Аналогічні процедури відбуваються і в інших державах [50].

Етап 9. Реалізація менеджмент-плану

Реалізація менеджмент-плану це практичні дії, які виконують працівники парку та залучені особи, щоб реалізувати заплановане. Так як менеджмент-план є довгостроковим документом, доцільно на його основі розробляти робочі річні плани реалізації менеджмент-плану.

Одиничні роботи, які зафіксовані у менеджмент-плані, часто називають проектами. Оскільки виконання проєктів залежить від обсягів фінансування, які часто є недостатніми, тому для кожного проєкту визначають пріоритет виконання:

Пріоритет 1 – це проєкт, який повинен бути обов’язково завершений у запланованому періоді. Як правило це проєкти, пов’язані із збереженням раритетних видів флори та фауни, мають юридичні зобов’язання.

Пріоритет 2 – це проєкт, який важливий для реалізації менеджмент-плану, однак може бути реалізований із певним запізненням.

Пріоритет 3 – це проєкт, який бажаний для реалізації, однак може бути реалізований при наявності матеріальних та фінансових ресурсів.

Етап 10. Моніторинг та оцінка виконання плану

Після затвердження менеджмент-плану настає його реалізація. На даному етапі важливо провести моніторинг реалізації плану та оцінку його виконання, що у даному випадку є зворотнім зв’язком процесу розробки плану. Цілі цього етапу: визначити, чи виконується план, наскільки ефективно використовуються ресурси, досягаються цілі. У випадку, коли впровадження стикається з проблемами, моніторинг та оцінку можна використовувати для покращення зусиль щодо впровадження плану.

Етап 11.

Рішення про перегляд менеджмент-плану та оновлення

Останнім кроком у процесі планування є прийняття рішення про перегляд або оновлення менеджмент-плану. Таке рішення про перегляд необхідно прийняти врахувавши той факт, що має бути достатньо часу для того, щоб новий план був реалізований до закінчення терміну дії старого.

Розробка ефективного менеджмент-плану, його успішна реалізація можлива тільки у тісній співпраці співробітників парку із місцевою громадою, активістами, природолюбцями, громадськими організаціями, які переймаються питаннями захисту природи. Ще у 1992 р. у рекомендаціях IV Всесвітнього конгресу національних парків і заповідних територій у Каракасі [52] було визначено, що залучення місцевих громад до питань роботи заповідних територій є ключовим елементом успішної роботи парку.

2.3. Інтегральні показники стану розвитку національних природних парків

Розробка методології та проведення масштабних досліджень, які б мали за мету аналіз стану та оцінку роботи національних природних парків в Україні, не проводились. Дослідження, здійснені у рамках проекту «Збереження і збалансоване використання природних ресурсів Українських Карпат» при фінансовій підтримці уряду Норвегії, передбачали проведення оцінювання стану та ефективності управління об'єктами (територіями) природно-заповідного фонду (ПЗФ) України згідно методики RAPPAМ (Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними) [66]. Дослідження проводилось у 2009 р. Було залучено 18 національних при-

родних парків, два біосферних заповідника, 16 природних заповідників та один регіональний ландшафтний парк.

Суть методики експрес-оцінки зводилась до проведення анкетувань серед фахівців, їх аналізу та вироблення рекомендацій.

У результаті проведених досліджень виділили основні «болюві» точки системи, які сповільнюють розвиток заповідної справи в Україні:

- несприятливе політичне середовище для розвитку ПЗФ;
- критично недостатнє державне фінансове забезпечення установ ПЗФ, а також неспроможність сформувати сталі механізми позабюджетного фінансування за наявності потенційних можливостей;
- недостатнє технічне забезпечення установ і рівень кваліфікації їхніх працівників з огляду на низький соціальний статус і незадовільні умови праці;
- неспроможність більшості установ ПЗФ налагодити взаємовигідні стосунки з територіальними громадами, органами влади та самоврядування на місцях;
- неузгодженість природоохоронного, земельного, водного та лісового законодавств. Значний рівень коруптованості органів влади та їхніх установ, що ускладнює отримання актів користування та володіння земельними ділянками установами ПЗФ та створює чимало правових проблем з використанням ресурсів об'єкту ПЗФ;
- незавершеність робіт з винесення меж на місцевості для більшості об'єктів ПЗФ;
- відсутність єдиного центрального органу виконавчої влади, у підпорядкуванні якого знаходились би всі природоохоронні об'єкти України.

В результаті було сформульовано рекомендації щодо оптимізації стану й покращення ефективності управління територіями природно-заповідного фонду України за такими напрямками:

- законодавча база;
- функціонування об'єктів ПЗФ;
- планування й формування системи ПЗФ на національному рівні [66].

На сьогодні важливо провести комплексну оцінку роботи національних природних парків. При цьому особливу увагу потрібно приділити екологічній безпеці роботи природоохоронної установи. Основними підходами, що можуть бути використані, у даному випадку є:

- індикаторний, який базується на системі індикаторів, що описують стан різних складових та рівнів екологічної безпеки;

- ресурсний, що враховує ефективність використання наявних ресурсів парку. Цей підхід дозволяє виявити їх рівень за рахунок визначення найбільш ефективного використання необхідних для функціонування системи ресурсів, яке з одного боку дозволяє досягнути поставлених цілей, а з іншого – не веде до втрати економічної стабільності об'єкта системи та не призводить до порушення навколишнього природного середовища чи мінімізує екологічні ризики;

- результативний, при якому критеріями є зниження витрат і втрат, пов'язаних з деструктивними впливами парку на навколишнє середовище;

- системний, що дозволяє поєднати всі вище названі, але має суттєву перевагу як інструмент дослідження, оскільки дозволяє розглядати екологічну безпеку як складну цілісну систему, виявляти внутрішні та зовнішні зв'язки, проблеми розвитку.

На сьогодні є достатньо напрацювань, які дають змогу оцінити екологічну безпеку підприємства. Її пропонують визначати на основі:

- загальноекономічного ефекту від комплексу природоохоронних заходів, що включають економічні збитки від

забруднення навколишнього середовища; приріст економічної (грошової) оцінки природних ресурсів у результаті їх збереження чи поліпшення; приріст виручки від реалізації продукції, отриманої завдяки повній утилізації сировинних відходів, зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище (НПС), економія і запобігання втрат природних ресурсів, підвищення екологічного комфорту проживання, умов життєдіяльності, добробуту людей, їхнього здоров'я, задоволення нематеріальних потреб людини, підтримання екологічної рівноваги [65];

- інтегрального критерію відверненого економічного збитку і додаткового доходу від екологізації виробництва, запропонованого С. Смірною [210];

- аналізу динаміки забруднення підприємствами навколишнього природного середовища, запропонованого В. Шпильовим [246];

- інтегрального показника загального рівня екологічної безпеки підприємства, який базується на трьох часткових інтегральних коефіцієнтах: екологічної шкоди; впливу економічних факторів; впливу еколого-економічних факторів (автори Т. Радевич, Ю. Ночовна, Н. Самбурська) [190];

- безпеки базових бізнес-процесів з використанням узагальненої функції бажаності (автор І. Федотова) [222, с. 30–40];

- інтегрального критерію, що включає такі складові – забезпечення здоров'я і нормальної життєдіяльності людини, збереження, відтворення і продуктивність природних ресурсів агросфери, збалансований розвиток та стійкість агро-екосистем (автор О. Шкуратов) [244].

При цьому використовуються різні методи оцінки екологічної безпеки підприємства:

- компонентний, що передбачає виявлення чинників і відповідних показників, які впливають на рівень екологічної безпеки підприємства;

- індексний, що дає змогу співвіднести між собою показники в одній сукупності, виміряти вплив окремих чинників на узагальнюючий показник. В оцінюванні екологічної безпеки підприємства застосовуються групові та інтегральні індекси. Перші дозволяють оцінити її певний аспект, представлений однорідними елементами, їх можна підсумовувати, що дає можливість отримати агреговану оцінку екологічної безпеки підприємства. Така агрегована оцінка порівнюється з її максимально можливим значенням і на підставі визначених відхилень можна отримати уявлення про рівень екологічної безпеки підприємства;

- експертний (бальний), в основі якого лежить екологічна сертифікація та сертифікація системи менеджменту, що полягає в оцінці екологічної безпеки підприємства з залученням експертів, так як застосування статистичних методів неможливе. Оцінка екологічної безпеки підприємства проводиться на основі якісного визначення ймовірності настання ризикових подій та вивчення чинників, які на це впливають;

- рейтинговий, який застосовується при оцінці екологічної безпеки кількох підприємств та визначенні позицій кожного з них у загальному рейтингу на основі єдиного інтегрального показника. Він дозволяє оцінювати результати діяльності за визначений термін (оцінка динаміки розвитку) і порівняти його положення в рейтингу серед інших об'єктів;

- порівняльний аналіз, що базується на співставленні значень окремих груп аналогічних показників екологічної безпеки між собою. Найбільш розповсюдженими є порівняння із середньогалузевими показниками екологічної безпеки, порівняння з показниками екологічної безпеки конкурентів, порівняння звітних і планових показників екологічної безпеки;

- балансовий, що передбачає формування матеріальних, сировинних, енергетичних балансів по підприємству загалом, окремих цехах, дільницях, технологічних процесах;

- нормативний, що базується на застосуванні науково обґрунтованих нормативів витрат сировини, матеріалів, енергії, питомих норм утворення відходів в межах прийнятої політики управління ресурсами підприємства або політики забезпечення ресурсної безпеки;

- інструментальний, який передбачає використання результатів вимірювання якісних і кількісних характеристик викидів забруднюючих речовин за допомогою атестованих приладів і за затвердженими методиками аналізу;

- розрахунковий, що визначає кількісну оцінку екологічної безпеки на основі системи показників, отриманих як теоретичним, так і емпіричним шляхом.

Перераховані методи лежать в основі підходів до оцінки рівня екологічної безпеки. Попри відмінності у застосуванні різних систем показників та індикаторів, принципова різниця визначається критерієм, що лежить в основі методики. Такими методиками є:

- методика, яка базується на розрахунку можливого збитку, що наноситься населенню та природним об'єктам;

- методика прямого виміру рівня екологічної безпеки;

- порівняльні методики, що передбачають зіставлення фактичного рівня забруднень з нормативними, зі збитком від діяльності інших господарських систем;

- методика абсолютної оцінки рівня екологічної безпеки, що ґрунтується на розрахунку збитку населенню і НПС на певній території за певний період часу;

- методика відносної оцінки рівня екологічної безпеки підприємства, що передбачає визначення внеску підприємства в загальне забруднення НПС.

Аналіз праць показав, що у кожній з них враховується вплив чинників, характерних для певної сфери, напряму діяльності, певного аспекту безпеки, рівня об'єкта дослідження. Так, наприклад, Л. Черчик запропонувала свій підхід

оцінки еколого-економічної безпеки для підприємств лісогосподарської галузі [254], в основі якого лежить вибір показників роботи підприємств, їх стандартизація та розрахунок відповідних індексів.

Пропонуємо для оцінки роботи національних природних парків використати систему соціо-еколого-економічної безпеки підприємства, методологічні основи якої розроблено Л. Черчик [254].

Нами для дослідження роботи національних природних парків використано новий синтетичний підхід як сукупність таких наукових підходів: системно-структурного, процесного, інституційного, ієрархічного та функціонального.

Такий підхід дозволяє розглядати проблеми в комплексі на кожному ієрархічному рівні (мікро-, мезо-, макро-), визначити ризики екодеструкцій, здійснити прогнози змін природного середовища під впливом економічної діяльності, оцінити можливості економічного розвитку та забезпечення прийнятної якості умов життєдіяльності людей, людського розвитку при природно-ресурсних та екологічних обмеженнях.

В основу концепції формування системи соціо-еколого-економічної оцінки об'єктів закладено такі базові положення [254]:

1. Економічна система є складовою соціальної, її забезпечувальною підсистемою, тому така економічна діяльність повинна бути націлена на продукування суспільно корисних товарів і послуг, забезпечення матеріального достатку, комфорту та захищеності людей, що можливе не лише при високому рівні економічної, а й соціальної та екологічної безпеки.

2. Соціальна система формується та розвивається в межах природної. Їх взаємодія деформує природну систему та створює певну екосистему, якісний стан якої динамічний

і значною мірою визначається економічною діяльністю людей, тобто існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність кожної з них, що обумовлює необхідність збереження екосистем, недопущення їх деградації, а отже, екологічної безпеки.

3. Екологічна система є середовищем життєдіяльності населення. Вона значною мірою визначає якість життя і є осередком економічної діяльності, при якій використовуються природні ресурси, просторовий та асиміляційний потенціал. Все це вимагає пошуку інноваційних техніко-технологічних та управлінських рішень для забезпечення високого рівня економічної безпеки.

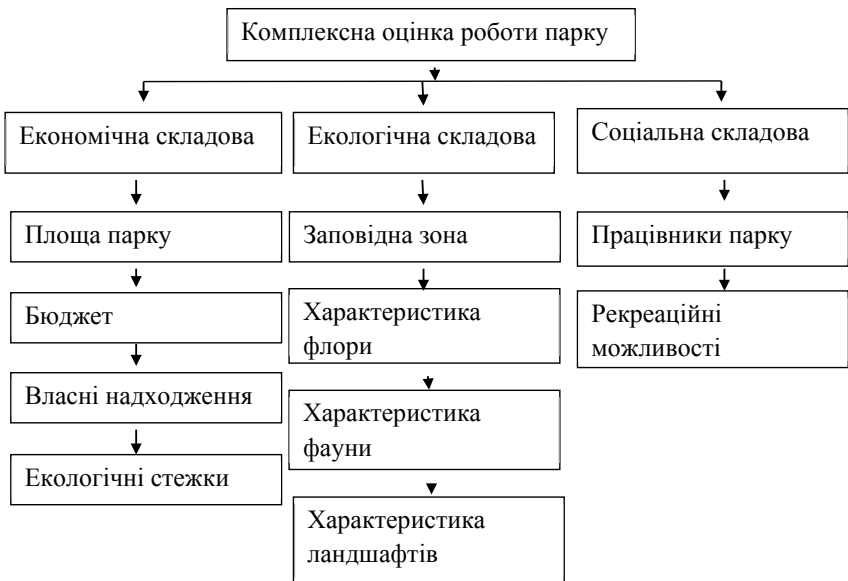

Рис. 2.5. Комплексна оцінка роботи національного природного парку

Джерело: власне напрацювання [295].

Проведений нами аналіз роботи національних природних парків дав можливість виділити такі ознаки:

- економічної безпеки – захищеність економічних інтересів від можливих загроз; стійкість та стабільність роботи парку, яка реалізується через забезпечення гідного рівня життя працівників; можливість розвитку, що дозволяє швидко адаптуватись до внутрішніх та зовнішніх загроз;

- соціальної безпеки – залежність від особистих потреб, інтересів та бажань працівників парку; спрямованість на уникнення, попередження, зниження загроз та ризиків соціальній складовій суспільного життя; направленість на ефективне функціонування, відтворення та розвиток соціальної системи; націленість на отримання відповідних результатів, включаючи комфортність існування у соціумі у всіх його аспектах;

- екологічної безпеки – збереження об'єктів природно-заповідного фонду; захищеність інтересів від загроз, що викликані природними та антропогенними чинниками; забезпечення відтворення природного ресурсного потенціалу; гарантія мінімального антропогенного впливу; збереження здоров'я та забезпечення безпечної життєдіяльності у НПП.

Складові соціо-еколого-економічної безпеки:

- екологічна – безпека умов існування та відсутність екологічного ризику як гарантія захисту об'єктів природно-заповідного фонду і відсутності небезпек, пов'язаних зі станом навколишнього природного середовища;

- соціальна – безпека працевлаштування, яка визначатиме гарантованість зайнятості людини; безпека харчування як можливість купувати та споживати якісну, безпечну їжу; житлова безпека – можливість поліпшення своїх житлових умов; безпека здоров'я, культури, відпочинку;

- економічна – як гарантія збереження та покращення матеріального стану об'єктів мікро-, мезо- та макрорівня.

Методологія комплексної оцінки НПП має включати:

- 1) визначення груп показників, які слід включити до оцінки;
- 2) визначення підходів до стандартизації показників;
- 3) стандартизація показників з метою переходу на індекси (для кожної групи);
- 4) визначення підходів до обчислення групових індексів;
- 5) оцінка еколого-економічної безпеки НПП за його основними складовими (групами, показниками);
- 6) визначення інтегрального показника соціо-еколого-економічної безпеки;
- 7) перевірка достовірності результатів оцінки та формулювання висновків.

Нами запропоновано використовувати такі показники для оцінки соціо-еколого-економічної безпеки роботи національних парків (табл. 2.8).

При врахуванні екологічного критерію для стандартизації показників нами враховувалась:

K_{1i} – питома вага кількості рослинних угруповань КРЗК_i, занесених до Зеленої книги, на 1000 га площі парку F_i , наданої йому в постійне користування

$$K_{1i} = \frac{КРЗК_i}{F_i} * 1000 \quad (2.1)$$

K_{2i} – питома вага кількості рослинних угруповань КРЧК_i, занесених до Червоної книги, на 1000 га площі парку F_i , наданої йому в постійне користування

$$K_{2i} = \frac{КРЧК_i}{F_i} * 1000 \quad (2.2)$$

K_{3i} – питома вага кількості видів тварин КТЧК_i, занесених до Червоної книги України, на 1000 га площі парку, наданої йому в постійне користування

$$K_{3i} = \frac{КТЧК_i}{F_i} * 1000 \quad (2.3)$$

Таблиця 2.8.

**Показники оцінювання соціо-еколого-економічної
безпеки парку**

Критерій	Показники
Екологічний	Кількість рослин, занесених у Зелену книгу
	Кількість рослин, занесених у Червону книгу
	Кількість тварин, занесених у Червону книгу
Економічний	Площа, надана у постійне користування
	Витрати на утримання парку
	Власні надходження
	Кількість туристичних маршрутів
Соціальний	Кількість працюючих
	Кількість відвідувачів парку

Джерело: авторська розробка.

Для стандартизації показників при врахуванні економічного фактору нами вираховувались:

K_{4i} – загальні витрати на утримання парку BB_i у розрахунку на 1000 га площі парку F_i , наданої у користування

$$K_{4i} = \frac{BB_i}{F_i} * 1000 \quad (2.4)$$

K_{5i} – власні надходження BH_i у розрахунку на 1000 га площі парку F_i , наданої у користування

$$K_{5i} = \frac{BH_i}{F_i} * 1000 \quad (2.5)$$

K_{6i} – кількість туристичних маршрутів у парку KM_i в розрахунку на 1000 га площі парку F_i , наданої у користування

$$K_{6i} = \frac{KM_i}{F_i} * 1000 \quad (2.6)$$

K_{7i} – частка власних надходжень BH_i у загальних витратах BB_i на утримання парку

$$K_{7i} = \frac{BH_i}{BB_i} \quad (2.7)$$

K_{8i} – відношення площі парку F_i , наданої у власне користування, до загальної площі парку FB_i

$$K_{8i} = \frac{F_i}{FB_i} \quad (2.8)$$

Для стандартизації соціологічних показників ми враховували:

K_{9i} – величину площі парку F_i , наданої у користування, в розрахунку на кількість працюючих у парку КП_i

$$K_{9i} = \frac{F_i}{\text{КП}_i} \quad (2.9)$$

K_{10i} – кількість відвідувачів парку КВ_i у розрахунку на 1000 га площі парку F_i , наданої у постійне користування

$$K_{10i} = \frac{\text{КВ}_i}{F_i} * 1000 \quad (2.10)$$

де i – порядковий номер парку.

Оцінку екологічного стану НПП можна визначити, врахувавши показники екологічного стану розвитку P_i , їх відношення до максимального показника P_{maxi} , який є серед НПП України, та врахувавши вагомість даного показника γ_i :

$$I_{EP} = \sum_{i=1}^k \frac{P_i}{P_{maxi}} \gamma_i \quad (2.11)$$

Оцінка економічного стану НПП:

$$I_E = \sum_{i=1}^n \frac{E_i}{E_{maxi}} \alpha_i \quad (2.12)$$

де E_i – показники економічного стану розвитку НПП, E_{maxi} – максимальний показник економічного стану, α_i – вагомість показника.

Визначаємо оцінку соціального стану за формулою:

$$I_C = \sum_{i=1}^m \frac{C_i}{C_{maxi}} \beta_i \quad (2.13)$$

де C_i – показник соціального стану, C_{maxi} – максимальне значення показника соціально-демографічного стану, β_i – вагомість показника соціально-економічного стану.

Відтак оцінка соціо-еколого-економічного стану розвитку національного природного парку є інтегральною характеристикою стану економічної системи, оскільки система включає ряд підсистем – соціальну, екологічну, економічну.

Тобто

$$I_{НПП} = I_E + I_C + I_{EP} \quad (2.14)$$

де $I_{НПП}$ – інтегральна оцінка соціо-еколого-економічного стану національного природного парку, I_E – оцінка економічного стану НПП, I_C – оцінка соціального стану, I_{EP} – оцінка еколого-рекреаційного стану.

Модель визначення інтегрального показника соціо-еколого-економічної безпеки буде працювати наступним чином: групові індекси визначаються як сума окремих індексів, поділена на їх кількість; цілісний індекс екологічної та економічної безпеки підприємства визначається як сума групових індексів, поділена на їх число.

Результати інтерпретації оцінки передбачають перенесення кількісних показників безпеки до якісних (висока, достатня, низька, критична). Чим вище значення інтегрального показника, тим вище рівень соціо-еколого-економічної безпеки підприємства. Виходячи з функції бажаності Харрінгтона [274], визначено порогові значення рівнів екологічної та економічної безпеки. Класична шкала Харрінгтона передбачає розподіл якості атрибутів: дуже високий 1,00–0,81; високий 0,80–0,64; достатньо високий 0,63–0,38; низький 0,37–0,21; критичний 0,20–0,00. С. Довбня, Н. Гічова [56] застосували шкалу чотирьох рівнів, яку ми взяли за основу (табл. 2.9). Для використання даної шкали інтервалів використаємо оцінки, приведені до максимального значення.

Таблиця 2.9.

Шкала інтервалів індексів для рівнів соціо-еколого-економічної оцінки підприємства

Рівень оцінки	Значення показників
Високий	1–0,75
Достатній	менше 0,75 до 0,5
Низький	менше 0,5 до 0,25
Критичний	менше 0,25

Джерело: напрацювання власне на підставі [56].

2.4. Проектування екологічних стежок у національному природному парку

У середині 80-тих років минулого століття Н. Лейпером був введений термін «туристична дестинація» як географічна територія, яка приваблює і задовільняє потреби значної групи туристів [285]. На сьогодні Всесвітня туристична організація визначає туристичну дестинацію як центральний елемент у процесі формування і доставки туристичних продуктів [309]. Зрозуміло, що розвиток туризму передбачає створення великої кількості туристичних дестинацій і, відповідно, зростання конкуренції між туристичними центрами. Тому виникає питання створення особливої дестинації на туристичному ринку, яка б вигідно відрізнялась від інших і приваблювала значну кількість відвідувачів до себе. Для цього часто використовують маркетингові інструменти.

Маркетинг туристичної дестинації – це частина загальної концепції розвитку території, що працює на комплексний стійкий соціально-економічний її розвиток. Він є складовою частиною територіального маркетингу чи маркетингу місць, запропонованого Ф. Котлером як діяльність, направлену на створення, підтримку та зміну позиції цільової аудиторії по відношенню до конкретного місця [281]. Якщо територіальний маркетинг направлений на просування потенціалу території, створення позитивного іміджу її для інвесторів, то маркетинг дестинацій зорієнтований на просування туристичного потенціалу території, розвитку інфраструктури. Проведення маркетингу дестинацій повинно здійснюватись спільно центральною владою, органом місцевого самоврядування та комерційними підприємствами. Координатором має виступати місцеве самоврядування.

Розвиток маркетингу дестинацій привів до створення моделі «чотири А», автори якої, вчені з Датської академії

туризму О. Йоргенсен, К. Купер і Д. Флетчер, розглядають DESTИНАЦІЮ як взаємозв'язок таких елементів:

- пам'ятки (attractions) – природні, культурно-історичні, архітектурні та інші туристичні ресурси, що приваблюють туристів, спонукають до здійснення подорожі;
- доступність (access) – місцевий транспорт і транспортні комунікації;
- зручності (amenities) – інфраструктура туризму (засоби розміщення, заклади ресторанного господарства, розваг, торгівлі тощо);
- посередники та допоміжні служби (ancillary services).

Згодом модель шляхом конкретизації та доповнення трансформувалася у модель «шість А». До запропонованих добавлено:

- діяльність (activities) – організація діяльності туристів;
- сформований тур (available packages) – наявність підготовленого туристичного продукту [249].

Як бачимо, однією з основних складових туристичної DESTИНАЦІЇ є атракції. У національних парках ними можуть бути пам'ятки природи [115]. Варто зазначити, що використовувати об'єкти ПЗФ як місця рекреації можна, згідно законодавства, для всіх категорій, крім природних та біосферних заповідників, де ці моменти спеціально обумовлені у законі про ПЗФ [175].

Застосування маркетингу DESTИНАЦІЙ надає територіям значних переваг. Так, за даними Всесвітньої туристської організації [322], для приваблення туриста, який приносить у державу 1000 євро, витрачають 3–10 євро на некомерційну рекламу туристичного продукту. Виходячи з цього, європейські держави з свого бюджету витрачають 31,7 млн євро на рекламу своїх туристичних територій. На сьогодні в Європі чітко сформувались туристичні DESTИНАЦІЇ, які сперечаються за

лідерство у світовому вимірі. Приклади Парижа, Риму, Лондона, Праги, Канн, Вашингтона, Баден-Бадена надихають інші території до активного використання маркетингу destinations.

Зростання потоку туристів у національні природні парки з одної сторони створює певні проблеми, так як має місце загроза для природних ландшафтів. Однак для регулювання неконтрольованого потоку туристів можна використовувати екологічні стежки, які впорядковують рух туристів на об'єктах природно-заповідного фонду та нададуть їм більше корисної інформації про відвідувану територію.

Питанню методології проєктування та створення екологічних стежок приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Дідух Я.Т., Єрмоленко В.М., Крижанівська О.Т., Чижова В.П., Комова В.В., Орестова Я.І., Галкіна С.І., Калашнікова Л.В., Дойко Н.М.

В Україні є достатньо напрацювань щодо створення екологічних стежок у національних парках [73], ботанічних садах [187], дендропарках [63, 84], лісових заказниках [61]. В роботах основну роль відводиться питанням збереження унікальних видів, менша увага приділена питанням візуалізації видових точок, просування, популяризації цих стежок.

Наявність екологічних стежок надає поштовх для розвитку сільського зеленого туризму [100]. Використання об'єктів природно-заповідного фонду як атракцій може стати основою розвитку сільського «зеленого» (екологічного) туризму [253].

Проектування екологічних стежок залежить від поставленої перед дослідниками мети та завдань. Як правило, при проєктуванні екологічної стежки основна ціль, що переслідується – виховання екологічної і грамотної поведінки людини на природі, поширення знань про природу та людину як невід'ємних складових довкілля. Це своєрідна навчально-дослідна лабораторія у природних умовах, база для проведення шкільних програмних екскурсій у природу.

Реалізація даної мети передбачає вирішення таких завдань:

- ознайомлення відвідувачів з об'єктами живої і неживої природи;
- розробка та проведення у відповідних пунктах стежки теоретичних та практичних занять, конкретної природоохоронної роботи;
- пропаганда природоохоронних заходів, інформування про види рослин, пам'ятки природи, культури, що зустрічаються на заданому маршруті.

При проєктуванні екологічних стежок нами виділено такі основні етапи:

- вибір маршруту, що має естетичну виразність ландшафту;
- проведення наукової експедиції по вибраному маршруту;
- обладнання екологічної стежки;
- інформаційний супровід;
- здійснення контролю за станом екологічної стежки.

Вибір маршруту має визначальне значення для подальшої ефективної роботи екологічної стежки. У даному випадку потрібно поєднати ряд важливих складових в одне ціле, яке зробить запропонований маршрут вдалим. Мова іде насамперед про рекреаційні, естетичні, інформаційні складові. Не менш важливу роль відіграє категорія учасників екостежки (педагогічні працівники, студенти, школярі, відвідувачі та ін.), яка впливає на довжину маршруту та його протяжність. Доцільно на даному етапі враховувати наявні об'єкти природно-заповідного фонду, пам'ятки історії та архітектури. Потрібно визначити вже існуючі шляхи, якими користуються туристи.

Для вибору маршруту найкраще залучити професійних гідів, місцевих краєзнавців, екологів.

Обрана для екологічної стежки місцевість має відповідати таким вимогам:

- бути доступною для відвідувачів, а отже знаходитися неподалік від транспортних магістралей, стоянок для машин, наметових містечок чи пропагандистських екологічних центрів;
- стежка не повинна перетворюватися на бігову доріжку для фізкультурників, кінний маршрут або новий зручний шлях для місцевих жителів (наприклад, до платформи потягу);
- маршрут стежки повинен оминати місця мешкання та зростання рідкісних видів флори та фауни;
- вона не повинна перетинати дуже вразливі природні об'єкти, що легко пошкоджуються і довго відновлюються;
- її природа має бути привабливою для відвідувачів, уособлювати і підкреслювати красу індивідуальності та вражати різноманітністю видових форм та пристосувань;
- на ній оточені деревами простори мають чергуватися із відкритими ландшафтами, джерелами, потічками, озерами, болотами та іншими компонентами природно-територіальної різноманітності;
- вона не повинна проходити по незначних за площею одноманітних ялинових, соснових чи осикових лісах;
- важливим компонентом будь-якої стежки має бути її інформативність, яка визначається поєднанням унікальності та типовості;
- стежку доцільно прокладати від одного унікального об'єкта до іншого за маршрутом, на якому можна показати весь спектр різних ландшафтів, включаючи навіть сильно трансформовані людиною антропогенні ареали.

Важливість останньої вимоги полягає у тому, щоб показати відвідувачам, яким згубним може виявитися неконтрольований вплив людини на природу. Деякі об'єкти можуть ілюструвати правильне чи неправильне природо-користування (спрямована оранка на схилах, ерозія ґрунтів та способи боротьби з нею, залите мазутом озеро, звалище, наслідки видобутку корисних копалин, закріплення ярів тощо). На деяких стежках спеціально не приховують сліди вогнищ різної давнини, окопів з часів війни, демонструючи, як повільно загоюються рани на землі.

Оптимальна довжина стежки залежить від категорії учасників. Вона може складати для піших маршрутів 2–6 км (при цьому екскурсія буде тривати 1–3 години). Стежка, як правило, має вигляд петлі з початком та кінцем в одній точці, щоб відвідувачі могли повернутися на початок маршруту до власного або громадського транспорту. Захисна смуга не потрібна, коли екологічні стежки організовують з навчальною метою в міських парках, лісопарках, ландшафтних парках, зонах відпочинку, зелених зонах міст тощо.

Для уникнення нещасних випадків стежка не повинна перетинати авто- та залізничні шляхи, проходити поряд з високими урвищами, лініями електропередач та іншими небезпечними техногенними об'єктами. Не можна, щоб вона контактувала з іншою екологічною стежкою чи туристичним маршрутом. Рух за маршрутом стежки проходить лише в одному напрямку. Місце, задовільне і придатне, примірне для майбутньої стежки, треба узгодити з землекористувачами (лісництвом, фермерами, колективним господарством тощо). Для цього складають і підписують угоду про створення стежки та визначають зобов'язання щодо її утримання і охорони, а також погоджують ці документи у місцевих органах влади. Таким чином, створюється правова основа для функціонування і збереження екологічної стежки, що в подальшому має попередити знищення природних об'єктів.

У документах про використання екологічної стежки слід відобразити таку інформацію:

- історичні відомості про природне середовище, що її оточує;
- описи екскурсійних об'єктів;
- перелік необхідних заходів для укріплення шляхово-стежкового полотна, обладнання малими формами архітектури, додатковою інформацією про заходи з оформлення наявних і новостворених об'єктів;
- стан екологічної стежки;
- регламентацію дій на місцях відпочинку (наприклад, обмеження розкладання вогнищ, рибалки з вудочкою, екскурсій, досліджень тощо);
- заборону дій: наприклад, заїзд автомобілів, будь-які види збирання природного матеріалу, засмічення території, випасання худоби, вирубка або пошкодження дерев, розорювання, сінокосіння тощо;
- відомості про режими охорони особливо цінних природних об'єктів та осіб, які здійснюють охорону маршруту екологічної стежки.

Після узгодження із землекористувачем напрямку прокладання майбутньої стежки проводиться наукова експедиція вибраним маршрутом. У її склад залучаються екологи, ботаніки, дендрологи, геодезисти. Кількість і склад експедиції визначається тими особливостями даної території, яку заплановано показати для відвідувачів.

За результатами проведеної експедиції уточнюються топографічні, фізико-географічні та біотичні умови, визначаються місця зупинок, складається комплексний опис стежки для екскурсіводів та провідників. Місця зупинок (оглядові точки, видові майданчики) вибирають таким чином, щоб вони найкраще розкривали маршрут, давали можливість відвідувачам сфотографувати вибраний об'єкт.

Як правило, кількість видових майданчиків не повинна перевищувати 10, оскільки збільшення кількості приведе до розпорошення уваги про вибрану екологічну стежку.

Опис стежки включає коротку характеристику всього маршруту з переліком природних перешкод, що трапляються на шляху в напрямку руху, відстаней між оглядовими майданчиками, а також детальну розповідь про типові та особливі явища і об'єкти, з якими варто ознайомити відвідувачів. За результатами експедиції складається звіт, структура якого представлена нижче.

Структура звіту наукової експедиції по проєктованій екологічній стежці:

- карта-схема маршруту екологічної стежки;
- загальна характеристика маршруту екологічної стежки;
- коротка характеристика природно-екологічних умов території прокладання екологічної стежки;
- характеристика видових (оглядових) майданчиків маршруту екологічної стежки;
- правила техніки безпеки під час проходження маршруту екологічної стежки;
- список використаних джерел;
- додатки.

Карта-схема маршруту екологічної стежки – важливий документ, який надає можливість відвідувачам зорієнтуватися на місцевості та побачити, які атракції (видові майданчики) очікують на відвідувача [137]. При проєктуванні екологічних стежок важливим видається використання сучасних інформаційних технологій. Зокрема застосування елементів ГІС при проєктуванні екологічних стежок, що дозволить за допомогою сучасних смартфонів подорожувати шляхами розроблених екологічних стежок [123].

До карти-схеми потрібно додати у табличній формі (табл. 2.10) перелік оглядових майданчиків та місць відпочинку.

Таблиця 2.10.

Оглядові майданчики, місця для відпочинку на маршруті екологічної стежки

№ точки	Назва точки	Географічні координати (згідно з сервісом http://www.gpsies.com/)
1. Оглядові майданчики		
001		Широта: Довгота:
...	...	Широта: Довгота:
2. Місця для відпочинку		
004		Широта: Довгота:
008		Широта: Довгота:

Джерело: авторська розробка.

Загальну характеристику маршруту (основну інформацію) зручно подати у вигляді паспорта екостежки, форму якого наведено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11.

Основні показники екологічної стежки

№ з/п	Показники стежки	Характеристика показника
1	Вид та тип маршруту	
2	Категорія складності	
3	Регіон	
4	Загальний кілометраж маршруту	
5	Тривалість проходження маршруту	
6	Кількість видових (оглядових) майданчиків	
7	Всього туристів у групі	
8	Вік туристів	
9	Сезонність	
10	Початок маршруту	
11	Закінчення маршруту	

Джерело: авторська розробка.

Коротка характеристика природно-екологічних умов території прокладання екологічної стежки дає змогу ознайомитись із розташуванням стежки, її природними умовами, описує особливості даних умов та дає їм характеристику. Окрім того, описує коротку характеристику гідрологічних, геологічних умов території, ґрунтового покриття, флори та фауни.

У розділі «Характеристика видових (оглядових) майданчиків маршруту екологічної стежки» наводиться детальна характеристика кожного обраного майданчика.

При проходженні екологічної стежки важливо дотримуватись правил техніки безпеки. З цими правилами обов'язково потрібно ознайомити всіх учасників екологічної стежки перед її проходженням.

Список літератури забезпечує повні відповіді на питання, які можуть виникнути при детальному прочитанні звіту.

У додатках розміщують додаткову інформацію про стежку, як правило, це фотографії, що ілюструють оглядові майданчики.

Обладнання екологічної стежки – важливий етап при її введенні в експлуатацію. З маршруту слід прибирати повалені та нахилені дерева, гострі камені, биті пляшки, на болотистих ділянках прокласти дошки, плахи, поставити містки, на стрімких схилах вирізати сходи, встановити лавки для відпочинку та контейнери для сміття. Стежку потрібно розчистити від чагарників та високої трави. У місцях, де можна послухати спів птахів, установити лавки. Розміщувати лісові меблі, аншлаги та інше обладнання слід так, щоб все це не спотворювало оточуючий ландшафт, а навпаки, органічно «вписувалося» в нього. Можна використовувати об'єкти не дуже цікаві з першого погляду: напівзгоріле дерево (розповідає про блискавки, лісові пожежі), пень (оповідає про про-

цеси трансформації автотрофних організмів). У певних місцях позначають ботанічні та зоологічні майданчики. Вони можуть бути як природними, так і штучними. Популярним природним ботанічним майданчиком може стати місцезростання дерева-велетня, а зоологічним – болото з жабами та черепахами, великий мурашник, дупло, луки з кротовинами, урвище з гніздами берегових ластівок, місце харчування зимуючих качок чи лебедів. Штучним ботанічним майданчиком може стати ділянка із спеціально вирощеними лікарськими рослинами, а штучним зоологічним – годівнички для птахів, диких копитних, водопої для звірів; штучні гніздів'я для бджіл, кажанів, поодиноких бджіл та ос, спеціально перенесене до стежки гніздо сороки чи ворони. Можна імітувати навіть погризи бобрів або їхню хатку.

На основі звіту про проведену експедицію територією екологічної стежки складають буклети, флаєри або путівники екологічної стежки. Вони мають пропагандистський характер і потрібні для правильного методичного ведення екскурсій та приваблення відвідувачів. Текст викладають простою, живою мовою, ілюструють фотографіями та малюнками. Буклет (путівник) має бути лаконічним, не переобтяженим цифрами та малозрозумілими термінами. У буклеті подають загальні відомості про стежку (довжину, час проходження, граничну кількість відвідувачів у групі, для кого створена), а також правила поведінки на стежці. Буклет (путівник) видається великим тиражем. Найпростіший варіант – це публікація схеми та легенди стежки у місцевій газеті, на стендах вокзалів і автостанцій, клубах, крамницях та інших місцях масового відвідування населенням. Доцільно видавати буклети, розраховані на різні пори року, у яких, відповідно, відображається краса польових квітів, птахів, метеликів та різноманітність інших компонентів екосистем, розповідається про зимову сплячку деяких тварин, життя дерев, кущів, трав

серед снігу, про сліди диких звірів на снігу тощо. Такі друковані матеріали корисні не лише тим, що допомагають «побачити місцевість», але і стають цінним довідковим та рекламним матеріалом, якщо потрапляють до навчальних закладів.

Не менш важливим інформаційним супроводом екологічних стежок є інформаційні аншлаги та стенди. Вони поділяються на три групи: пізнавальні, інструктивні та емоційні, що містять різні вірші та вислови природоохоронного спрямування.

Інформаційні щити або стенди необхідно розташовувати так, щоб вони часто потрапляли на очі, привертали до себе увагу, містили б чітку конкретну інформацію, яку можна було б легко прочитати на ходу. Інформацію розміщують тільки з одного боку, вона має бути захищеною від негативних атмосферних впливів. Аншлаги, щити, різні знаки потрібно розміщувати за спеціальною схемою. З освітньою метою, щоб відвідувачі мали змогу краще ознайомитися з різними видами тваринного і рослинного світу, добре створювати спеціалізовані стенди: геоботанічні, ботанічні, зоологічні. Слід ретельно обмірковувати місце розташування кожного інформаційного щита. Наприклад, біля водойми потрібна інформація про роль води, біля галявини з квітами – про дикі медоноси, у затишному куточку – про важливість тиші.

Унаслідок того, що однією з важливих особливостей екологічної стежки є її інформативність, кожний видовий майданчик стежки має бути обладнаний щитом з відповідною інформацією, умовним знаком та номером об'єкта. Бажано через кожні 500 м (у затінку великого дерева, біля водойми або джерела) обладнати майданчики для відпочинку.

На початку стежки встановлюють головний стенд – щит, на якому зображена картосхема всієї стежки із зазна-

ченням усіх зупинок. Біля кожної з них – умовний знак, значення якого розкривається поряд на щиті. Позначена назва стежки, її протяжність, час руху. Стенд має укриття від дощу та сонця. Щити на кожному видовому майданчику теж несуть пізнавальну, освітню і вказівну інформацію. При необхідності на окремих щитах інформація періодично поновлюється. Після виявлення або створення на місцевості нових об'єктів їх обладнують, відповідно, новими щитами. Інформаційні щити допомагають організувати рух відвідувачів по маршруту стежки, а також є джерелом інформації для самостійних відвідувачів. Частота розташування аншлаків та щитів на екологічній стежці мало впливає на поведінку відвідувачів, а постійне повторення знаків заборони з написом навіть провокує протилежний ефект, унаслідок чого зростає кількість порушень. У цілому слід застосовувати заборонний зміст текстів на аншлагах у тому випадку, коли наявне часте порушення правил поведінки на екологічній стежці. Значно скорочують кількість порушень бар'єри, причому мотузка вдвічі ефективніша за поручні. Серед аншлаків найефективніші ті, що мають конкретні написи, забороняють сходити з маршруту екологічної стежки, наприклад, «Не сходити зі стежки».

Висновки до розділу 2

Відповідно до мети досліджень у розділі зробимо акценти на наступних висновках:

1. Проведення детального аналізу стану об'єктів природно-заповідного фонду можливе на основі повної інформації. Її можна отримати із документів, які обґрунтовують створення об'єкта, що регламентується Законом України про природно-заповідний фонд, а також із Державного кадастру територій. Встановлено, що інформація про кадастрові дані не публікувалась.
2. Запропоновано методологію кадастрового обліку об'єктів природно-заповідного фонду, яка включає повну інформацію про об'єкт, його цінність, режим використання, планові матеріали, фотофіксацію.
3. Національні природні парки у своїй роботі керуються «Проектом організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів», який розробляють згідно нормативних актів. Нова редакція цих документів містить питання розробки стратегії розвитку парку. Запропоновано використовувати проєктний підхід, що допоможе у формуванні портфеля проєктів, що мають забезпечити досягнення встановлених напрямків розвитку НПП.
4. У Проєкті організації парків велика увага приділяється проведенню функціонального зонування території парку. При створенні національного природного парку це питання є головним. Однак згодом, коли ці зони визначені, основою для Проєкту організації парку стане стратегія розвитку, тобто визначення пріоритетів розвитку, концентрація зусиль на їх реалізації. Вдосконалено методо-

логію розробки стратегії розвитку парку, яка передбачає залучення широкого кола стейкхолдерів, включає в себе аналіз економічної складової роботи та розробку заходів щодо покращення фінансового стану парку.

5. Розроблено алгоритм побудови менеджмент-плану національного природного парку. Описано методологію його побудови. Визначено складові менеджмент-плану.
6. Запропоновано для оцінки роботи національних природних парків використати систему соціо-еколого-економічної безпеки підприємства. Для цього вибрано групу показників, які будуть включені до оцінювання, встановлені підходи до стандартизації показників. Розроблено методологію для визначення інтегрального показника соціо-еколого-економічної безпеки НПП.
7. Запропоновано методологію побудови екологічних стежок у національних природних парках, яка передбачає використання сучасних інформаційних технологій (Google My Maps) та врахування екологічних особливостей території та її історичної цінності.

Розділ 3.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ

3.1. Характеристика національних природних парків та умов їх роботи

Екологічні умови України сприяли формуванню на її території багатой флори та фауни. На сьогодні флора України нараховує 4523 види судинних рослин, близько 800 видів мохоподібних, 1000 видів лишайників, понад 4 тис. видів водоростей, близько 15 тис. видів грибів і слизовиків. Найбільш багатую та оригінальною флорою відзначаються гірські райони – Крим, Карпати. Таким же багатством і видовою різноманітністю відзначається фауна України, що нараховує 44 800 видів тварин, з них: хребетних – 694 види, птахів – 344, рептилій – 20, земноводних – 17, риб – понад 200, інших – 12 видів.

У 1980 р. була видана «Червона книга Української РСР» – основний документ, в якому узагальнено матеріали про сучасний стан рідкісних і зникаючих видів тварин і рослин України, на підставі якого розробляються наукові та практичні заходи, спрямовані на їх охорону, відтворення і раціональне використання. Занесення того чи іншого виду до «Червоної книги...» передбачає його охорону, тобто заборону збору та відлову в усіх місцях, де він трапляється.

Практично більша частина видів флори та фауни, які занесені до Червоного списку, знаходяться на території природно-заповідного фонду, який в Україні станом на 01.01.2021 р. складає 8633 територій та об'єктів фактичною площею 4105522,247 га та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря, що становить 6,8% території держави [2]. Більше

половини (62,7%) площі ПЗФ України займають території та об'єкти загальнодержавного значення, серед яких 53 національні природні парки.

У 2022 р. указом Президента [180] створено НПП «Пуща Радзивіла» у Рівненській області площею 24000 га, а також НПП «Куяльницький» в Одеській області [179] площею 10800 га і НПП «Холодний яр» у Черкаській області [181] площею 6800 га. Таким чином, в Україні працюють 56 національних природних парків площею 1399161 га, що складає 31% від загальної площі природно-заповідного фонду України.

Площа природно-заповідного фонду зростає. За даними Смірної С.М. [208] цьому сприяло прийняття загальнодержавної Програми формування національної екомережі України. Так, на 2015 р. вона займала площу 3803 тис. га (5,8% від загальної площі України), а у 2020 р. склала 4418 тис. га, тобто 6,77% від загальної площі України. Разом із тим Програма передбачала збільшення ПЗФ до 10,4% загальної площі держави [17]. Зростання площі ПЗФ, за даними [208], складає у середньому 100 тис. га у рік.

Разом із тим потрібно зазначити, що кількість земель, які охороняються державою, в країнах ЄС є значно більшою, вона складає приблизно 20% [208]. У країнах Європи залишилось дуже мало «природних територій», придатних для організації заповідних об'єктів, так як має місце велика густина населення, високий рівень промислового розвитку, транспортних мереж, освоєння агросфери. Тому європейські країни стали розвивати екологічні мережі. Екологічна мережа – це природно-територіальна система комплексного типу, функціональність якої полягає в підвищенні продуктивності та збереженні ландшафтного й біотичного різноманіття, обмеженні господарської діяльності, покращенні стану навколишнього середовища, а також у поєднанні територій та об'єктів природно-заповідного фонду в єдину мережу.

Україна бере активну участь у формуванні Національної екологічної мережі та розширенні площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів [48], передбачено розширення площі ПЗФ до 15% від загальної території країни у 2027 р. Цей показник є дуже важливим екологічним і соціальним індикатором, підвищення якого сприяє підтриманню екологічного балансу екосистем та екологічній стабільності територій. Україна підписала Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, сторонами якої є 196 країни світу. Вона передбачає створити систему природоохоронних територій на площі 17% суходолу та 10% морських акваторій.

Таблиця 3.1.

**Площі ПЗФ та НПП у розрізі областей станом на
01.01.2021 р.**

Адміністративно-територіальна одиниця	Площа адм.тер. од., га	Всього об'єктів ПЗФ		% заповідності	Національні природні парки		
		Кількість	Площа, га		Кількість	Площа, га	% від ПЗФ адм.тер.од.
1	2	3	4	5	6	7	8
Вінницька	2 649 290	431	66724,6	2,27	1	20203	30,28
Волинська	2 014 470	393	235397,1	10,93	3	121767	51,73
Дніпропетровська	3 192 300	180	100082,6	3,12	0	0	0,00
Донецька	2 651 700	178	117063,2	3,78	2	61326	52,39
Житомирська	2 982 700	242	138258,1	4,64	0	0	0,00
Закарпатська	1 275 300	478	197974,2	15,16	3	99680	50,35

Продовження табл. 3.1.

Запорізька	2 718 300	347	166363,4	5,08	2	94882	57,03
Івано-Франківська	1 392 700	560	268981,5	15,97	5	120339	44,74
Київська	2 812 100	238	344307,3	10,4	2	17206	5,00
Кіровоградська	2 458 800	223	101312,7	4,08	0	0	0,00
А.Р. Крим	2 608 100	197	220009,3	8,41	1	10900	4,95
Луганська	2 668 300	203	94388,2	3,49	1	7269	7,70
Львівська	2 183 100	399	180201,1	8,15	5	79587	44,17
Миколаївська	2 458 500	146	104834,9	3,14	2	41497	39,58
Одеська	3 331 300	125	163522,9	4,63	2	49176	30,07
Полтавська	2 875 000	393	165237,1	4,97	2	22792	13,79
Рівненська	2 005 100	317	208382,7	9,95	2	30767	14,76
Сумська	2 383 200	291	189948,7	7,49	2	39575	20,83
Тернопільська	1 382 400	643	135578,2	8,92	2	18681	13,78
Харківська	3 141 800	246	85401,3	2,38	3	22690	26,57
Херсонська	2 846 100	84	371940,2	11,22	5	166692	44,82
Хмельницька	2 062 900	536	328633,5	15,18	2	270078	82,18
Черкаська	2 091 600	561	75943,3	3,1	2	11227	14,78
Чернівецька	809 600	331	110578,3	12,8	3	27801	25,14
Чернігівська	3 190 300	674	262173,1	7,86	3	41988	16,02
м. Київ	83600	208	25543,8	25,3	1	10988	43,02
м. Севастополь	86400	12	26241,0	30,37	0	0	0,00
Всього:	60354960	8633	4485023,7	6,8	53	1387120	30,93

Джерело: опрацьовано автором на основі [2].

На жаль, у 4 адміністративно-територіальних одиницях відсутні національні природні парки. Ці області мають найнижчі показники щодо заповідності території, а, відповідно, області, у яких 3–5 НПП, є у лідерах щодо площ заповідних територій. Варто зазначити, що у нас територія парку характеризується двома показниками: площею парку та площею, яка надана парку в користування. Часто ці величини відрізняються між собою. Як було зазначено у п.1.1., НПП «Подільські Товтри» має загальну площу 261,3 тис. га, із них у постійному користуванні лише 4,4 тис. га (1,68 % від загальної площі парку). Разом із тим є парки, у яких ці величини співпадають (НПП «Нобельський» – площа парку і територія у постійному користуванні складає 25318 га). Крім цього, у табл. 3.1. двічі враховувались одні і ті ж території, так як у склад заповідників, національних природних парків входять інші об'єкти ПЗФ (заказники, пам'ятки природи).

На сьогодні найбільшу площу заповідних земель мають Івано-Франківська область (15,97%), Закарпатська (15,16%), Хмельницька (15,18%), Чернівецька (12,8%), найменшу – Вінницька область (2,27%), Харківська (2,38%), Черкаська (3,1%), Дніпропетровська (3,12%). З однієї сторони це можна пояснити унікальністю територій, тобто ландшафти Карпат та їх біорізноманіття сприяє створенню заповідних об'єктів, як і індустріальні території України, де активно розвинуте сільське господарство, практично не залишилось вільних земель, де можна було б створити об'єкт ПЗФ. З іншої сторони – робота по створенню заповідних об'єктів вимагає великої праці дослідників, фанатів природи, громадських активістів, тому у тих регіонах, де є такі люди, маємо більшу активність по створенню об'єктів ПЗФ.

До таких дослідників можемо віднести професора Ягеллонського університету в Кракові зоолога М. Новіцького [136], який запропонував проект відповідного Уставу від

1869 р. Упродовж 1870–1900 рр. у Галичині природоохоронна робота велася силами членів фізіографічної Комісії Академії наук та Татранського товариства у Кракові і Товариства Природників імені Коперніка у Львові. Ентузіасти з Товариства Природників розробили план природоохоронної діяльності, прийнятий Десятим з'їздом лікарів і природознавців Галичини 22.07.1907 р.

Щодо участі громадськості, то першу в центральній Україні громадську природоохоронну організацію засновано у 1910 р. учителем природознавства П.Ц. Бузуком у с. Верхня Хортиця Катеринославської губернії (нині Запорізька область). Вона мала назву «Хортицьке товариство охоронців природи» і ставила за мету охорону «тваринного, рослинного й мінерального господарств природи в розумінні збереження цілості, краси та багатства їхніх представників і поширення в місцевому населенні понять про розумне користування дарами природи». У 1911 р. професор ботаніки Харківського університету В.І. Талієв створив Харківське товариство любителів природи, яке видавало спеціальний Бюлетень природоохоронного змісту. Постановою Ради Міністрів УРСР від 12.10.1973 р. № 489 затверджено Статут Українського Товариства охорони природи – добровільної масової громадської організації, яка розгорнула активну природоохоронну діяльність на теренах України. На сьогодні саме обласні осередки Товариства відіграють вагому роль у створенні об'єктів ПЗФ. Так, до прикладу, обґрунтування створення НПП «Пуща Радзивіла» створено членами Рівненського обласного товариства охорони природи.

З набуттям Україною незалежності прийнято низку урядових рішень, які визначали основні напрямки розвитку заповідної справи. У 1992 р. обнародовано Закон України «Про природно-заповідний фонд України», за яким введено нову категорію – регіональні ландшафтні парки (РЛП).

Законодавчі акти про охорону природних багатств відомі ще з часів Київської Русі, коли «Руська Правда» Ярослава Мудрого визначала відповідальність за незаконний відстріл бобрів, рідкісних видів птахів, а за наказом князя Данила Галицького (1220–1264 рр.) було створено великі заповідники у межах сучасних Біловезької (Білорусь) та Уманської пуш (Україна), які й нині виділені як природоохоронні території, де під охороною людини знаходяться, зокрема, популяції зубрів. Однак законодавство, яке регулює природоохоронну діяльність, почало формуватися у період відродження України.

Перш за все це конституційне регулювання природно-заповідних правовідносин, яке закріплює найбільш важливі принципи цих відносин. Ст. 13 Конституції України [91] проголошує, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Ст. 66 Конституції України покладає на громадян обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ними збитки. Зрозуміло, що цей конституційний обов'язок включає в себе обов'язок не заподіювати шкоду територіям та об'єктам ПЗФ України, оскільки вони є частиною природи.

Крім цього, ухвалено спеціальне природно-заповідне законодавство, що базується на нормах Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р. [175], який було прийнято вперше в історії розвитку природоохоронного законодавства України, хоча пропозиція щодо

необхідності його розроблення і прийняття висувалася вченими ще за часів існування СРСР (пропонувалася назва «Про заповідну охорону природи») [238]. Закон «Про природно-заповідний фонд України» визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання ПЗФ, відтворення його природних комплексів та об'єктів. У преамбулі Закону вперше закріплене положення про те, що ПЗФ охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. Закон «Про природно-заповідний фонд України» встановлює нову класифікацію територій та об'єктів ПЗФ порівняно з класифікацією 1983 р. [167], доповнивши її двома новими категоріями – біосферними заповідниками та регіональними ландшафтними парками.

Питання охорони та збереження ПЗФ знайшли відображення у законах, підзаконних нормативно-правових актах: постановах Верховної Ради України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України, відомчих актах, зокрема, в наказах та інструкціях Міністерства охорони навколишнього природного середовища України тощо.

Важливе значення для формування правових засад охорони територій та об'єктів ПЗФ України мало затвердження постановою Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р. Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні («Заповідники»), метою якої є поліпшення умов для збереження територій та об'єктів ПЗФ як національного надбання, забезпечення подальшого науково обґрунтованого розвитку заповідної справи в Україні до 2005 р. на основі визнання її соціального, економічного та екологічного значення для усталеного розвитку держави та народу України [176].

12 липня 1997 р. прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про вдосконалення державного управління заповідною справою в Україні», якою передбачається необхідність створення методик економічної оцінки біорізноманіття природно-заповідних територій, розроблення наукової моделі організації моніторингу на територіях ПЗФ, створення системи ведення державного кадастру об'єктів і територій ПЗФ [156]. Однак жоден із цих напрямів науково-дослідних робіт, спрямованих на забезпечення розвитку заповідної справи в Україні, на сьогодні в повній мірі не зреалізовано.

Розпорядженням Уряду від 08.02.2006 р. схвалено Концепцію Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 р. [93].

До спеціального природно-заповідного регулювання відносяться також нормативні акти Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Зокрема, наказом цього Міністерства від 24 січня 2008 р. затверджено Інструкцію про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення [19]; наказом від 20 лютого 1998 р. – Положення про зоологічний парк загальнодержавного значення [144]; наказом від 21 вересня 1998 р. – Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України [143].

До спеціальних джерел природно-заповідного права відносяться нормативно-правові акти Державної служби заповідної справи. Особливо актуальними серед них є Концептуальні засади розвитку заповідної справи в Україні [92], де зазначається: «Заповідна справа є стрижнем охорони природи і важливим напрямом діяльності сучасної демократичної держави. Відсоток заповідних територій відбиває ступінь цивілізованості держави. Держава несе перед міжнародною спільнотою моральну, правову і політичну відповідальність

за збереження й недоторканість територій та об'єктів ПЗФ. Роль ПЗФ у збереженні біорізноманіття стає визначальною і фундаментальною при переході до сталого розвитку суспільства». Шкода, що даний документ затверджений на рівні наказу, а не Верховної Ради України.

До законодавчих актів, що здійснюють природно-заповідне регулювання, відносяться також Закони України «Про затвердження Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» [164], «Про рослинний світ» [178], «Про екологічну мережу України» [162], «Про тваринний світ» [183], «Про Червону книгу України» [184], «Про Генеральну схему планування території України» [157], «Про мисливське господарство та полювання» [168], «Про охорону земель» [172], «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [161], «Про землеустрій» [166] та ін.

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр., затверджена Законом України від 21.09.2000 р., розроблена в контексті вимог щодо подальшого опрацювання, вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) стосовно формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту. Території та об'єкти ПЗФ Програма називає основними природними елементами екологічної мережі.

Суспільні відносини у сфері формування, збереження, раціонального, не виснажливого використання екомережі регулюються Законом України «Про екологічну мережу України» [162]. Відповідно до ст. 3 цього Закону екомережа – єдина територіальна система, яка утворюється з метою

поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів ПЗФ, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і, відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України, підлягають особливій охороні. Отже, помітною є зміна пріоритетів правової охорони природи: поступово відбувається перехід від охорони конкретних територій та об'єктів ПЗФ до охорони та збереження біологічного та ландшафтного різноманіття шляхом формування екологічної мережі України як складової Всеєвропейської екологічної мережі.

Зближення із ЄС накладає на нашу державу нові зобов'язання, зокрема у сфері охорони природи. Україна приєдналась до міжнародних конвенцій і угод, а саме: Конвенції про водно-болотні угіддя міжнародного значення, головним чином як середовища перебування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція), Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція), Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про всесвітню спадщину), Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція), Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Пропонуємо наступну класифікацію територій НПП: дуже великі парки, площа яких більша 40000 га; великі парки, площа яких 20000–40000 га; середні парки – 10000–20000 га; малі парки, площа яких менша 10000 га.

У табл. 3.2 наведено класифікацію у залежності від загальної площі. Площа, передана у користування паркам, є меншою. Так, якщо загальна площа НПП становить 1399459 га, то площа, надана у користування паркам – 644819 га, тобто 46%. Щодо так званих «власних площ», то найбільше їх є у Нижньодніпровському (65698 га), Азово-Сиваському (52154 га) та Приазовському (48053 га) парках. Найменшу кількість таких площ мають Дворічанський (658,8 га), Дермансько-Острозький (1647,6 га), Голосіївський (1879,4 га) парки.

Важливо оцінити призначення земель, які віддані паркам. На рис. 3.1 приведена діаграма за категоріями призначення земель, які надані паркам у користування.

Таблиця 3.2.

**Характеристика національних природних парків
залежно від величини площі**

Дуже великі парки	Великі парки	Середні парки	Малі парки
Подільські Товтри, Нижньодніпровський, Приазовський, Азово-Сиваський, Карпатський, Шацький, Синевир, Святі гори	Прип'ять-Стохід, Ужанський, Сколівські Бескиди, Білобережжя Святослава, Цуманська пушта, Гуцульщина, Мезинський, Тузлівські лимани, Нобельський, Пушта Радзивіла, Гетьманський,	Нижньосульський, Великий Луг, Деснянсько-Старогутський, Північне Поділля, Залісся, Галицький, Кам'янська Січ, Бойківщина, Пирятинський, Верховинський, Вижницький, Чарівна гавань, Синьогора,	Ічнянський, Хотинський, Королівські Бескиди, Мале Полісся, Олешківські піски, Кремінські ліси, Черемошський, Яворівський, Білоозерський, Кременецькі гори, Холодний яр, Бузький Гард,

Продовження табл. 3.2.

	Нижньодні- стровський, Меотида, Кармелюкове Поділля	Дністровський каньйон, Куяльницький, Джагирлгаць- кий	Зачарований край, Дермансько- Острозький, Гомільшанські ліси, Слобожанський, Голосіївський, Дворічанський
--	---	---	---

Джерело: напрацювання власне.

Важливо оцінити призначення земель, які віддані паркам. На рис. 3.1 наведена діаграма за категоріями призначення земель, які надані паркам у користування.

Рис. 3.1. Розподіл земель НПП за категоріями призначення

Джерело: виконано автором на основі [66].

Як видно із рис. 3.1, основна частина земель НПП, які надані їм у користування – це ліси та інші лісовкриті площі (60%), далі йдуть море – 21%, внутрішні води – 6%, сільськогосподарські землі – 5%, із яких основну частку (більше 74%) складають сільськогосподарські угіддя.

Національні природні парки фінансуються із державного бюджету та проводять господарську діяльність. На рис. 3.2 показано співвідношення коштів на фінансування Шацького національного природного парку.

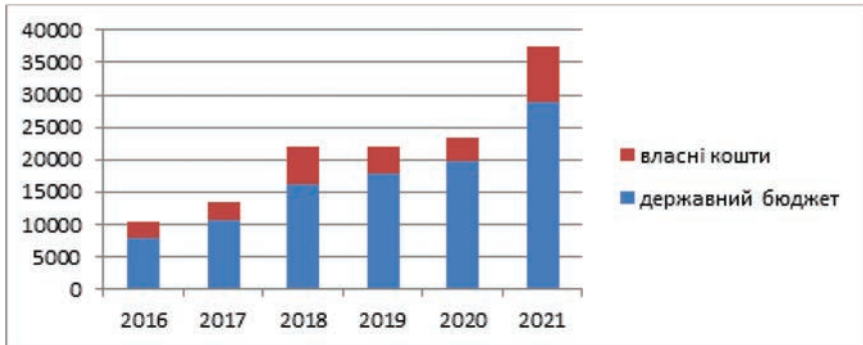

Рис. 3.2. Обсяги фінансування Шацького НПП, тис. грн.

Джерело: власне напрацювання згідно даних www.spending.gov.ua.

Основна частка фінансування парку припадає на державний бюджет, який проводить фінансування по програмах 2401160 – Збереження природно-заповідного фонду та 2401270 – Здійснення природоохоронних заходів. Разом із тим парк проводить господарську діяльність, яка приносить йому від 16 до 26% доходів у бюджет. Для Шацького НПП бюджетні кошти йдуть виключно на фінансування заробітної плати із нарахуваннями (92–98%) (рис. 3.3).

Кошти для розвитку парку заробляє самостійно. Аналогічна ситуація має місце і у всіх інших НПП. Так, у 2013 р. 88,2% доходів усіх парків становили субсидії держави і тільки 11,8% – інші джерела, до яких входять, в основному, власні доходи від господарської діяльності. Слід зазначити, що частина новостворених парків на 100% фінансуються за кошти держави. Парки, які розміщені в Карпатах та ближче моря, мають більше доходів від власної діяльності. Основна частка доходів – це доходи від рекреаційної діяльності. Так,

Карпатський НПП на 24,8%, Верховинський НПП на 32,7%, Приазовський НПП на 46,2% фінансуються із власних джерел [72]. Частка власних коштів у бюджеті парків у 2021 р. приведена на рис. 3.4.

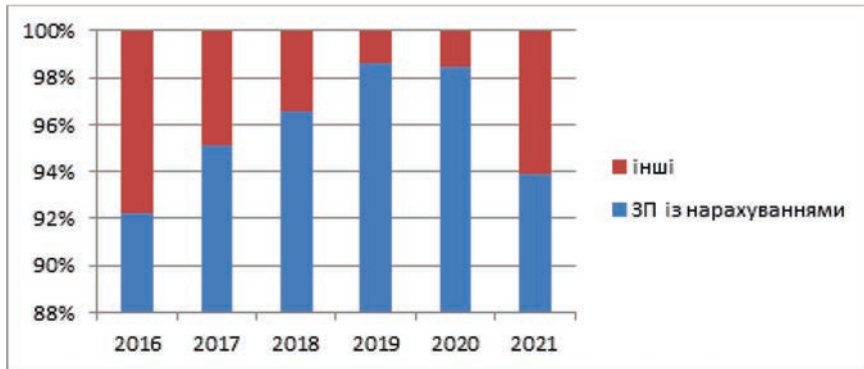

Рис. 3.3. Частка заробітної плати із нарахуваннями (%) від державного фінансування Шацького НПП

Джерело: власне напрацювання згідно даних www.spending.gov.ua.

Дотації з бюджету пропорційні кількості працюючих, тобто покривають витрати на заробітну плату (рис. 3.5). Такий підхід не дає можливості паркам розвиватись, більше того, кількість працюючих – величина, яка не пов’язана із площею парку (рис. 3.6). Як правило, парки, які створені раніше, мають більшу кількість працюючих при однакових площах із новоствореними. Кількість працюючих визначається нормативами чисельності і примірними штатами працівників установ природно-заповідного фонду [135].

При такому фінансуванні основна увага приділяється забезпеченню життєдіяльності парку, тобто виконанню основних завдань: охорона природи та наукові дослідження.

На жаль, на розвиток матеріальної бази, оснащення наукових лабораторій, проведення комплексних наукових експедицій коштів не вистачає.

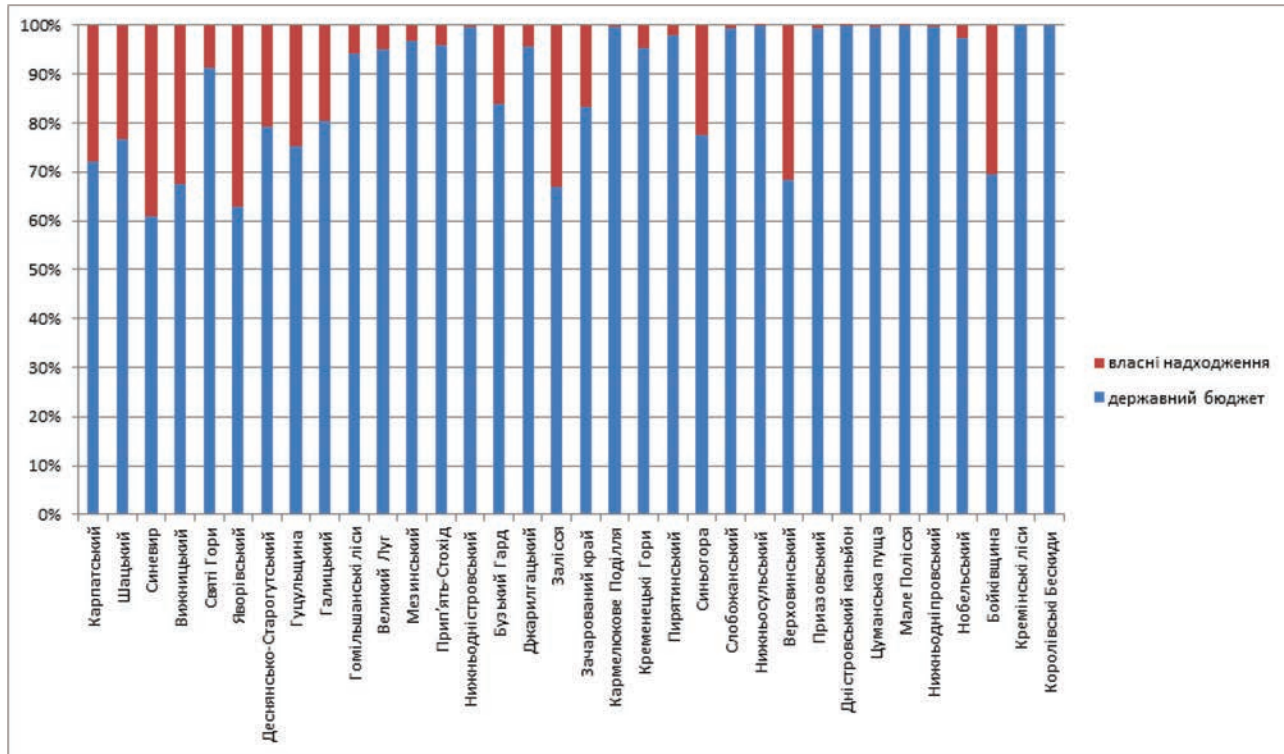

Рис. 3.4. Співвідношення між бюджетним фінансуванням та власними коштами НПП у 2021 р.
Джерело: власне напрацювання згідно даних www.spending.gov.ua.

Рис. 3.5. Співвідношення дотації з бюджету та кількості працюючих в українських НПП

Джерело: власне напрацювання згідно даних [72].

За даними діяльності всіх національних парків України проведено розрахунки соціо-еколого-економічної безпеки [66]. Результати приведені у додатку В. Визначено приведену до максимального значення оцінку соціо-еколого-економічного стану розвитку національних природних парків (додаток Е) та оцінки екологічного (додаток В), соціально-демографічного та економічного стану НПП (додатки Г, Д). При розрахунках було прийнято наступні значення вагових коефіцієнтів

$$\begin{aligned}\gamma_1 &= \gamma_2 = \gamma_3 = 0,33 \\ \alpha_1 &= \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = \alpha_5 = 0,2 \\ \beta_i &= \beta_i = 0,5.\end{aligned}$$

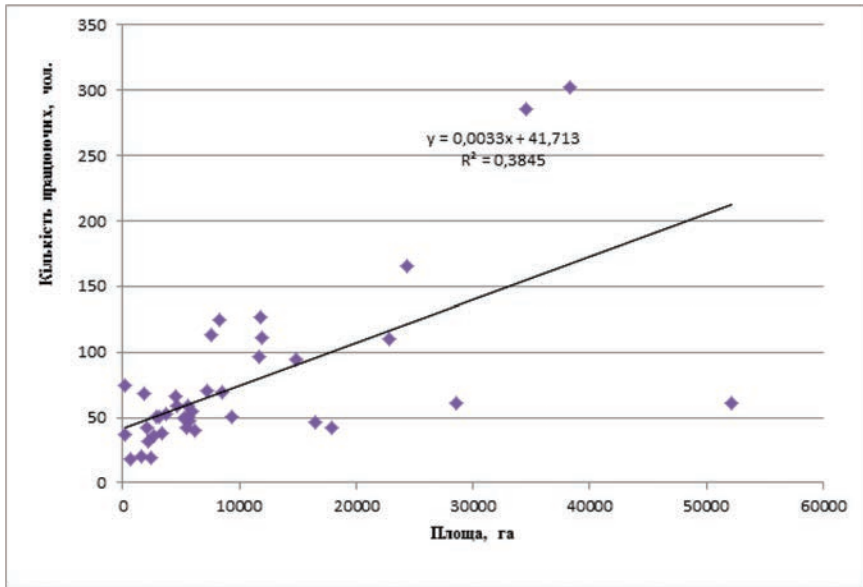

Рис. 3.6. Залежність між площею парку та кількістю працюючих

Джерело: власне напрацювання згідно даних [72].

За таких умов було визначено, що високий рівень соціо-еколого-економічної безпеки мають 4 парки – Голосіївський, Бузький Гард, Дермансько-Острозький, Вижницький, достатній – 17 парків, низький – 18, критичний 3 парки (Подільські Товтри, Дворічанський, Кременецькі гори) (табл. 3.3).

Крім цього було визначено екологічні, економічні та соціально-демографічні приведені до максимального оцінки стану розвитку кожного парку. Так, екологічна оцінка є найвищою у Дермансько-Острозькому парку, соціально-демографічна – НПП «Святі гори», економічна – НПП «Вижницький».

Запропонований підхід до соціо-еколого-економічної оцінки роботи національних природних парків надає можливість для парку оцінити стан справ і намітити шляхи

покращення розвитку. Таку оцінку доцільно проводити за кожний рік, оскільки є показники (наприклад економічного стану), які кожного року міняються.

Таблиця 3.3.

**Оцінка соціо-еколого-економічного стану розвитку
Національних природних парків**

Високий	Достатній	Низький	Критичний
Голосіївський, Бузький Гард, Дермансько- Острозький, Вижницький	Святі гори, Великий луг, Галицький, Азово-Сиваський, Чарівна гавань, Приазовський, Прип'ять-Стохід, Карпатський, Меотида, Яворівський, Білобережжя Святослава, Гуцульщина, Зачарований край, Шацький, Ужанський, Деснянсько- Старогутський, Черемоський	Північне Поділля, Тузлівські лимани, Нижньосульський, Пирятинський, Гомільшанські ліси, Верховинський, Кармелюкове Поділля, Нижньодністровсь кий, Синевир, Джарилгацький, Мезинський, Дністровський каньйон, Сколівські бескиди, Гетьманський, Хотинський, Олешківські піски, Ічнянський, Слобожанський	Подільські Товтри, Дворічан- ський, Кременецькі гори

Джерело: напрацювання власне.

3.2. Аналіз Проєктів організації території НПП

Проведено дослідження щодо наявності Проєктів організації території національних природних парків. Для цього нами було здійснено телефонне опитування, за результатами якого всі парки можна об'єднати у такі групи:

- новостворені парки, у яких відсутні Проєкти організації,
- існуючі парки, у яких завершився термін дії Проєкту організації,
- парки, у яких затверджений Проєкт організації у вимогах 2005 р. [146],
- парки, у яких затверджений Проєкт організації у вимогах 2014 р.

У першу групу входять 7 парків. Це новостворені парки, які очікують виділеного обсягу фінансування, щоб оголосити тендер на проведення таких робіт.

У другу групу входять 13 парків, у яких термін дії розробленого Проєкту завершився. Вартість розробки Проєкту організації території НПП є суттєвою, тому парки сподіваються на додаткове фінансування із державного бюджету для виконання таких робіт.

Третя група є незначною (13,4%). З часом (після 2024 року) вона зникне. Це парки, у яких Проєкти організації території розроблені у старій редакції Положення. На сьогодні за таким Проєктом працює Дермансько-Острозький НПП.

Четверта група є найбільшою (40,4%). До неї входять 21 НПП. Крім цього, 4 парки розробили Проєкт і проходять процедуру його затвердження.

Щодо вартості послуги із розробки Проєкту організації, то вона кінцево встановлюється за результатами торгів і приведена у табл. 3.4.

Із табл. 3.4 видно, що процедура розробки Проекту організації території НПП є доволі затратною, тому і зрозумілими є деякі відтермінування у часі щодо розробки таких Проектів для новостворених парків.

Таблиця 3.4.

Вартість розробки Проектів організації території

№	Назва НПП	Площа парку, га	Площа, надана у користування	Рік розробки	Вартість, грн
1	Олешківські піски	8020,3	5222,3	2012	298900
2	Джарилгацький	10000	3274	2013	349300
3	Приазовський	78127	48053	2013	698100
4	Цуманська пуща	34467,9	3472,7	2018	700000
5	Нижньодніпровський	80177,8	65698	2019	1302456
6	Великий луг	16756	9324	2020	500000
7	Синьогора	10866	10866	2022	495000

Джерело: напрацювання власне на підставі

<https://prozorro.gov.ua/tender>

Розглянемо для прикладу Проект організації території Шацького НПП [188]. Проект виконано у 2021 р. працівниками Асоціації природоохоронних територій України з залученням фахівців приватного підприємства «Центр екологічного управління» та за консультативної участі співробітників Шацького НПП.

Шацький національний природний парк було створено 28.12.1983 згідно постанови РМ УРСР від № 533 «Про створення Шацького національного природного парку» на площі 32515 га з метою збереження цінних природних комплексів і поліпшення умов для туризму і відпочинку трудящих в районі Шацьких озер у Волинській області. У 1999 р. Указом Президента України № 992 його площу було збільшено до 48977 га.

Розширення території Парку було здійснено для збереження, відтворення, а також раціонального використання унікальних поліських природних комплексів Шацького поозер'я, посилення охорони водно-болотних угідь міжнародного значення і сприяння розвитку міжнародного співробітництва в галузі збереження біологічного та ландшафт-ного різноманіття.

Виняткові природні цінності та значення території парку у збереженні і підтримці біорізноманіття в Європі і в світі визнані на міжнародному рівні.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.1995 № 935 частина території Парку має статус водно-болотного угіддя (ВБУ) міжнародного значення «Шацькі озера» (площа – 32850 га, географічні координати: 51°31' пн. ш., 23°50' сх. д.). Його територія представляє собою одну з найбільших за площею та ступенем збереженості природних екосистем Поліського регіону, яка відзначається високим ступенем біорізноманіття і є місцем зростання рідкісних видів рослин та рідкісних рослинних угруповань, місцем поширення багатьох рідкісних видів тварин.

Парк відіграє виключну роль в збереженні видового різноманіття та кількісного багатства птахів, особливо у збереженні мігруючих водноболотних видів птахів. Його територія включена до мережі ІВА-територій («Шацькі озера», площа – 32850 га). ІВА-програма забезпечує визначення територій, важливих для збереження птахів Європи і реалізується в рамках втілення Бернської конвенції. ІВА-території складають основу розбудови Смарагдової мережі. Згідно з ІВА-критеріями, територія Парку є важливою для підтримання життєдіяльності 14-ти видів водно-болотних птахів відповідно до 5-ти критеріїв. Ними є: території, які забезпечують життєдіяльність птахів одного чи декількох видів, які перебувають під загрозою зникнення; території, які забезпечують життєдіяльність та безпеку птахів, що утво-

рюють скупчення світового значення (місце концентрації більш ніж 1% біогеографічної популяції водно-болотних птахів); території, які забезпечують життєдіяльність та безпеку птахів, що утворюють скупчення регіонального (європейського) значення (територія використовується більш ніж 1% птахів популяції одного чи кількох видів будь-якої пори року протягом будь-якого проміжку часу); території, які забезпечують існування видів з несприятливим охоронним статусом в Європі; території, які забезпечують життєдіяльність популяцій видів зі сприятливим охоронним статусом, але таких, що мешкають переважно в Європі.

Територія парку має природоохоронну цінність, вона входить до Оновленого переліку офіційно прийнятих територій (UA0000025 Shatskyi, площа – 54128 га) Смарагдової мережі (мережі Емеральд), який був затверджений 18.11.2016 Постійним комітетом Бернської конвенції (Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, 19.09.1979, м. Берн, Швейцарія).

У 2002 р. рішенням 17-ї сесії Бюро координаційного Комітету ЮНЕСКО МАБ було створено біосферний резерват «Шацький», який займає площу близько 75 тис. га. Він створений на основі території Парку. Крім того, до нього було включено великі площі, зайняті болотами, верхню частину р. Прип'ять та невеликий фрагмент долини Західного Бугу, ряд заказників та пам'яток природи загальнодержавного та місцевого значення

У 2012 р. за програмою ЮНЕСКО МАБ було створено міжнародний трilaterальний біосферний резерват «Західне Полісся», до складу якого увійшли біосферні резервати «Шацький» (Україна), «Західне Полісся» (Польща) та «Прибузьке Полісся» (Білорусь). Транскордонний біосферний резерват (ТБР) «Західне Полісся» є одним з головних об'єктів

збереження ландшафтного та біологічного різноманіття не тільки у межах Полісся, а й Центральної та Східної Європи.

Парк розташований в північно-західній частині Волинської області на території Ковельського (колишнього Шацького) адміністративного району. У загальному плані територія НПП складається з п'яти окремих земельних контурів. Парк займає майже всю територію Шацької селищної територіальної громади. Земельні ділянки НПП на окремих відрізках межують: на північному заході та півночі – з Білоруссю, на заході – з Польщею, на сході та на півдні – з Ковельським районом Волинської області.

Загальна площа Парку складає 48977 га, з них – 22882,5968 га (46,7%) знаходяться в постійному користуванні Парку (власні землі НПП), а 26094,4032 га (53,3%) – у розпорядженні інших користувачів. До території НПП входять три лісництва: Пульмівське, Мельниківське, Світязьке, що створені на власних землях Парку. На території Парку налічується 23 озера загальною площею 6338,9 га (13% від загальної площі Парку).

Вкрита лісом площа у Парку становить 56,1%, в тому числі 9142,9 га (19%) – лісові культури. Луки займають в Парку близько 3300 га (12,4%, з них 5,6% – сіножаті), болота – 2,7%, чагарники – 1,2%. Площа, вкрита водою, становить 6961,7 га (14,2%), площа орних земель – 4726,4 га (9,7%), забудовані території – 1709,2 га (3,5%).

За походженням озера Парку належать до різних генетичних типів. Наприклад, озера Світязь, Пулемецьке, Кримно – карстового походження; Пісочне, Люцимер, Перемут – відносять до типу успадкованих котловин в крейдяній поверхні, ускладненій карстом, а Чорне Велике – до озер льодовикового походження, про що свідчить залягання морени на його дні. Серед понижених масивів виникли озера реліктового походження (наприклад Озерце). Береги їх дуже

заторфовані, дно замулене. Такі озера інтенсивно заростають і перетворюються на болото.

Рельєф території Парку характеризується переважанням плоских і слабохвилястих низовин та пасмо-увалисто-горбистих підвищень, поверхня яких розчленована великою кількістю озер різного розміру та генезису. Вирівняний характер рельєфу обумовлений особливостями нагромадження антропогенових відкладів, їх генетичними типами та потужністю, а також геологічними особливостями будови ложа антропогенових відкладів. Абсолютні висоти коливаються в межах 160,7–182,6 м. Найнижчі відмітки території властиві заплавам річок та басейнам озер. Максимальні абсолютні висоти приурочені до озових пасом та еолових горбів. Середня висота рельєфу території становить 164,6 м.

В результаті останньої інвентаризації флори Парку в ньому виявлено 877 видів вищих судинних рослин природної флори з 472 родів та 112 родин. У гербарній колекції НПП представлено 761 вид. Загалом тут зустрічається близько 40% флори всього Українського Полісся або 70% флори Західного Полісся.

На території Шацького НПП встановлено 119 видів мохоподібних: 10 видів печіночників і 109 – мохів, в тому числі 15 сфагнових [2].

На території Парку відмічено зростання 282 видів діатомових водоростей та 75 видів їстівних грибів.

До Червоної книги України занесено 50 видів рослин та грибів, виявлених у Парку, на європейському рівні охороняється 21 вид, на регіональному рівні – 15 видів судинних рослин.

На території Парку за час його існування було зареєстровано 347 видів хребетних: ссавців – 57, птахів – 241, плазунів – 7, земноводних – 12, риб – 30.

На сьогодні достовірно відомо, що червонокнижні види комах представлені у Парку не менше ніж чотирма видами бабок, п'ятьма видами твердокрилих, 8 видами лускокрилих і одним видом перетинчастокрилих.

Земноводні й плазуни, занесені до Червоної книги України, представлені у фауні Парку двома видами. Це – ропуха очеретяна, яка зустрічається переважно біля берегів озер, до яких примикають пасовища або сільськогосподарські угіддя, та мідянка – поширена у сухих ділянках лісових ценозів.

Червонокнижні види птахів Парку представлені 37 видами (що становить 43% від загального списку птахів, занесених до ЧКУ), з яких 22 – гніздові і ще для двох видів відмічені спроби гніздування, проте не успішні. Серед птахів цієї групи (червонокнижних) чи не найбільшої уваги заслуговує очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola* – зникаючий у Європі і спорадично поширений на Поліссі вид.

Список червонокнижних ссавців Парку становить 22 види, серед яких раритетними можна вважати з гризунів – мишівку лісову, а з мідичеподібних – рясоніжку малу. Малочисельними видами є хом'як звичайний та кіт лісовий.

Шацький НПП є одним з перших парків, що були створені в Україні і займає важливе місце у міжнародній природоохоронній мережі. Своїм створенням Парк завдячує наявності унікальних мальовничих озер у Шацькому районі Волинської області. У 60–70-х рр. XX ст. у районі розташування Парку працювали науковці Інституту ботаніки АН УРСР Д.Я. Афанасьєв, Ю.Р. Шеляг-Сосонко, Т.Л. Андрієнко та ін., які вивчали рослинність боліт та озер в долині р. Прип'яті. За пропозицією колективу київських вчених (Т.Л. Андрієнко, А.І. Кузьмичов, О.І. Прядко) в цей час в регіоні було створено декілька болотних заказників загальнодержавного значення (Луки-Перемут, Піддовге-Підкругле, Втенське та ін.). Згодом

ці об'єкти стали ядрами новоствореного національного парку. У кінці 60-х років озеро Пісочне було обрано місцем створення біолого-географічного стаціонару Львівського державного університету. Прилеглі до нього території стали місцем проведення практик з ботаніки та зоології студентів двох факультетів. Таким чином було пожвавлено процес вивчення флори і фауни цього регіону, дослідження геоморфології, гідрології тощо.

С.Д. Мельник, М.І. Черкащенко, М.І. Сребродольська, Г.Я. Єрмаченко у 1972 р. підготували листа до Ради Міністрів УРСР, в якому обґрунтовувалась доцільність створення заповідника або природного парку.

На території парку знаходяться 7 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 259,04 га.

Кількість туристів, які щорічно відвідують територію Шацького НПП, коливається в межах 115 тис. чол.

2013 рік – 100 тис. чол.

2014 рік – 111,3 тис. чол.

2015 рік – 142,3 тис. чол.

2016 рік – 110 тис. чол.

2017 рік – 93,2 тис. чол.

2018 рік – 98,5 тис. чол.

2019 рік – 150,4 тис. чол.

На території Шацького національного природного парку для прийому відвідувачів задіяно 9 рекреаційних об'єктів, що розташовані на площі постійного користування Парку: «Незабудка», «Запісочне», «Полісянка», «Перемут», «Верхи», «Гушівський хутір», еколого-пізнавальні стежки «Лісова пісня», «Світязянка», «Три озера».

Рекреаційні пункти «Незабудка» площею 14,0 га та «Запісочне» площею 2,0 га створені для відпочинку автотуристів, які за певну плату мають можливість розмістити там автомобіль та встановити намет. Рекреаційний пункт «Незабудка»

знаходиться в кварталі 5 Світязького лісництва посеред сосново-вільхового насадження поблизу с. Світязь та межує з пансіонатом «Шацькі озера». Тут можуть розмістити свої намети та автотранспорт близько 1000 відвідувачів. На території даного рекреаційного пункту розміщено 47 альтанок, місця для розведення багаття, комплекс з душових та санвузлів, 10 надвірних туалетів, чотири свердловини водопостачання, 4 перехідні містки, пост лісової охорони, на якому чергують працівники Шацького НПП, облаштоване освітлення рекреаційного пункту, встановлені смітники та контейнери для збору сміття. Для отримання загальної інформації про Шацький НПП та ознайомлення відвідувачів з правилами поведінки на рекреаційному пункті та на території Парку розміщено 5 інформаційних аншлагів. На території «Незабудки» функціонує пляж для відвідувачів, який облаштовано чотирма переодягальнями та рятувальним постом.

На основі аналізу природних умов території національного парку сформульовані такі основні проблеми парку:

- проблема комплексного управління лісовими насадженнями, враховуючи сучасні виклики, пов'язані зі зміною клімату та необхідністю виконання природоохоронних заходів;
- неузгодженість щодо підходів використання лісових ресурсів у межах природоохоронних територій;
- недотримання природоохоронного законодавства;
- недостатність фінансування окремих природоохоронних заходів;
- використання біологічних ресурсів (збір ягід, грибів, лікарських трав, випасання тощо);
- рекреації та туризму (засмічення території побутовими відходами; забудова берегів водойм, нерозвинута інфраструктура);
- інвазійних та інших проблемних видів тварин;

- зміна клімату (зміна температури повітря приводить до зміни опадів, гідрологічного режиму річок, що приводить до погіршення стану водно-болотних екосистем, а також різкого зменшення при цьому біологічного різноманіття).

Таблиця 3.5.

Цінності та пріоритети розвитку Шацького НПП

№	Цінність	Пріоритети розвитку
1	Біорізноманіття	- збереження болотної, прибережно-водної та водної рослинності, - збереження рідкісних видів фауни, у парку наявні 83 види «червонокнижних» тварин.
2	Ландшафтне різноманіття	- збереження водно-озерних, прибережно-водних та болотних геосистем парку, - збереження мілководних ландшафтів навколо озер парку, які є місцем гніздування птахів, - збереження 11 типів природних оселищ рослин європейського значення.
3	Соціальні та економічні	- забезпечення робочими місцями місцевих жителів, надання їм соціальних гарантій, - лісові та естетичні ресурси, рекреаційні, рибні ресурси, - об'єкти екологічного та спортивного туризму.
4	Науково-дослідної діяльності	- вивчення регіональних процесів порушених природних екосистем та їх оптимізація для збереження генофонду рідкісних у Західному Поліссі видів рослин і асоціацій та популяцій тваринного світу.
5	Екологічні освітньо-виховні	- активне використання під час екскурсій наявних екологічних стежок, - проведення різнопланових акцій та масових заходів серед школярів та відвідувачів парку.

Продовження табл. 3.5.

1	2	3
6	Рекреаційні	- збереження природних ландшафтів, які приваблюють туристів, - відновлення та підтримання у належному стані рекреаційної інфраструктури біля місць масового відпочинку, - створення нових зон відпочинку на території Парку.
7	Культурні та історичні	- серед місцевих жителів парку найкраще збереглися побут і традиційна культура Полісся, - старий автентичний одяг – пашкові жіночі сорочки, прикрашені червоною гладдю, чоловічі сорочки з пашками, безрукавки з сукна, - старі автентичні будівлі, які ще збереглися у прилеглих до парку населених пунктах.
8	Естетичні	- збереження естетичних привабливих ландшафтів, - збереження відкритих піщаних мілководних пляжів без очеретяних заростей з прозорою і чистою озерною водою.

Джерело: напрацювання власне на підставі [188].

Попередній план організації території парку виконаний частково через недофінансування запланованих до виконання робіт. Із передбачених 88 заходів не було реалізовано 13 через відсутність необхідних коштів, частково виконано 7.

Для реалізації Плану працює команда Парку, яка складається із восьми відділів (наукового, державної охорони ПЗФ, бухгалтерського обліку та звітності, економіки та охорони праці, юридичного забезпечення та роботи з кадрами, рекреації, пропаганди та екоосвіти, матеріально-технічного забезпечення), та три лісництва. Штат парку налічує 145

штатних одиниць, які забезпечують виконання його основних функцій: науково-дослідну, природоохоронну, рекреаційну та культурно-освітню (рис. 3.7).

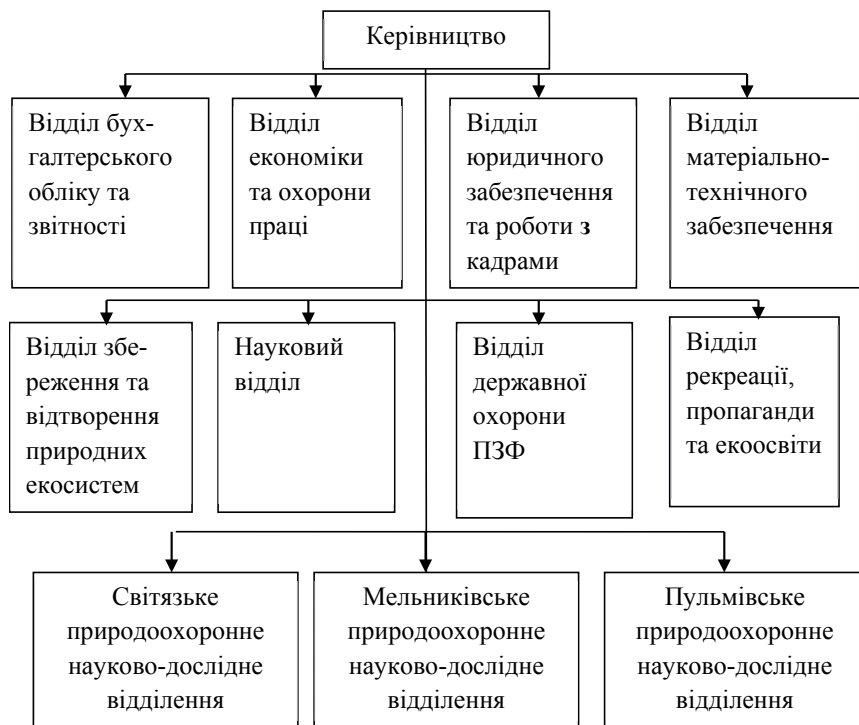

Рис. 3.7. Організаційна схема управління Шацьким національним парком

Джерело: власне напрацювання згідно даних [188].

Аналіз фінансового стану Шацького НПП за попередні періоди у Проекті не проводився. Використовуючи ресурс www.spending.gov.ua, нами проведено аналіз фінансування парку (табл. 3.6).

Фінансування НПП з державного бюджету здійснюється в основному з такого коду та назви програмної класифікації

видатків та кредитування – 2401160 Збереження природно-заповідного фонду [160]. Для проведення інших заходів, які передбачені у програмі НПП, можуть бути використані кошти із такого коду – 2401270 Здійснення природоохоронних заходів.

Таблиця 3.6.

Аналіз фінансування Шацького НПП, тис. грн

№	Рік	Бюджет парку	Фінансування		Заробітна плата з нарахуваннями	Частка власних надходжень, %	Частка ЗП у бюджеті, %
			з державного бюджету	Власні кошти			
1	2016	10368,2	7945,7	2422,5	7325,7	23,36	92,20
2	2017	13392,6	10738,6	2654	10218,3	19,81	95,15
3	2018	22118,3	16299,4	5818,9	15742,8	26,31	96,58
4	2019	22019	17892,2	4126,8	17647,7	18,74	98,63
5	2020	23446,5	19695,3	3751,2	19400,2	15,99	98,50
6	2021	37558,8	28761,7	8797,1	27001,7	23,42	93,88

Джерело: власне напрацювання згідно даних www.spending.gov.ua

Із табл. 3.6 можна зробити висновок, що фінансування парку здійснюється виключно із державного бюджету (73,7–81%) за досліджуваний період (2016–2021 рр). Отримані кошти із державного бюджету ідуть виключно на фінансування зарплати із нарахуваннями (92,2–98,6%). Саме власні надходження дають можливість спрямовувати кошти на розвиток парку. На жаль, такі дані не наведені у Проєкті організації території НПП, та вони і не вимагаються згідно з Положенням [146], але власне вони мали би визначити стратегію розвитку парку на наступні роки.

У розділі «Стратегія розвитку парку на десять років» визначено 6 стратегічних напрямків розвитку парку та 17 стратегічних завдань. Відповідно до них запропоновано 77 заходів, із яких 31 потребує додаткового фінансування на суму 4120 тис. грн (табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

Стратегія розвитку НПП «Шацький» на 2021–2025 роки

Стратегічний напрям	Стратегічні завдання	Кількість заходів/у т.ч. потребують фінансування	Вартість, тис. грн
1. Збереження та відтворення природних комплексів та об'єктів	1. Охорона рослин та рослинних угруповань.	3/0	0
	2. Охорона природних середовищ (екосистеми), у тому числі рідкісних типів.	4/0	0
	3. Збереження та відтворення корінних лісових насаджень.	9/2	350
	4. Охорона, збереження та відтворення тваринного світу на території Парку.	6/6	530
	5. Збереження ландшафтного різноманіття.	8/1	250
2. Екологічна освітньо-виховна робота	6. Формування та розвиток системи екологічно-просвітницької діяльності.	4/3	120
	7. Розвиток інфраструктури для проведення екологічної освітньо-виховної діяльності.	3/3	1505
3. Охорона та захист природних комплексів та об'єктів	8. Підвищення рівня охорони Парку.	15/6	290
	9. Підвищення рівня протипожежного захисту.	8/0	
4. Розвиток рекреаційної діяльності та туризму	10. Створення рекреаційної інфраструктури, розширення форм відпочинку та забезпечення безпеки відвідувачів.	4/4	510
	11. Інформаційне забезпечення туристично-рекреаційної діяльності.	4/2	65

Продовження табл. 3.7.

5. Проведення наукових досліджень і спостережень за станом природного середовища	12. Організація та проведення заходів щодо ведення та видання Літопису природи.	2/0	0
	13. Розвиток робіт з досліджень водно-болотних угідь міжнародного значення.	1/1	200
	14. Науково-дослідні роботи, систематизація даних моніторингу за станом природно-територіальних комплексів Парку.	2/2	150
	15. Підготовка і видання наукових праць, статей, збірників, монографій.	2/1	150
6. Адміністративно-організаційна діяльність	16. Організація робіт із покращення ефективності функціонування території Парку.	1/0	0
	17. Організація комунікаційної діяльності.	1/0	0
Разом		77/31	4120

Джерело: власне напрацювання згідно даних [188].

Проектом розроблено п'ятирічний план заходів, детально описано кожний із них. Визначено очікувані результати від проведення заходу та особи, відповідальні за його реалізацію. Крім цього, приведено календарний план виконання запланованих заходів.

У розділі «Засоби та ресурси» Проектом передбачено вдосконалити систему управління парком шляхом введення до складу адміністрації НПП посади провідного аудитора та уповноваженого з антикорупційної діяльності; реорганізувати лісництва Парку у природоохоронні науково-дослідні відділення (ПНДВ); удосконалити організаційну структуру

служби охорони Парку; ввести до штатного розпису нові посади працівників Парку (6 од.) для забезпечення подальшого розвитку діяльності Парку.

Крім цього, визначено необхідне обладнання та інфраструктуру (табл. 3.8), що потрібна для реалізації Проекту організації території парку, а також піднято питання проведення моніторингу, оцінки і звітності за його виконанням.

Таблиця 3.8.

**План закупівлі засобів для забезпечення діяльності
Шацького НПП**

№ з/п	Назва основного засобу тощо	Необхідна кількість, од.	Вартість одиниці, тис. грн	Всього, тис. грн
1	2	3	4	5
Транспортні засоби				
1	Автомобіль Renault Duster або аналог	4	400,0	1600,0
2	Квадроцикл Gibbs Sports Quadski XL (амфібія)	1	1073,6	1073,6
3	Квадроцикл BRPMaverick X3 XRS Turbo	3	724,7	2174,1
4	Автомобіль-лабораторія (автомобіль підвищеної прохідності для наукових потреб)	1	510,0	510,0
5	Оперативний автомобіль підвищеної прохідності (патрульний)	3	400,0	1200,0
6	Патрульний катер	3	500,0	1500,0
7	Човен з електромотором і ехолотом	1	90,0	90,0
8	Причепи для катера і човна	4	20,0	80,0
Комп'ютери та оргтехніка				
9	Комп'ютер для обробки великих масивів інформації в комплекті (монітор, сист. блок, клавіатура, миша, ББЖ, ОС)	1	23,0	23,0

Продовження табл. 3.8.

1	2	3	4	5
10	Комп'ютер Artlint Graming x 35 v17, принтер, комплект	2	25,0	50,0
11	БФП (Принтер/сканер, ксерокс)	1	7,0	7,0
12	Кольоровий фотопринтер формату А3	1	20,0	20,0
Прилади				
13	Квадрокоптер	2	50,8	101,6
14	Прилади електронної таксації (далеко-мір, кутомір, висотомір, мірна вилка)	комп-лект	200,0	200,0
15	Монокуляр	3	0,350	1,05
16	Прилад нічного бачення	3	15,0	45,0
17	Тепловізор	6	20,0	120,0
18	Радіостанція мобільна	10	4,0	40,0
19	Радіостанція автомобільна	4	6,0	24,0
20	Радіостанція стаціонарна	1	6,0	6,0
21	Фотоапарат Canon EOS	1	24,0	24,0
22	Мультисенсорний пристрій (РН, солоність...)	1	200,0	200,0
23	Фотопастки	20	6,0	120,0
Обладнання				
24	Велосипеди	10	10,0	100,0
25	Рятувальні жилети	10	0,6	6,0
Для Музею природи Парку:				
26	Стенди	4	0,7	2,8
27	Шафи-стелажі	4	2,0	8,0
28	Фоторамки	10	0,3	3,0
29	Відеокамера	1	35,0	35,0
30	Відеопроєктор	1	20,0	20,0
31	Проекційний екран	1	4,0	4,0

Джерело: власне напрацювання згідно даних [188].

Загалом необхідно 9388 тис. грн.

Проект організації Шацького національного парку виконаний у відповідності до чинного законодавства. Разом із тим до Проекту є такі зауваження:

- відсутній аналіз економічної діяльності парку та його фінансового стану за час реалізації попереднього проекту;
- не розроблена система моніторингу за виконанням нового Проекту;
- у плані реалізації не сформовано портфель проектів, які планується реалізувати парком на наступний період.

3.3. Аналіз маркетингової діяльності заповідних територій

Основа маркетингової діяльності заповідної території – формування маркетинг-мікс об'єкта ПЗФ, або, як часто говорять, маркетингової суміші. Класичні компоненти маркетингу-мікс у даному випадку означатимуть:

- **product** – ресурси природно-заповідного об'єкта, у яких зацікавлена та чи інша цільова група (суспільство – у збереженні рідкісних видів рослин і тварин, учні – у пізнанні чарівного світу природи, туристи – у відкритті мальовничих куточків та організації відпочинку, бізнесмени – у створенні інфраструктури відпочинку);
- **price** – для споживачів «ціною» території будуть затрати, пов'язані із перебуванням на даній території, для об'єкта ПЗФ – кошти, необхідні для збереження природних комплексів та їх розвитку для майбутніх поколінь;
- **place** – географічне розташування території, засоби комунікацій, наявність об'єктів соціально-культурної сфери;
- **promotion** – канали, терміни, методи донесення інформації про територію, її унікальності для цільової аудиторії.

Маркетинг природно-заповідних територій є некомерційним маркетингом. Тому основною складовою маркетинг-мікс є просування – створення і підтримка постійних зв'язків між заповідним об'єктом і відвідувачами з метою його популяризації, формування позитивного іміджу через інформування, переконання та нагадування про свою діяльність.

Існує чотири основних стратегії залучення відвідувачів, постійних мешканців, бізнесу. Ними є:

- іміджевий маркетинг;
- маркетинг пам'яток природи;
- інфраструктурний маркетинг;
- маркетинг людей.

Створення іміджу території, її вдале позиціонування відіграє головну роль в маркетингових комунікаціях. Імідж природно-заповідної території повинен висвітлюватися різними шляхами і багатьма каналами. При цьому заповідна територія може перебувати в різних іміджевих ситуаціях.

Одна із найкращих – дуже привабливий імідж. Зазначимо, що деяким заповідним територіям він подекуди заважає. Велика кількість відвідувачів, автомобільні затори, шум не є бажаним для деяких видів заповідних територій.

Позитивний імідж – найкраща ситуація для об'єкта ПЗФ. Зрозуміло, що у таких ситуаціях ставиться завдання покращити імідж, однак утримання досягнутого – також не менш важливе завдання.

Слабкий імідж – головна проблема заповідних територій. Часто їм бракує маркетингової стратегії із чітким формулюванням ідеї. Правда, слабкий імідж може бути наслідком географічної віддаленості заповідної території, відсутності необхідних ресурсів. Безумовно, без яскравого іміджу ці території будуть просто нікому не відомі.

Суперечливий імідж заповідної території пов'язаний із наявністю протилежних точок зору на об'єкт ПЗФ. У такому

разі потрібно концентруватись на позитивному і одночасно змінювати ситуацію, яка викликає негативні асоціації.

Негативний імідж території часто зумовлений техногенними катастрофами, що трапились поряд. Для таких територій краще вирішення – невеличка перерва для випрацювання нової стратегії поведінки.

Для Нобельського національного природного парку маємо слабкий імідж, який викликаний віддаленістю території парку (відстань до обласного центру м.Рівне – 212 км). Для його зміни для парку розробляється маркетингова стратегія, яка повинна змінити поведінку цільової аудиторії по відношенню до НПП.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України 05 квітня 2021 р. своїм наказом № 230 затвердило «Методичні рекомендації щодо уніфікованого підходу до візуального представлення і позиціонування територій та об'єктів природно-заповідного фонду України». Їх ціль – організація єдиного підходу до розроблення і використання системи графічних елементів (логотипів, емблем, знаків, текстури, світлин) для формування позитивного іміджу природно-заповідного фонду України та сприяння поліпшенню підтримки місцевим населенням і відвідувачами природоохоронної діяльності в Україні. Міністерство пропонує уніфікований підхід до візуального представлення та позиціонування територій та об'єктів ПЗФ України. В його основі є:

- формування позитивного іміджу природно-заповідного фонду України;
- систематизація та регламентація способів використання візуальних елементів ПЗФ України;
- створення комплексного підходу для позитивного сприйняття територій та об'єктів ПЗФ різними цільовими аудиторіями;
- підвищення рівня впізнаваності об'єктів ПЗФ;

- сприяння популяризації територій та об'єктів ПЗФ України та ПЗФ в цілому.

Методичні вказівки регламентують розробку логотипу ПЗФ України і логотипів територій та об'єктів ПЗФ. Дана ініціатива Міністерства заслуговує повної підтримки, однак на сьогодні практично у більшості НПП такі логотипи розроблено (табл. 3.9). Разом із тим варто зазначити, що тільки у шести НПП логотипи відповідають розробленим методичним вказівкам.

Дослідження комунікативної складової НПП проводилось у січні 2022 р. (результати у Додатку Є). На час проведення досліджень у трьох новостворених парках об'єктивно не було часу на створення елементів комунікацій. Сайти НПП є різними (створеними професійними дизайнерами і аматорськими). Частина із них має мало відвідувачів, інформація на сайті поновлюється не часто. Більш активними є сторінки парків у соціальних мережах, які можна вважати основним засобом комунікацій НПП із своїми відвідувачами та клієнтами. Основні новини про роботу парку, події, які відбуваються на території НПП, публікуються саме на сторінках соціальних мереж.

Доцільно було б інформацію про парк, основні його характеристики, планові документи розмістити на сайті, а новини – публікувати у соціальних мережах, які частіше відвідують природолюби, мешканці парку, стейкхолдери.

Маркетинг пам'яток передбачає концентрацію зусиль на характерних місцях заповідної території. Такими можуть виявитися рідкісні дерева (Юзефінський дуб, найстарший дуб в Україні, що у Національному природному парку «Радзивилівська пуша» Рівненської області) чи водойми (озеро Світязь Шацького національного природного парку Волинської області).

Таблиця 3.9.

**Елементи маркетингових комунікацій у роботі НПП
України**

№	Складові маркетингових комунікацій	Кількість (% від усіх арків)
1	Логотип	46 (82%)
2	Наявність сайту	48 (86%)
3	Наявність сторінки у соціальних мережах	44 (78%)

Джерело: напрацювання власне на підставі Додатку Є.

За допомогою просування пам'яток природи можна досягти кращого загального іміджу заповідної території. Зазначимо, що серед об'єктів ПЗФ є пам'ятки природи. Іншими словами – маркетинг пам'яток є складовою маркетингу природно-заповідних територій, яка займається просування конкретної пам'ятки. Для Нобельського НПП такою пам'яткою природи є озеро Нобель, в честь якого названо парк.

Інфраструктурний маркетинг включає у себе поліпшення функціонування інфраструктури заповідної території. Для національних природних парків – це у першу чергу розвиток інфраструктури відпочинку та туризму. Розвинута інфраструктура додає іміджу заповідній території. Інвестиції в інфраструктуру несуть у собі значну соціальну складову, оскільки сприяють занятості населення. Нобельський національний природний парк нещодавно створено, тому створення та розбудова інфраструктури є основним завданням парку. Важливо на даному етапі залучати для розвитку інфраструктури місцевий бізнес, який згодом отримає дивіденди від вкладення коштів.

Маркетинг людей – це передусім просування жителів природно-заповідних територій. Ними можуть бути знаменитості (творчі люди, фахівці, екологи, краєзнавці), енергійні

місцеві лідери (громадські активісти, представники влади, бізнесу), висококваліфіковані спеціалісти національних природних парків.

Головними компонентами комплексу маркетингових комунікацій для природно-заповідних територій виступають пропаганда, реклама. Планування маркетингових комунікацій здійснюють у такій послідовності:

1. Вибір цільової аудиторії.
2. Вибір бажаної реакції цільової аудиторії.
3. Вибір методу звернення.
4. Вибір засобів поширення інформації.
5. Збір інформації по зворотньому зв'язку.

Цільовими аудиторіями для заповідних територій вважаються:

- відвідувачі;
- місцеве населення і працівники;
- бізнес.

Серед відвідувачів доцільно виділяти сегменти по віку (школярі, молодь, люди середнього віку, старші), для яких будуть організовані екскурсії, сформовані екологічні стежки природно-заповідними територіями, місця відпочинку.

Місцеве населення та бізнес проявлятимуть особливу зацікавленість у розбудові інфраструктури заповідної території, створенні відповідного іміджу. Часто на практиці місцеві жителі відіграють основну комунікативну функцію, а саме – виконують роль гіда-екскурсовода по заповідній території. Викликано це, у першу чергу, відсутністю інформації про об'єкт ПЗФ. Тому від обізнаності місцевого населення із особливостями заповідного об'єкта, його перевагами залежить дуже багато. З іншого боку – це сприяє розвитку сільського зеленого туризму та занятості місцевого населення, оскільки більшість об'єктів ПЗФ знаходиться на периферії.

Слід зазначити, що для об'єктів ПЗФ важливо організувати комунікації із представниками влади, громадських організацій тощо. У табл. 3.10 представлено основні дійові фігури маркетингу заповідних територій. Важливою проблемою стає визначення бюджету маркетингових комунікацій. На сьогодні кошти на проведення комунікативних заходів переважно виділяє держава. Виникає питання: скільки ж потрібно їх виділити для досягнення мети, поставленої при плануванні маркетингових комунікацій? Відповідь дає аналіз регіональних програм розвитку заповідної справи Львівської та Рівненської областей (табл. 3.11, 3.12) [154].

Таблиця 3.10.

Основні дійові фігури маркетингу заповідних територій

№ з/п	Рівень	Назва
1	2	3
1.	Місцевий	Державний сектор - органи місцевого самоврядування; - обласні управління екології та природних ресурсів. Приватний сектор - окремі жителі; - підприємства; - транспортні підприємства; - туристичні фірми; - індустрія гостинності.
2.	Регіональний	- о обласні управління екології; - о регіональні агентства з економічного розвитку; - о обласні управління туризму.
3.	Національний	- уряд, політичні сили; - Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; - Департамент природно-заповідного фонду.

Продовження табл. 3.10.

4.	Міжнародний	- посольства і консульства; - міжнародні громадські організації по захисту природи; - агентства з економічного розвитку.
----	-------------	--

Джерело: напрацювання власне на підставі [154].

Таблиця 3.11.

**План заходів з реалізації завдань Регіональної програми
розвитку заповідної справи у Львівській області
на 2009–2020 роки**

№	Назва заходу	Вартість, тис. грн
1.	Створення і підтримання репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ).	2580
2.	Здійснення спеціальних природоохоронних заходів по збереженню біотичного й ландшафтного різноманіття у межах територій та об'єктів ПЗФ.	6920
3.	Екологічно збалансований розвиток територій та об'єктів природно-заповідного фонду.	3600
4.	Наукове забезпечення розвитку заповідної справи.	1100
5.	Підвищення фахового рівня, кадрове забезпечення та інформування громадськості у сфері заповідної справи.	3250

Джерело: напрацювання власне на підставі [154].

Як бачимо із аналізу, серед основних заходів в обох програмах присутні пункти їх комунікаційної підтримки розвитку заповідної справи. При детальному аналізі можна відзначити наступне:

- програма розвитку заповідної справи Львівської області передбачає на «інформування громадськості» 19 % коштів від загального бюджету;

- у програмі розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі Рівненської області заплановано на «поліпшення інформаційного та рекламного забезпечення» 17% коштів від загального бюджету.

Можна стверджувати, що на маркетингові комунікації регіональні програми передбачають кошти у розмірі до 20% загальних витрат, при чому бізнес, який розвивається на заповідних територіях (національні природні парки), теж бере участь у фінансуванні елементів маркетингових комунікацій.

Таблиця 3.12.

Напрями діяльності та заходи з реалізації програми розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі Рівненської області на 2010–2020 роки

№	Назва заходу	Вартість, тис. грн
1.	Розвиток та збереження природно-заповідних об'єктів загальнодержавного значення.	990
2.	Розвиток природно-заповідних об'єктів місцевого значення.	335
3.	Відновлення парків Рівненщини.	270
4.	Інвентаризація природно-заповідних об'єктів Рівненської області.	2685
5.	Формування екологічної мережі Рівненщини.	425
6.	Розвиток Рівненського природного заповідника.	350
7.	Розширення та розвиток мережі регіональних ландшафтних парків Рівненщини.	1220
8.	Поліпшення інформаційного та рекламного забезпечення природно-заповідного фонду області.	1282

Джерело: напрацювання власне на підставі [154].

Регіональна програма розвитку природно-заповідного фонду та формування регіональної екологічної мережі Рівненської області передбачає фінансування таких заходів:

- Видання науково-популярної книги «Заповідні місця Рівненщини»;
- Видання брошур, буклетів, плакатів, календарів: «Пам'ятні парки Рівненської області», «Заказники загальнодержавного значення Рівненщини», «Заповідні об'єкти адміністративних районів», «Рідкісні рослини», «Рідкісні тварини»;
- Проведення на обласному телебаченні та радіо циклу програм з питань природно-заповідного фонду області;
- Підтримка у місцевій пресі постійно діючих екологічних рубрик;
- Організація проведення щорічних конкурсів на виявлення потенційно можливих до заповідання об'єктів;
- Проведення маркетингових досліджень щодо можливостей розвитку сільського та екологічного туризму на об'єктах та територіях природно-заповідного фонду області;
- Розробка еколого-краєзнавчих програм «Шануємо малювничі куточки рідного краю» для учнів шкіл, студентів та молоді;
- Створення кіно- та відеопродукції про природно-заповідний фонд Рівненщини;
- Проведення симпозіумів, семінарів, конференцій з питань збереження та захисту природно-заповідного фонду із залученням іноземних та вітчизняних науковців;
- Сприяння роботі профільних екологічних гуртків у загальноосвітніх школах I-III ступенів області;
- Сприяння виконанню учнівських наукових робіт зі збереження природно-заповідного фонду в обласному комунальному позашкільному закладі «Рівненська Мала академія наук учнівської молоді» обласної ради.

Перераховані заходи відносять до паблік-рілейшнз – одного із найефективніших елементів маркетингових комунікацій для заповідних територій.

Для проведення маркетингової діяльності в будь-якій установі доцільно створювати відділ маркетингу або наймати спеціаліста – маркетолога, який виконував би певний обсяг робіт. При визначенні чисельності працівників НПП користуються «Нормативами чисельності і примірними штатами працівників установ природно-заповідного фонду Міністерства України» [135]. Для національних природних парків за цими нормативами передбачено проведення такого складу робіт:

А) для працівників рекреаційних підрозділів:

- сприяння створенню рекреаційно-акваторіальних, туристичних комплексів, стаціонарних рекреаційних закладів та інших об'єктів обслуговування відвідувачів з дотриманням відповідних норм і правил;

- формування в установі необхідної організаційної і матеріально-технічної бази рекреаційної діяльності, її рекламно-інформаційного забезпечення (виготовлення інформаційних щитів, панно та ін.);

Б) для працівників культурно-освітніх підрозділів:

- проведення рекламно-видавничої діяльності: виготовлення і тиражування інформаційних буклетів, брошур, наборів листівок, календарів, поштових конвертів із зображенням природних комплексів установи ПЗФ, створення кіно- і відеопродукції; створення і благоустрій музеїв природи та інформаційних центрів для відвідувачів установи;

- організація і здійснення співпраці з органами державної влади і місцевого самоврядування, засобами масової інформації, іншими зацікавленими організаціями.

Виконання перерахованих робіт вимагає кваліфікації маркетолога. На жаль, у штаті НПП така посада відсутня.

В основні обов'язки директора установи ПЗФ Мінприроди та його заступників теж входять маркетингові функції, оскільки у структурі національних природних парків немає відділу маркетингу. Вся діяльність у цьому напрямку покладається на керівництво установи.

Виходом із даної ситуації було б запровадження посади спеціаліста з маркетингу у структурі відділу економіки та охорони праці (рис. 3.7) у національному природному парку. Зростання обсягів роботи спеціаліста та завдань, які будуть покладені на нього, може згодом привести до створення відділу маркетингу природно-заповідних територій у структурі природоохоронної організації.

Висновки до розділу 3

Відповідно до мети досліджень у розділі зробимо акценти на наступних висновках:

1. В Україні працює 56 національних природних парків, які займають 1399161 га, що становить 31% від загальної площі природно-заповідного фонду України. З врахуванням того, що передбачається зростання площі ПЗФ в Україні до 15%, можна стверджувати, що кількість НПП буде зростати.
2. Запропонована класифікація НПП щодо площ території: дуже великі парки, площа яких більша 40000 га, великі парки, площа яких 20000–40000 га, середні парки 10000–20000 га, малі парки, площа яких менша 10000 га.
3. Встановлено, що основна частка фінансування НПП припадає на державний бюджет, який проводить фінансування по програмах 2401160 – Збереження природно-заповідного фонду та 2401270 – Здійснення природоохоронних заходів. Разом із тим парки проводять господарську діяльність, яка приносить їм до 40% доходів у бюджет. Для НПП бюджетне фінансування іде виключно на заробітну плату із нарахуваннями.
4. Проведено розрахунки соціо-еколого-економічної безпеки всіх національних парків України згідно із запропонованою методикою за результатами їх роботи. Високу оцінку мають Голосіївський, Бузький Гард, Дермансько-Острозький, Вижницький парки. Низьку – Подільські Товтри, Дворічанський, Кременецькі гори.
5. Проведено дослідження щодо наявності Проєктів організації території національних природних парків. Встановлено, що у 20 парків такі проєкти відсутні. Однією із причин є брак коштів на проведення таких робіт та складність їх реалізації для проведення силами самого парку.

6. Розглянуто «Проект організації території Шацького НПП», який виконаний у 2021 р. працівниками Асоціації природоохоронних територій України з залученням фахівців приватного підприємства «Центр екологічного управління» та за консультативної участі співробітників Шацького НПП. Проект виконаний у відповідності до чинного законодавства. Разом із тим варто зазначити відсутність у ньому аналізу економічної діяльності парку, розробки заходів щодо покращення фінансових показників його роботи.
7. Проаналізовано регіональні програми розвитку природно-заповідної справи Львівської та Рівненської областей. Встановлено, що 20% коштів цих програм передбачено для проведення маркетингових заходів.
8. На сьогодні Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України розробило логотип ПЗФ України та рекомендує уніфікований підхід до розробки логотипів територій та об'єктів ПЗФ.
9. Проаналізувавши «Нормативи чисельності і примірні штати працівників установ природно-заповідного фонду Мінприроди України», нами встановлено, що у склад робіт керівництва НПП, працівників рекреаційних підрозділів та працівників культурно-освітніх підрозділів входять елементи маркетингу. Запропоновано об'єднати ці роботи та передати їх у відділ маркетингу.

Розділ 4.

НАПРЯМИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

4.1. Комплексний аналіз роботи Нобельського національного парку

Місцезнаходження, склад земель, межі та площа парку. Указом Президента України 11 квітня 2019 р. створено Нобельський національний природний парк [182].

Проектований НПП «Нобельський» розташований у крайній північно-західній частині Рівненської області на землях Локницької та Зарічнянської територіальних громад Вараського району. Населені пункти, які безпосередньо межують з територією Парку: Кухітська Воля, Тиховиж, Перекалля, Лисичин, Борова, Млинок, Острівськ, Задовже, Заозер'я, Млин, Нобель, Котира, Сенчиці, Дубчиці, Комори, Прикладники, Гориничі, Омит, Ніговищі.

Парк межує на заході із Волинською областю, на півночі з Білоруссю, на півдні – з Вараською ТГ, на сході – продовження території Зарічненської територіальної громади.

У склад парку увійшли наступні землі (табл. 4.1).

У складі земельних угідь Нобельського НПП ліси займають 15367,0 га (60,7%), землі запасу водного фонду 9282,70 га (36,7%), землі сільськогосподарського призначення 668,41 га (2,6%) (рис. 4.1).

Геологічні особливості території. Територія парку розташована в межах таких великих структурно-тектонічних елементів, як північно-західний схил Українського кристалічного щита та Прип'ятська западина, що і є визначальним у формуванні геологічних, тектонічних, гідрогеологічних і геоморфологічних процесів.

У геологічній будові території парку приймають участь осадові, вулканогенні, магматичні та метаморфічні утворення протерозойської, мезозойської та кайнозойської груп.

Таблиця 4.1.

**Перелік земель,
включених до складу Нобельського НПП**

Уповноважений орган, користувач	Загальна площа, га	Площа земель з вилученням, га
Державне підприємство «Висоцьке лісове господарство»	11690,70	11690,70
Державне підприємство «Рафалівське лісове господарство»	3677,00	3677,00
Рівненська обласна державна адміністрація (землі запасу водного фонду)	9287,70	9282,70
Головне управління Держгеокадастру в Рівненській області (землі сільськогосподарського призначення)	668,41	668,41
Всього:	25318,81	25318,81

Джерело: напрацювання власне.

Найдревнішими за віком відкладами є породи кристалічного фундаменту, що поширені скрізь. Вони зустрічаються на крайній південно-західній межі національного парку, де вони у вигляді інтрузій та дайок у напрямку з північного заходу на південний схід проривають рифейські та вендські відклади. На захід та північний захід кристалічний фундамент щита поступово занурюється з нахилом в середньому 10 м на 1 км.

Рис. 4.1. Структура земель Нобельського НПП

Джерело: власне напрацювання.

Верхньочетвертинні утворення микулинського горизонту приурочені до улоговин льодовикового розмиву та виорювання. В Стохідській улоговині вони простежуються безперервними смугами, повністю успадкувавши їх напрям. У долині р. Прип'ять, за межами улоговин розмиву, озерно-алювіальні відклади микулинського горизонту зустрічаються у котловинах озер Нобель та Задовже. Глибина залягання їхньої покрівлі мінлива – від 0,0 м до 1,3 м. Представлені вони супісками, суглинками легкими, важкими темно-сірого та голубовато-сірого забарвлення, часто тонкошаруватими за рахунок присутності прошарків дрібнозернистого піску. Болотна фракція представлена добре розкладеними торфами, рідше чорними, щільними, листуватими гітіями. Потужність

утворень микулинського міжльодовиків'я змінюється від 1,0 м до 15,0 м.

Алювіальні відклади перших надзаплавних терас приурочені до р. Прип'ять, а в нижній течії Стоходу вони відсутні. Підосва алювіальних відкладів тераси характеризується стійким продольним профілем, абсолютні відмітки якого на території парку займають положення +128 м. Максимальна потужність алювію першої надзапавної тераси Прип'яті складає 15 м, у прибортових частинах вона зменшується до 4–7 м. Алювіальні відклади у літологічному відношенні представлені дрібно-середньозернистими сірими, темно-сірими кварцовими пісками різної відсортованості. Перекриваються вони сучасними алювіальними, болотними та озерно-болотними відкладами.

Верхньочетвертинні сучасні відклади на території проектного Національного природного парку «Нобельський» представлені еоловими утвореннями, алювіальними відкладами заплав, озерно-болотними та болотними відкладами.

Еолові піщані форми характерні для всього Волинського Полісся. На цій території вони широко поширені у межах першої надзапавної тераси і їх значно менше на вододільних ділянках, де вони приурочені до прибортових частин тераси та болотних масивів і озер Задовже, Острівське, Велике, Середнє, Хоромне. Зазвичай ці форми представлені дюнами, валоподібними грядами, різноманітними горбами. Літологічно еолові відклади представлені кварцовими, добре відсортованими та округлими дрібнозернистими пісками сірувато-жовтого забарвлення. Потужність цих відкладів від 3,0 м до 15 м.

Алювіальні відклади формують заплави річок Прип'ять, Стохід, Веселуха. Характерною особливістю поверхні заплав є їхня інтенсивна заболоченість. У будові алювіальних

утворень беруть участь руслова, заплавна та старична фації. Представлені вони дрібно-середньозернистими, кварцовими, добре промитими пісками, супісками, суглинками, торфами потужністю 4–6 м.

Озерно-болотні відклади приурочені до озерних котловин, серед яких на території досліджень найбільші Нобель, Задовже, Острівське, Ниговище, Велике, Середне, Хоромне, Сосне, Оріхове. Окрім типових озерних відкладів поширені й торф'яники, що тісно пов'язані з озерними утвореннями, тому ці утворення віднесені до змішаного озерно-болотного типу. Літологічно вони представлені пісками, що спостерігаються в прибережній смузі, мулами, мулистими супісками, суглинками та глинами. У озер, які заростають, теригенний матеріал відсутній і тут накопичуються торф'яники низинного типу. Доволі часто формування їх відбувається за межами прибережної зони, у приозерних пониженнях, відділених від озера піщаним валом (оз. Горіхове). Потужність озерно-болотних утворень коливається від 2,0 м до 6,0 м.

Геоморфологічні умови території. За геоморфологічними особливостями та районуванням [103] територія Нобельського парку знаходиться на північному заході Східно-Європейської полігенної рівнини, у північній частині Південно-Поліської області пластово-акумулятивних низовинних рівнин та підобласті Прип'ятсько-Волинської моренно-зандрової і терасної рівнини.

Морфологія рельєфу представляє собою слабо розчленовану хвилясту рівнину з загальним нахилом на північ. Максимальна абсолютна відмітка поверхні поблизу с. Острівськ складає 150,5 м, мінімальна – на північному сході с. Комори становить 139,7 м, а відмітка урізу води в р. Прип'ять – 137,7 м. Відносна різниця відміток між південною та північною частинами території досліджень складає 10,8 м. Рівнинний

рельєф цієї території ускладнений долиною р. Прип'ять та низовин її правих приток Стохід, Веселуха, Млинок, мореними пагорбами, еоловими формами, болотними масивами, озерними котловинами.

Майже вся територія парку відноситься до Верхньоприп'ятської озерно-алювіальної акумулятивної рівнини за винятком крайньої південно-східної частини у районі с. Острівськ та північно-східної частини у районі с. Неньковичі, які віднесені до водно-льодовикової хвилястої рівнини.

Характерною особливістю морфоскульптури Верхньоприп'ятської озерно-алювіальної акумулятивної рівнини є слабка вертикальна розчленованість рельєфу, яка обумовлена діяльністю талих льодовикових вод, а пізніше вод р. Прип'ять та її приток. Для рівнинної поверхні характерним є розвиток еолових гряд, які витягнуті паралельно у субширотному спрямуванні й порушують одноманітність території. Ці гряди мають висоту 5–10 м. Інша частина рівнини піднімається над рівнем води у Прип'яті та системи озер не більше 2–5 м. Тому при такій рівнинній поверхні та малій швидкості течії води у Прип'яті на цій території поширені великі болотні масиви паводкового водного живлення.

Заплави Прип'яті та її притоки широкі. У їх рельєфі виділяються прируслові вали, старичні озера, заболочені ділянки. Відклади перших надзаплавних терас залягають на водно-льодовикових піщаних утвореннях дніпровського горизонту, що визначає гідрогеологічні особливості території. Найбільше серед озер Нобель підковоподібної форми, береги круті, піщані, ускладнені еоловими формами. Глибина озера 8–13 м. Через озеро протікає р. Прип'ять. У межах заплави річки розташовані інші невеликі озера: Ниговище, Сосне, Омит.

Для морфоскульптури водно-льодовикової хвилястої рівнини у межах парку характерна наявність окремих морен-

них пагорбів. Поверхня рівнини ускладнена пониженнями різної форми та величини, які зазвичай перезволожені або зайняті болотами та озерами (Острівське, Велике, Хоромне, Середнє). Зустрічаються тут і карстові форми. Відмітки поверхні вищі і займають положення 150–143 м.

Клімат. Кліматичні умови НПП «Нобельський» визначаються його географічним розташуванням, зокрема, рівнинністю рельєфу, відсутністю орографічних бар'єрів, надмірним зволоженням, відносно малим потенціалом випаровуваності, високим ступенем заліснення та заболочення. Територія парку розташована у вологій, помірно теплій агрокліматичній зоні. Клімат помірний, вологий, з м'якою зимою, нежарким літом, невеликою кількістю опадів.

Середня річна температура повітря становить $+7,1^{\circ}\text{C}$, січня – -5°C , липня $+18,5^{\circ}\text{C}$. Сумарна сонячна радіація сягає $3400\text{--}3800\text{ мДж/м}^2$ на рік, а тривалість сонячного сяяння – 1750 годин на рік. Протягом року випадає 550–620 мм опадів, з них за теплий період 370–450 мм і холодний – 150–180 мм. Сумарне випаровування становить 550–600 мм на рік. Сніговий покрив утримується 70–86 днів. Утворюється сніговий покрив у другій декаді листопада, а руйнується в кінці березня. За зиму буває до 45 днів з відлигами і до 10 днів з хуртовинами. Стійка морозна погода триває 60 днів. Промерзання ґрунту становить 50–60 см. Тривалість безморозного періоду – 154–155 днів. У весняно-літній період часто спостерігаються грози (30–35 днів). Максимальна інтенсивність дощу сягає 3,0–7,0 мм/хв., а найбільша кількість опадів за дощ – 170 мм. Коефіцієнт зволоженості варіює в межах 2,4–2,8, а гідротермічний коефіцієнт – 1,3–2,0. Сума позитивних температур сягає $2400\text{--}2700^{\circ}\text{C}$, а число днів з температурою від 5°C до 15°C – 105–115.

Найтеплішими місяцями є липень ($+18,5^{\circ}\text{C}$) і серпень ($+18,0^{\circ}\text{C}$).

Найвологішими місяцями залишаються липень (116 мм), вересень і червень (77–80 мм), а найменше опадів (26–37 мм/місяць) випадає взимку. Середня кількість днів з сніговим покривом становить 83.

Домінуючими напрямками вітрів є північно-східний, східний, південно-східний, дещо менше – західний, північний, південний, південно-західний.

Отже, кліматичні умови є відносно сприятливими для функціонування природних геосистем та розвитку життєзабезпечуючих галузей господарства.

Поверхневі води. Територія парку входить до басейну р. Прип'ять, яка належить до Волино-Подільського басейну. У живленні річок та озер беруть участь такі водоносні горизонти: горизонт сучасних болотних відкладів, горизонт алювіальних відкладів та горизонт верхньокрейдових відкладів, які і впливають безпосередньо на гідрологічний режим та гідроекологічну ситуацію. Основними водотоками є ріки Прип'ять та Стохід.

Структура живлення річок змішана, у якій основну долю займає снігова (55–60%), дещо меншу – дощова і підземна складові стоку. Весною домінуючу роль у живленні відіграють талі води і дощові опади, в літньо-осінній період – дощі, в зимовий – підземні води.

Головними гідрологічними умовами цього регіону є [86]:

- 1) русла річок Прип'ять і Стохід, які відносяться до меандруючого і багаторукавного типів, мають велику ширину (10–150 м) і глибину (1,5–10 м). Швидкість течії змінюється в межах від 0,28–0,36 м/с до 0,41–0,46 м/с. У межінь перевищення поверхні заплави над урізом води в руслі сягає 0,3–0,6 м, а у весняно-осінній період вона повністю заливається талими і дощовими водами на 70–180 днів (в деяких місцях);

- 2) заплави річок Прип'ять і Стохід заболочені та частково меліоровані, представлені водно-болотними угіддями, часто порослими лозою, очеретом, вербою, вільхою. У межах заплави є грядоподібні підвищення, зайняті мішаними (сосново-вільхово-березовими) лісами;
- 3) русла річок характеризуються звивистістю, малим похилом та високим ступенем заростання очеретом, верболозом, іншими видами трав'янисто-чагарникової рослинності, яка зумовлює високу шорсткість русла і заплави, низьку їх водопрпускну здатність;
- 4) у межах долинно-руслкових комплексів є багато інженерних споруд (мостів, дамб, шлюзів, меліоративних систем тощо), а також саморобних руслових гаток, які в комплексі сприяють уповільненню течії, зменшенню водопрпускну здатності річок, виникненню підпорів і тривалому затопленню заплав.

Морфологія русел і заплав річок має суттєвий вплив на режим стоку води. Річка Прип'ять належить до рівнинної меандруючої, а в центральній і східній частинах Нобельського парку – розгалуженої на рукави. Річка Стохід – до багаторукавного типу. Особливістю русел цих річок є їх невелика водопрпускну здатність – від декількох до десятків кубічних метрів за секунду, що зумовлене невеликою глибиною, малим похилом, надмірною кількістю в руслі гігрофільної рослинності та іншими чинниками. Усі ці факти свідчать, що під час повені і паводків значні маси води виходять на заплаву і рухаються по її поверхні. Якби поверхня заплави мала низький показник шорсткості, то така форма проходження паводку, особливо з екологічних позицій, була б швидше позитивною, ніж несприятливою. Однак сучасна поверхня заплави заросла чагарниками, очеретом, іншою рослинністю, яка сильно впливає на швидкість руху паводкових вод, значно зменшуючи її і зумовлює збільшення

тривалості затоплення поверхні заплави водою, замулення русла і заплави піщано-суглинковими наносами. Все це призводить до зменшення біопродуктивності заплавних луків та можливостей їх господарського використання.

Особливістю Нобельського національного парку є 12 озер на його території, які займають площу 935 га (табл. 4.2).

Підземні води. За схемою гідрогеологічного районування, запропонованою ІМР та затвердженою Мінгеології УРСР, досліджувана територія розміщена у межах Волино-Подільського артезіанського басейну. Живлення підземних вод відбувається в основному за рахунок інфільтрації атмосферних опадів, в меншій мірі – поверхневих вод. За походженням підземні води інфільтраційні.

За даними матеріалів гідрогеологічної та інженерно-геологічної зйомок для цілей меліорації масштабу 1:50000 у межах національного природного парку виділяються такі водоносні горизонти і комплекси:

- водоносний комплекс четвертинних відкладів;
- водоносний горизонт відкладів палеогенової системи;
- водоносний комплекс відкладів крейдової системи;
- водоносний комплекс вендських відкладів;
- водоносний горизонт поліських відкладів рифею.

Водоносний комплекс четвертинних відкладів приналежний до всіх генетичних типів утворень. Грунтові води четвертинних відкладів поширені на всій території вивчення. Водовміщуючими породами тут є різні за крупністю піски і супіски, торфи різного ступеня розкладу водно-льодовикового, озерно-болотного, болотного і алювіального генезису потужністю до 27 м, переважно 10–12 м. У зв'язку з фаціальною неоднорідністю в розрізі часто присутні прошарки суглинків і глин, які не витримані в плані і утворюють локальні та місцеві водотриви. За рахунок них нижні водоносні горизонти мають незначний напір.

Таблиця 4.2.

Площа озер Нобельського НПП

№	Назва	Площа, га
1	Нобель	499
2	Омит	28,8
3	Ніговище	16
4	Засвітське	21,5
5	Задовже	71
6	Посвітське	6,3
7	Липинське	8,3
8	Любинське	24,8
9	Острівське	108
10	Велике	89
11	Середнє	19,1
12	Хоромне	42,6

Джерело: власне напрацювання.

Глибина залягання дзеркала ґрунтових вод у повінь піднімається до денної поверхні і вище на заболочених ділянках та у заплавах річок, на терасах – 0,9–1,0 м. У літній період (межень) рівень знижується до глибини 0,6–0,75 м, 1,2–1,5 м відповідно. На флювіогляціальних рівнинах рівень підземних вод залягає на глибині 1,5–3,0 м. На ділянках, що мають локальні напори, п'єзометричні рівні знаходяться на глибині 0,5–2,0 м.

Майже на всій території водоносні горизонти четвертинної системи мають тісний гідравлічний зв'язок, утворюючи єдиний водоносний комплекс.

Гідрогеологічні параметри його наступні: дебіти свердловин і колодязів складають від 0,1 до 1,8 дм³/с, при зниженнях рівня від 0,56 до 5–7 м. Коефіцієнт фільтрації четвертинних відкладів змінюється від 1,1 до 6,57 м/добу.

За хімічним складом води переважно гідрокарбонатні кальцієві або гідрокарбонатні кальцієво-натрієві з мінералізацією до 0,8 г/дм³, помірної жорсткості, нейтральні.

Живлення комплексу атмосферне, в долинах річок паводково-атмосферне. На окремих ділянках у долинах річок додаткове живлення відбувається за рахунок напірних верхньокрейдових вод. Розвантаження відбувається у долини річок при низькому стоянні водного дзеркала. Відсутність витриманих водотривів в підшві комплексу обумовлює тісний гідравлічний зв'язок з нижчезалягаючими горизонтами.

В цілому комплекс характеризується малою водопроникністю, невеликою потужністю, невисокою якістю підземних вод. Враховуючи ці характеристики і той факт, що комплекс залягає першим від денної поверхні, він є незахищеним від поверхневого забруднення.

Водоносний горизонт відкладів палеогенової системи приурочений до утворень київської світи, яка на цій території має локальне поширення. Обводнені породи представлені дрібнозернистими пісками. Інколи алевритами з жовнами фосфоритових пісковиків. Потужність їх складає 8–10 м.

Рівні горизонту встановлюються на глибині 0,4–0,9 м. Дебіти свердловин складають 0,06–0,16 дм³/с, при зниженнях рівня на 1,92–3,92 м; коефіцієнт фільтрації коливається у межах 0,10–0,49 м/добу; водопровідність 1,1–7,3 м²/добу.

Води палеогенового горизонту за хімічним складом аналогічні підземним водам четвертинного комплексу.

Водоносний комплекс відкладів крейдової системи представлений мергельно-крейдовими породами та поширений на всій території досліджень під товщею палеогенових та четвертинних відкладів.

Потужність горизонту визначається зоною макро- та мікротріщинуватості, яка з глибиною затухає. На цій території верхньокрейдові породи тріщинуваті і в нижній частині розрізу. Місцевий водотрив – зона кольматації верхньої крейди поширена скрізь за винятком прадолини Прип'яті. За

даними раніше виконаних дослідних робіт коефіцієнт фільтрації зони кольтатації складає $5 \cdot 10^{-2}$ м/добу.

Глибина залягання обводнених порід залежить від сучасного рельєфу та древньольодовикового урізу і коливається від 11 м до 30 м. Зона кольтатації та водотриви ліхвинського та біловезького міжльодовиків'я обумовлюють напірний характер верхньокрейдового водоносного комплексу. П'єзометричні рівні співпадають з рівнями ґрунтових вод або знаходяться на 0,2–0,3 м вище. Загальний нахил п'єзометричної поверхні спадає на північ до долини р. Прип'ять, яка є основною дреною для крейдових порід.

Живлення комплексу відбувається за рахунок атмосферних опадів у південній частині, на вододілах, а описувана територія є зоною транзиту та розвантаження у р. Прип'ять та у вищезалягаючі горизонти ґрунтових вод.

Водозбагаченість комплексу нерівномірна. Водопровідність його змінюється у широкому діапазоні від 4,1 до 252 м²/добу. Дебіти свердловин складають 0,17–8,0 дм³/с, при зниженні рівня на 1,38–12,80 м. Цей комплекс є основним для організації централізованого водопостачання.

За хімічними складом води відносяться до гідрокарбонатного кальцієвого, натрієво-кальцієвого типу. Мінералізація підземних вод складає 0,1–1,0 г/дм³. Води нейтральні, помірно жорсткі, рідше – м'які та жорсткі.

Водоносний горизонт поліських відкладів рифею поширений на всій території вивчення. Колекторами підземних вод є дрібнозернисті пісковики, з прошарками аргілітів та алевролітів, що залягають на глибинах від 66,5 м до 125 м. Водоносний горизонт напірний. Статичні рівні встановлюються поблизу земної поверхні і вище. Дебіт свердловин змінюється від 4 до 13,2 дм³/с, при зниженнях 13–15 м. У північній частині Рівненської області розкрита тільки верхня частина горизонту на глибинах від 155 до 297 м.

За хімічним складом підземні води горизонту гідрокарбонатні кальцієві з мінералізацією $0,7 \text{ г/дм}^3$, з підвищеним вмістом заліза.

Живлення горизонту інфільтраційне, за рахунок перетікання із вищезалігаючих водоносних горизонтів.

Грунтовий покрив. Територія Національного природного парку «Нобельський» розміщена в межах ґрунтової провінції Західного Полісся України, в її північній частині, що межує з територією Республіки Білорусь [151].

Особливості гідрологічного режиму місцевості, кліматичних умов, материнських порід зумовили формування ґрунтового покриву великої складності та неоднорідності. Територія характеризується значною дрібноконтурністю, контрастністю ґрунтових відмін як за складом і властивостями, так і за генезисом.

Згідно ґрунтового районування [24] територія Національного природного парку «Нобельський» розміщена в межах Зарічненського ґрунтового району. На території району переважають болотні ґрунти ($\approx 50 \%$), дерново-підзолисті (29%), дернові. Поширені також лучні ґрунти, зустрічаються піщані дюни.

Враховуючи гідрологічні особливості території, воднофізичні та генетичні особливості ґрунтового покриву, Національний природний парк розміщений переважно в межах Верхньо-Прип'ятського ґрунтово-меліоративного району. Безпосередньо на території парку знаходяться ряд осушувальних систем, окремі системи прилягають з південної і південно-східної сторін. Осушені були переважно дернові оглеєні, торфові та дерново-підзолисті ґрунти.

Особливістю території є переважання у складі ґрунтових видів гідроморфних та напівгідроморфних ґрунтів, які займають понад 80 % території. Значна частина території парку – це заплава ріки Прип'ять та її притоки ріки Веселуха.

Частково в територію парку ввійшли надзаплавні тераси. На території річкових заплав сформувались переважно гідроморфні органогенні торфові ґрунти, лучні та дернові різного ступеня оглеєння. На надзаплавних терасах сформувались дерново-підзолисті, переважно легкого гранулометричного складу (піщаного та глинисто-піщаного) і різного ступеня оглеєння.

Торфові ґрунти представлені переважно низинними торфовищами у більшості випадків деревно-очеретово-осокового ботанічного складу, які залягають досить великими масивами в межах річкових заплав. Торфові ґрунти регіону сформувались під впливом слабо мінералізованих ґрунтових вод і характеризуються відносно низьким вмістом зольних елементів. Більшість торфових ґрунтів мають кислу або слабокислу реакцію, рідше – сильнокислу. Торфи характеризуються високим вмістом азоту та низьким фосфору і калію. У вбирному ґрунтовому комплексі переважають залізо та алюміній. Болотний процес ґрунтотворення іноді сприяє накопиченню заліза у вигляді досить великих стягнень у формі бобовин або прошарків лімоніту, рідше зустрічається накопичення віваніту.

Відклади торфів підстеляються переважно оглеєними водно льодовиковими відкладами піщаного складу. Зазначені ґрунти мають важливе гідрологічне та екологічне значення, відіграють роль регулятора поверхневого стоку та згладжують коливання рівнів води в річках і особливо в малих потічках, що беруть свій початок із болотних масивів.

На підвищеннях поширені дерново-підзолисті оглеєні ґрунти. Дерново-підзолистий оглеєний супіщаний ґрунт сформувався в умовах періодичного перезволоження при близькому заляганні ґрунтових вод. Головними ґрунтоутворюючими породами є водно льодовикові відклади легкого гранулометричного складу. У верхніх генетичних горизонтах

переважає фізичний пісок, переважно фракції середнього та дрібного піску. У складі фізичної глини нерідко переважає фракція крупного пилу. Особливості гранулометричного та хімічного складу дерново-підзолистих ґрунтів обумовлені генезисом та складом материнських порід, на яких вони сформувались.

Дерново-підзолисті ґрунти мають малопотужний гумусовий горизонт, невисокий вміст гумусу, кислу реакцію. Вміст гумусу в таких ґрунтах переважно коливається в межах 1–2 %. Значна частина органічної речовини ґрунту у ці-линних ґрунтах зосереджена в лісовій підстилці і представлена напіврозкладеними рослинними рештками. Гумус гуматно-фульватного типу. Але частина таких ґрунтів, як і торфових, у свій час була осушена і на них були створені сільськогосподарські угіддя, хоча вони характеризуються невисокою природною родючістю і низькою стійкістю до антропогенного впливу. Після осушення з надмірним пониженням рівнів ґрунтових вод вони схильні до прискореної дегуміфікації, підкислення, що нерідко зумовлює зниження їх продуктивності.

Дернові глееві ґрунти поширені переважно в пониженнях, заповнених суглинковими відкладами при тривалому перезволоженні й високому стоянні ґрунтових вод. Дернові глееві ґрунти найчастіше відносяться до змішаного типу водного живлення, коли поєднується ґрунтове живлення за рахунок високого залягання ґрунтових вод та додаткове зволоження за рахунок притоку поверхневих вод з прилеглих підвищених територій.

Залежно від гранулометричного складу вміст гумусу в дернових ґрунтах коливається від 1,5–2,5 % у супіщаних до 2,5–5 % – у суглинкових ґрунтах. Гумус гумотно-фульватного типу, вміст поживних елементів низький, часто спостерігається оторфовування у верхньому шарі ґрунту. Зазначені

грунти мають несприятливі водно-фізичні властивості й тому часто піддавалися осушенню зі створенням закритого дренажу в поєднанні із глибоким розпушенням для оптимізації водного режиму з метою введення їх у склад сільськогосподарських угідь.

Близькими за генезисом до дернових є лучні ґрунти, що формуються в умовах річкових заплав при близькому заляганні ґрунтових вод.

У цілому територія проєктованого парку характеризується високою мозаїчністю ґрунтового покриву, що обумовлюється неоднорідністю материнських порід, близьким заляганням ґрунтових вод. Саме переважання легких за гранулометричним складом водно-льодовикових відкладів, збідненість мінералогічного складу, достатньо вологий клімат при незначних ухилах поверхні й обумовили особливості формування ґрунтового покриву в регіоні.

Більшість ґрунтів, поширених на даній території, характеризуються невисоким рівнем природної продуктивності, низькою стійкістю до деградаційних процесів і швидко втрачають природний потенціал при погіршенні екологічної ситуації. Особливо вразливі торфові ґрунти, які після осушення схильні до самозагорання, піддаються дефляції та швидко втрачають запаси органічної речовини, посилюючи евтрофікацію поверхневих вод.

Флора. Рослинний світ є невід’ємним компонентом переважної більшості екосистем, визначаючи їх аспектність, видову різноманітність, до певної міри – мальовничість і привабливість місцевості. Рослинний покрив виконує роль не лише продукційного блоку в складі ландшафту, але й виступає основним едифікатором в екосистемах для всіх інших груп організмів, забезпечуючи їх різноманітність і стійкість. Разом із тим природні рослинні ресурси є важливим джерелом господарського використання. Внаслідок нераціональ-

ної експлуатації запаси фіторесурсів швидко вичерпуються, значно змінюється їх структура. Саме цим визначається об'єктивна необхідність і важливість збереження фіторізноманітності екосистем. Контроль за станом рослинних ресурсів є одним із програмних блоків проведення моніторингу навколишнього природного середовища. Созологічна цінність території значною мірою визначається збереженістю її фітокомпоненту, представленістю на ній як типових, так і раритетних видів та угруповань.

Аналіз наукової літератури та гербарного матеріалу дає підстави стверджувати про недостатнє вивчення флори та рослинності на території в межах Національного природного парку «Нобельський». Значна віддаленість цієї території від основних наукових центрів, утруднене транспортне сполучення, певна складність у проведенні польових досліджень не сприяли її флористичному й фітоценотичному вивченню. В гербарних колекціях Києва, Львова, Рівного флора цього району представлена досить бідно. Публікації про рослинний світ цього цікавого регіону в науковій літературі практично відсутні. Фрагментарні ботанічні дослідження тут проводились в основному в 80-х роках минулого століття. Загальні або більш конкретні, але фрагментарні відомості, що стосуються території парку та району в цілому, наведені в ряді монографій [3, 8, 74, 201, 212, 218, 223].

Для оцінки сучасного стану рослинного світу та обґрунтування доцільності створення Національного природного парку «Нобельський» у 2010 р. були проведені польові ботанічні дослідження, що дозволили скласти попередній список видів вищих судинних рослин, а також провести опис рослинних угруповань запропонованої під заповідання території.

Згідно флористичного районування України [103] корінна флора в межах території розташування Національного природного парку належить до Верхньоприп'ятського фло-

ристичного району Південнополіського округу Поліської підпровінції Східноєвропейської провінції, що, в свою чергу, відноситься до Європейської області Голарктичного флористичного царства.

За попередніми даними спонтанна флора описуваної території включає 346 видів і міжвидових гібридів вищих судинних рослин, які відносяться до 231 роду, 71 родини та 5 відділів. Вона представлена 312 (90,2% всього видового складу) аборигенними видами та 34 (9,8 %) адвентивними видами.

У складі флори території вищі спорові рослини нараховують 16 видів (4,6% видового складу) з 9 родів і 7 родин (*Lycopodiophyta*: 4 види, 3 роди, 1 родина; *Equisetophyta*: 4 види, 1 рід, 1 родина; *Polypodiophyta*: 8 видів, 5 родів, 5 родин). Відділ *Pinophyta* на території об'єкта представлений 4 видами з 2 родів і 2 родин. Переважна більшість видового багатства флори представлена відділом *Magnoliophyta* (326 видів або 94,2%, що належать до 220 родів і 62 родин).

Флористична пропорція, що характеризує ступінь видового та родового різноманіття, тобто співвідношення числа родин, родів і видів для описуваної території має вигляд – 1:3,3:4,9 (родовий коефіцієнт 1,5). Вона наближається до такої для Українського Полісся в цілому, хоча зі значно меншим родовим коефіцієнтом, що можна пояснити ще недостатнім вивченням видового складу флори на території об'єкта. Щодо спектру найчисельніших родин, то набір перших 6 родин співпадає зі спектром провідних родин флори Українського Полісся. Досить подібними є місця цих родин, за винятком родин *Superaceae* та *Roaceae*, які стоять у досліджуваній флорі відповідно на другому та третьому місцях, а не навпаки, як у флорі Українського Полісся. Одночасно значна зосередженість переважного числа видів рослин у складі небагатьох родин зближує аналізовану флору

з флорою Голарктики. Переважання у спектрі таких родин, як *Asteraceae*, *Cyperaceae*, *Poaceae*, *Salicaceae*, *Ericaceae* та *Juncaceae*, родів – *Carex*, *Salix*, *Juncus* надає цій флорі бореального характеру. Разом із тим присутність у спектрі найчисельніших родин, таких із них, як *Caryophyllaceae*, *Fabaceae*, *Lamiaceae*, *Brassicaceae* свідчить про середземноморський вплив на флору, зокрема понтичного центру видоутворення.

У структурі життєвих форм помітно переважають багаторічні трав'янисті полікарпіки, що представлені 239 видами (понад 69,1% усього видового складу). Наступну позицію поділили між собою дерева та однорічні трав'янисті рослини, що об'єднують по 28 видів або 8,1%. 15 і 14 видів (приблизно 4,3%) є, відповідно, кущиками та кущами. 7 і 6 видів (приблизно 2,0%) належать відповідно до дворічників і багаторічних або дворічних монокарпиків. Інші життєві форми представлені одним або декількома видами. Таке співвідношення життєвих форм є відображенням переважаючих на описуваній території типів рослинності – болотної, лучної, лісової. Одночасно значна частка однорічників, яка співвідносна з часткою дерев, є відображенням наростаючого процесу синантропізації, оскільки однорічні форми насамперед характерні для синантропних видів.

Основні ценотичні групи рослин флори на території проектного об'єкта представлені приблизно порівну. Слід зазначити, що частина видів може виступати компонентом двох або й трьох різних типів ценозів. Найбільш представленими у флористичному складі парку виявились сільванти, що об'єднують 93 види, частина з яких входить до складу соснових і мішаних лісів, інша частина здебільшого характерна для листяних лісів. Друге місце посідають палюданти, що об'єднують 86 видів. Приблизно стільки ж видів (84) виявились пратантами. Ця група є досить неоднорідною, оскільки в ній присутні багато видів мезофільних лук.

Одночасно сюди включені види як сирих, так і справжніх суходільних лук. Відносно чисельно представлені також псамофанти, що об'єднують 34 види. Акванти та маргінянти (види чагарникових заростей) нараховують відповідно 23 та 20 видів. Такий розподіл ценотичних груп є свідченням значної екопотологічної та фітоценотичної різноманітності описуваної території й значною мірою відображає співвідношення площ, зайнятих різними типами ценозів. Одночасно звертає на себе увагу помітна частка в ценотичній структурі синантропантів, які включають 57 видів. Значна представленість цієї групи є свідченням посилення антропогенного пресингу на природні комплекси, що спостерігається в даний час.

Поширенню синантропних, особливо адвентивних видів, частково сприяють місцеві природні умови, зокрема, наявність добре освітлених ділянок, супіщані та піщані ґрунти, пом'якшення зимових періодів в останні роки.

Вважається, що флора Українського Полісся належить до флор міграційного типу й сформувалася з видів різних центрів флорогенетичного розвитку. Відображенням цього явища є представленість у флорі регіону видів із різними ареалами, тобто присутність у ній різних геоеlementів, і майже повна відсутність ендемічних видів.

За регіональним типом ареалів розподіл аборигенних видів флори, що були виявлені на досліджуваній території, виглядає наступним чином: циркумполярні – 93 види або 29,8% всієї аборигенної фракції; європейсько-азійські – 84 види або 26,9%; європейські – 67 видів або 21,5%, європейсько-західноазійські – 62 види або 19,9%; європейсько-американські – 6 видів або 1,9%.

Таким чином, у флорі Національного природного парку представлені види з досить широкими ареалами. Одночасно на європейські види припадає менше чверті всього видового

складу природної флори. Однак серед них зустрічаються західно- та центральноєвропейські види. За зональним розподілом у складі флори добре представлені бореальні та неморальні види, зустрічаються також лучно-степові види. Це пов'язано з тим, що за кліматичними особливостями Українське Полісся має неморальний характер, а за едафічними – бореальний. Гумідний, аридний та арктоальпійський флорогенетичні центри стали основою при формуванні флори Полісся.

В складі флори виявлено зростання 34 адвентивних видів рослин із 16 родин і 32 родів, що становить майже десяту частину всього видового складу. За хроноелементом вони розподіляються наступним чином – 18 видів є кенофітами (52,9% всієї адвентивної фракції), 16 видів – археофітами (47,1%). Переважання кенофітів є свідченням продовження занесення чужих видів рослин на описувану територію. За ступенем натуралізації переважають епекофіти, що об'єднують 20 видів (58,8% всієї адвентивної фракції) та зростають переважно на трансформованих екотопах. Агріофіти та агріоепекофіти представлені відповідно 5 (14,7%) та 9 (26,5%) видами. Хоча дві останні групи є малочисельними, однак вони є найбільш небезпечними, оскільки здатні натуралізуватись у природних і напівприродних екотопах. Найбільш небажаними у природних лісових фітоценозах є *Quercus rubra* і *Acer negundo*, у лучних фітоценозах – *Phalacrocladus annuum*. На сирих і заболочених луках розсіяно зустрічається *Juncus tenuis*, у чагарникових заростях – *Saponaria officinalis*, у складі псамофітних угруповань часто представлена *Oenothera biennis*. Розподіл видів рослин адвентивної фракції за походженням виглядає наступним чином: північноамериканські – 11; середземноморські – 3; нез'ясованого походження – 3; антропоїчного походження – 2; передньоазійські – 2; азійські – 2; ірано-туранські – 2;

середньоєвропейські, південноєвропейські, середземноморсько-ірано-туранські, середземноморсько-атлантичноєвропейські, кавказькі, сибірські, південноєвропейсько-азійські, південноамериканські, гібридогенного походження – по 1 виду. Таким чином, майже третина всіх адвентивних видів походить із Північної Америки, що, напевне, можна пояснити подібністю природних умов Полісся й частини території північноамериканського континенту. Це підтверджується тим фактом, що переважна більшість агріофітів та агріоепекофітів є вихідцями саме з Північної Америки.

Проведені попередні польові дослідження свідчать про систематичну різноманітність та флористичне багатство дослідженої території. Одночасно є необхідність подальшого продовження флористичних досліджень із метою більш повного з'ясування видового складу рослин (в перспективі можливе виявлення ще біля 250 видів), встановлення зростання нових раритетних видів, дослідження цих видів на популяційному рівні.

Рослинний покрив. Згідно геоботанічного районування [32, 52] Нобельський національний парк знаходиться в межах Ратнівсько-Любешівського та частково (південно-східна окраїна) Зарічненсько-Висоцько-Сарненського геоботанічних районів Верхньоприп'ятського округу соснових, вільхових, ялинових (фрагментарно) лісів, заплавних луків та оліго-, мезо-, евтрофних боліт, який у свою чергу входить до складу Поліської підпровінції хвойно-широколистяних лісів Східноєвропейської (Сарматської) провінції хвойно-широколистяних та широколистяних лісів.

Унаслідок наявності на досліджуваній території великого числа гідрологічних об'єктів тут досить добре представлені водні та прибережно-водні угруповання. Фактично вони утворюють цілісний комплекс, поступово переходячи в болотні угруповання та угруповання заболочених і сирих лук.

Досить різноманітними за видовим складом є прибережно-водні угруповання, що займають периферійні ділянки всіх водойм, мілководдя, заростаючі канали та озера.

Болотні угруповання прилягають до русел річок і мають заплавний характер або займають понижені ділянки. В болота нині перетворена також частина площ, які були колись осушені, але згодом тут відбулося відновлення гідрологічного режиму, та зарослі ділянки невеликих озер. Характерною особливістю боліт описуваної території є значна участь у їх рослинному покриві кущових видів рослин, насамперед *Salix cinerea*. Серед типів боліт переважаючими є евтрофні. Значно рідше зустрічаються мезотрофні ділянки, лише невеликими фрагментами представлені оліготрофні болота (переважно на півночі об'єкта – біля сіл Ніговище, Прикладники, Гориничі).

Евтрофні болота найбільше представлені трав'яними та трав'яно-чагарниковими типами, дещо меншими площами представлені лісові болота, лише фрагментарно зустрічаються трав'яно-мохові болота. Основу трав'яних боліт складають різні види *Carex*, на менш обводнених із них зростає частка злакових видів. На заплавах, староруслових і притерасних болотах значну роль відіграє *Carex omskiana*, *C. acuta*, *C. acutiformis*, *C. acutiformis*, які утворюють високі купини. Такі болота досить поширені на заході – в заплаві р. Стохід (загальнозоологічний заказник місцевого значення «Урочище «Глуша»).

Мезотрофні болота зустрічаються переважно на вододільних зниженнях. Вони представлені майже виключно лісовими сфагновими болотами – березово-сосново-сфагновими та сосново-сфагновими. Часто вони мають вигляд боліт-блюдець. Деревостани їх частково розріджені (зімкнутість крон 0,5–0,6), як правило, сформовані з середньорослих дерев. Між ними зрідка поодинокі або невеликими групами зростають кущі. Ділянки таких боліт виявлені переважно в

північно-західній частині описуваної території (між селами Ніговищі та Омит), а також в Острівському гідрологічному заказнику загальнодержавного значення.

Оліготрофні болота внаслідок незадовільного живлення характеризуються бідним видовим складом і представлені здебільшого рідколісними та трав'яно-чагарниковими їх групами.

Багатим видовим складом і різними типами представлена лісова рослинність. До більш бідних за едафічними умовами ділянок приурочені ліси з домінуванням або значною участю сосни звичайної. На багатших ґрунтах зростають мішані та листяні типи лісів.

Соснові ліси на досліджуваній території, як і всього Українського Полісся відносять до так званих «підтайгових» лісів смуги широколистяно-хвойних лісів. За своїм флористичним складом вони займають проміжне положення між тайговими сосновими лісами та широколистяними лісами. Соснові ліси на території Нобельського національного парку представлені такими групами – лишайникові, зеленомохові, чорницево-зеленомохові, невеликими острівцями зустрічаються соснові ліси молінієві. Соснові ліси лишайникові (асоціація *Cladonio-Pinetum*) сформувались на вершинах і схилах піщаних дюн, значна їх частина представлена культурними насадженнями.

Відносно невеликими ділянками на території Нобельського національного парку представлені дубово-соснові ліси. Ці ліси також вважають підтайговими й є містками для міграції бореальних видів тайги на південь. Дубово-соснові ліси нами відмічені між селами Локниця, Голубне, Парська, Чернин, фрагментарно – біля с. Задовже. Вони представлені дубово-сосновими лісами крушиновими.

На південний схід від с. Локниця зустрічаються ділянки дубових лісів ліщиново-квасеницевих і грабово-дубових лісів.

На деяких ділянках зустрічаються березові ліси. Як правило, вони розріджені, з добре розвинутим трав'яним ярусом.

На території парку здебільшого зустрічаються заплавні луки. Вони утворюють єдиний фітоценотичний комплекс із болотами, заболоченими лісами та чагарниковими угрупованнями. Заплавні луки характеризуються різноманітним видовим складом травостою. Вони представлені різнотравно-злаковими, різнотравно-дрібноосоково-злаковими, меншою мірою дрібно-осоковими угрупованнями.

Чималі площі на території парку займають псамофітні угруповання, що формуються на піщаних субстратах уздовж доріг, поблизу озер, на лісових галявинах, на вершинах і схилах піщаних дюн. Вони характеризуються досить розрідженим рослинним покривом (проекційне покриття 10–30%) та відносно бідним видовим складом.

У межах населених пунктів відмічені рудеральні угруповання, що сформовані за участю апофітних та адвентивних синантропних видів.

Фауна. За зоогеографічним районуванням [248] територія НПП «Нобельський» належить до підділянки Західне Полісся Східноєвропейського округу району мішаного листяного лісу та лісостепу Бореальної Європейсько-Сибірської підобласті. Характерні тварини-індикатори для цієї підділянки є подібними для Полісся правобережних областей України. Зокрема, для Західного Полісся притаманні: тритон звичайний (*Lissotriton vulgaris*), ропуха очеретяна (*Bufo calamita*), джерлянка червоночерева (*Bombina bombina*), гадюка звичайна (*Vipera berus*), вуж звичайний (*Natrix natrix*), мідянка (*Coronella austriaca*), лелека чорний (*Ciconia nigra*), орябок (*Tetrastes bonasia*), тетерук (*Lururus tetrix*), глушець (*Tetrao urogallus*), журавель сірий (*Grus grus*), слуква (*Scolopax rusticola*), жовна чорна (*Drircopus martius*), мідичі звичайна та

мала (*Sorex araneus*, *S. minutus*), кріт звичайний південний (*Talpa europaea brauneri*), мишак лісовий (*Sylvaemus sylvaticus*), бобр європейський (*Castor fiber*), куниця лісова (*Martes martes*), лось (*Alces alces*), кабан (*Sus scrofa*) та інші.

Стан вивчення фауни території НПП «Нобельський» є нерівномірний – найбільше відомостей стосується фауни хребетних, а особливо – птахів [186, 226, 42, 191, 133, 134, 147, 227].

Стан фауни рукокрилих території НПП «Нобельський» можна оцінити, порівнявши з відомостями на суміжній території НПП «Прип'ять-Стохід», де відмічено 13 видів даного ряду [186].

Також для території парку відома знахідка ропухи очеретяної *Bufo calamita*, що занесена до Червоної книги України [69].

Існуючі відомості про іхтіофауну річок Прип'ять та Стохід потребують сучасного уточнення.

Стан вивчення безхребетних загалом для НПП перебуває на початкових етапах. Існуючі відомості стосуються окремих груп комах суміжних територій або Західного Полісся загалом. Лише один вид бабок – еналягма чашоносна *Enallagma cyathigerum* – вказаний безпосередньо для території НПП «Нобельський» [226]. Також у Червоній книзі України [248] безпосередньо для цієї території наводиться метелик ведмедиця велика *Pericallia matronula*.

Серед фауністичних комплексів території НПП «Нобельський» можна виділити комплекси лісів, водойм і прибережних заростей, боліт, відкритих просторів та комплекс тварин населених пунктів, характеристика яких розглядається нижче. Варто зауважити, що деякі тварини завдяки своїй евритопності та рухливості можуть перебувати в різних середовищах, тому в даному огляді наводяться лише найбільш типові представники комплексів. При характеристиці фауніс-

тичних комплексів, керуючись загальними фауністичними відомостями та зважаючи на типи біотопів, окрім вже виявлених видів вказуються також характерні види, не виявлені під час попередніх обстежень.

Фауністичний комплекс лісів. Цей комплекс займає значну частину території проєктованого парку. Його основу складають як чисті сосняки, так і мішані ліси, місцями чисті березняки, ділянки вільхи чорної та дуба звичайного.

Фауна хребетних лісових біотопів є характерною для Західного Полісся. Серед земноводних тут трапляються жаба гостроморда *Rana arvalis*, у вологіших листяних лісах – ропуха сіра *Bufo bufo*, жаба трав'яна *Rana temporaria*, з плазунів – вуж звичайний *Natrix natrix* та веретільниця ламка *Anguis fragilis*, з ссавців – мідиця звичайна *Sorex araneus*, їжак білочеревий *Erinaceus concolor*, білка звичайна *Sciurus vulgaris*, лисиця *Vulpes vulpes*, куниця лісова *Martes martes*, кабан звичайний *Sus scrofa*, сарна європейська *Capreolus capreolus*.

Багатою є орнітофауна, серед якої трапляються яструб великий *Accipiter gentilis*, канюк звичайний *Buteo buteo*, слуква *Scolopax rusticola*, жовна чорна *Dryocopus martius*, крутиголовка *Jynx torquilla*, дятел середній *Dendrocopos medius*, дрімлюга *Caprimulgus europaeus*, сойка *Garrulus glandarius*, крук *Corvus corax*, синиця довгохвоста *Aegithalos caudatus*, фоновими є дятел звичайний *Dendrocopos major*, зяблик *Fringilla coelebs*, синиця велика *Parus major*, вільшанка *Erithacus rubecula*, щеврик лісовий *Anthus trivialis*, повзик *Sitta europaea*, кропив'янка чорноголова *Sylvia atricapilla*, вівчарики ковалик *Phylloscopus collybita* та жовтобровий *P. sibilatrix*, дрозди чорний *Turdus merula* та співочий *T. philomelos*.

Фауна безхребетних даної території наразі є недостатньо вивченою, проте типовими видами комах лісів є гнойовик звичайний *Geotrupes stercorarius* та лісовий *G. stercorosus*, златка соснова *Chalcophora mariana*, вусачі коротковусий

Spondylis buprestoides та чорний сосновий *Monochamus galloprovincialis pictor*, мураха руда лісова *Formica rufa*, метелики головчак лісовий *Thymelicus sylvestris*, цитринець *Gonepteryx rhamni*, хвостюшок-підзелень *Callophrys rubi*, бражник сосновий *Hyloicus pinastri* та інші.

Рідкісними тваринами лісових комплексів є лелека чорний *Ciconia nigra*, тхір лісовий *Mustela putorius*, горностай *Mustela erminea*, у розріджених заболочених березняках – тетерук *Lyrurus tetrix*.

Фауністичний комплекс водойм та прибережних заростей. Територія НПП «Нобельський» багата на водойми різного типу. В першу чергу – це річки Прип'ять, Стохід, Веселуха, Млинок, Гнила Прип'ять та озера Нобель, Сосне, Задовже, Ніговище, Омит, Засвіцьке, Острівське, Хоромне, Середнє, Велике, Горіхове, а також система меліоративних каналів.

Основними компонентами фауни водойм є кісткові риби, зокрема характерними є щука звичайна *Esox lucius*, плітка *Rutilus rutilus*, краснопірка *Scardinius erythrophthalmus*, лин *Tinca tinca*, верховодка *Alburnus alburnus*, лящ *Abramis brama*, в'юн *Misgurnus fossilis*, окунь звичайний *Perca fluviatilis*. У водоймах мешкає велике число безхребетних тварин, зокрема псевдокінська п'явка *Haemopsis sanguisuga*, водяний ослик *Asellus aquaticus*, плавунець-скоморох *Cybister lateralimarginalis*, водолуб великий *Hydrous piceus*, плавт звичайний *Naucoris cimicoides*, водяний скорпіон *Nepa cinerea*, клоп-ранатра *Ranatra linearis*, молюски ставковик звичайний *Limnea stagnalis*, витушка *Planorbis corneus*, личинки бабок красуні блискучої *Calopteryx splendens*, стрілки-дівчини *Coenagrion puella*, коромисла великого *Aeshna grandis*, бабки чотириплямистої *Libellula quadrimaculata*.

З водоймами пов'язані життєві цикли всіх земноводних, проте деякі з них перебувають там триваліше, зокрема

джерлянка червоночерева *Bombina bombina*, жаби озерна *Pelophylax ridibunda* та ставкова *P. lessone*. Окремі ссавці також тісно пов'язані з водним середовищем, зокрема звичайними є бобер європейський *Castor fiber* та інвазійні ондатра *Ondatra zibethicus* й норка американська *Mustela vison*, рідкісними – видра річкова *Lutra lutra* та норка європейська *Mustela lutreola*. Також рідкісними тваринами водойм є річковий рак вузькопалий *Astacus leptodactylus*, красуня-діва *Calopteryx virgo*, карась золотистий *Carassius carassius*, минь річковий *Lota lota*, сом *Silurus glanius*, тритон гребінчастий *Triturus cristatus*.

Водойми парку «Нобельський» активно використовують птахи як під час гніздового періоду, так і під час міграційних скупчень та харчування. Характерними представниками птахів водойм є пірникоза велика *Podiceps cristatus*, лебідь-шипун *Cygnus olor*, чирянка велика *Anas querquedula*, крижень *A. platyrhynchos*, лиска *Fulica atra*, рідше трапляються пірникоза чорношия *Podiceps nigricollis*, нерозень *Anas strepera*, гоголь *Bucephala clangula*, полює на рибу скопа *Pandion haliaetus*.

Дещо більше видів птахів представлено в прибережних чагарникових та очеретяних заростях, зокрема звичайними та характерними є бугай *Botaurus stellaris*, лунь очеретяний *Circus aeruginosus*, пастушок *Rallus aquaticus*, погонич звичайний *Porzana porzana*, курочка водяна *Galinula chloropus*, кобилочка солов'їна *Locustella luscinioides*, очеретянки лучна *Acrocephalus schoenobaenus*, ставкова *A. scirpaceus* та велика *A. arundinaceus*, соловейко східний *Luscinia luscinia*, синьошийка *L. svecica*, синиця вусата *Panurus biarmicus*, вівсянка очеретяна *Emberiza schoeniclus*. Також для прибережних заростей характерна рахавка *Hyla arborea*. З рідкісних видів тут трапляється синиця біла *Parus cyaneus*, яка харчується в заростях.

Фауністичний комплекс боліт. Територія проєктованого НПП «Нобельський» багата обводненими ділянками – лісовими болотами, відкритими оліго- та мезотрофними болотами, в тому числі заплавні ділянки річок Прип'ять та Стохід. Для таких боліт характерними є жук-райдужниця *Donacia sp.*, стафілін береговий *Paederus riparius*, гадюка звичайна *Vipera berus*, баранець звичайний *Gallinago gallinago*, трапляється тритон звичайний *Lissotriton vulgaris*, рідкісними є жовтوخ торфовищний *Colias palaeno*, мідянка *Coronella austriaca*, журавель сірий *Grus grus*, коловодник болотяний *Tringa glareola*, очеретянка прудка *Acrocephalus paludicola*, в певні періоди в пошуках їжі сюди заходить лисиця *Vulpes vulpes*, горностаї *Mustela erminea*, лось *Alces alces* тощо.

Фауністичний комплекс відкритих просторів характеризується тваринами, що населяють луки, поля та агроландшафти. Так, звичайними та характерними видами тут є коник зелений *Tettigonia viridis*, цвіркун польовий *Gryllus campestris*, білан капустяний *Pieris brassicae*, адмірал *Vanessa atalanta*, сонцевик павиче око *Inachis io*, бронзівка золотиста *Cetonia aurata*, ящірка прудка *Lacerta agilis*, часничниця звичайна *Pelobates fuscus*, чайка *Vanellus vanellus*, куріпка сіра *Perdix perdix*, жайворонок польовий *Alauda arvensis*, плиска жовта *Motacilla flava*, трав'янка лучна *Saxicola rubetra*, кріт європейський *Talpa europaea*, нориця польова *Microtus arvalis*, миша польова *Apodemus agrarius*, ласка *Mustela nivalis*. Рідкісними видами є махаон *Papilio machaon*, лунь лучний *Circus pygargus*, деркач *Crex crex*, сорокопуд сірий *Lanius excubitor*.

Фауністичний комплекс населених пунктів. Окремими біотопами проєктованого парку є населені пункти, де мешкають переважно види-синантропи. Зокрема, це вусач хатній *Hylotrupes bajulus*, лелека білий *Ciconia ciconia*, яструб малий *Acipiter nisus*, сич хатній *Athene noctua*, горлиця садова *Streptopelia decaocto*, дятел сирійський *Dendrocopos syriacus*, ластівка сільська *Hirundo rustica* та міська *Delichon urbica*,

горобці польовий *Passer montanus* та хатній *P. domesticus*, миша хатня *Mus musculus* тощо.

Загалом територія НПП «Нобельський» характеризується значним фауністичним різноманіттям і наявністю раритетних видів. На даний момент відмічено 95 видів хребетних та понад 11 видів безхребетних тварин. Раритетна складова території проєктованого НПП «Нобельський» включає понад 30 видів тварин, у тому числі 19 з Червоної книги України. Цінними є місця перебування ропухи очеретяної, беркута, баранця великого. Важливим для України є розмноження на даній території синиці білої, а у світовому масштабі – очеретянки прудкої.

Територія НПП «Нобельський» безпосередньо межує з НПП «Прип'ять-Стохід», рамсарськими водно-болотними угіддями міжнародного значення «Заплава річки Прип'ять» та «Заплава річки Стохід», для їх територій відомо 313 видів хребетних тварин.

Західне Полісся України – єдиний регіон, де частково збереглися умови для природного відтворення аборигенної іхтіофауни, а басейни правобережних приток р. Прип'ять (річки Стир, Горинь, Стохід, Вижівка, Турія, озера Шацького НПП та руслові Люб'язь та Нобель), які є підзоною відтворювального комплексу Західноприп'ятського гідроекологічного коридору, зберігаючи генофонд аборигенної іхтіофауни регіону, потребують охорони, реабілітації та управління.

Ландшафтна різноманітність. Згідно фізико-географічного районування України [103] територія Нобельського національного парку знаходиться в межах Нижньостирського фізико-географічного району природної області Волинського Полісся, що входить до складу Поліського краю зони мішаних (хвойно-широколистяних) лісів.

Особливості природних умов і геологічна історія території парку зумовили його значну ландшафтну різноманіт-

ність, своєрідність і мозаїчність його природних комплексів. Описувана територія передусім характеризується багатством водних об'єктів, великими масивами боліт, наявністю лук і лісів. Формування ландшафтів парку відбувалося під впливом гляціальних, карстових, руслових, тектонічних і геоморфологічних факторів.

Виділення та аналіз природних ландшафтів території здійснено на літогенній основі, насамперед із врахуванням особливостей орографічних умов. На цій основі нами виокремлено 3 місцевості, а в межах кожної з них – декілька урочищ:

I. Місцевість низької заплави гідрологічних об'єктів:

- русла великих річок (Прип'яті, Стоходу, Веселухи);
- улоговини великих і малих озер;
- русла приток великих річок і озер, русла невеликих річок, каналів, ровів;
- притерасні пониження;
- приозерні тераси;
- річкові та озерні острови;
- вирівняні обширні ділянки заплав;
- замкнуті пониження;
- дамби та насипи;
- поодинокі невисокі горби з пологими схилами.

II. Місцевість високої заплави гідрологічних об'єктів:

- поодинокі горби з досить пологими схилами;
- невисокі горби та гряди зі слабо пологими схилами;
- слабохвилясті ділянки заплави;
- невеликі локальні замкнуті пониження.

III. Місцевість перших надзаплавних терас водної системи Прип'ять-Стохід:

- невисокі поодинокі горби;
- вершини та схили піщаних горбів і дюн;
- хвилясті ділянки тераси;
- невеликі пониження.

Русла великих і середніх річок, улоговини переважної більшості озер, які мають, швидше всього, змішаний генезис, формують аквальні урочища. Вони приурочені до місцевості низької заплави основних річок – Стоходу та Прип'яті, що знаходиться на сучасних суглинково-супіщаних і органогенних алювіальних відкладах. Слід зазначити, що саме великі річкові системи й озера виступають головними сучасними ландшафтоутворюючими структурами описуваної території, що визначають її своєрідність і різноманітність. Для озерних систем можна виділити літоральні ділянки на мулистопіщаних алювіальних відкладах, які часто можуть бути покриті надводними, плаваючими й підводними макрофітами або їх відмерлими рештками, та субліторальні ділянки, що можуть мати помітні відклади сапропелю зі зростаючими тут спорадично зануреними й плаваючими рослинами. Для річкових систем чітко виділити такі ділянки не вдається. Найчастіше їх русла безпосередньо переходять у значні за площею вирівняні заболочені заплавні ділянки на лучно-болотних і болотних ґрунтах. Ці ділянки зайняті густими, часто високими прибережно-водними рослинними угрупованнями, які подалі від русел переходять у болота або заболочені луки. Русловий стік у малих річках через малі похили русел і значне заростання є утрудненим. В межах багатьох озер зустрічаються невеликі острови, що здебільшого зайняті чагарниково-дерев'янистою рослинністю на дерново-підзолистих глейоватих супіщаних ґрунтах. У межах низької заплави зустрічаються відносно ізольовані замкнуті пониження, а ближче до її периферії – притерасні пониження, що найчастіше зайняті болотною, болотно-лучною або чагарниковою рослинністю на болотних і торфово-болотних ґрунтах, часто з ознаками оглеєння. Іноді на заплаві можна побачити поодинокі невисокі з досить пологими схилами горби, що утворенні флювіогляціальними відкладами, які глибше підстилаються палеогеновими породами. Ці горби зайняті

псамофітними або справжньоолучними угрупованнями. На окремих ділянках виражена приозерна тераса, що покрита лісовими угрупованнями або чагарниковими заростями. У зв'язку з проведенням на досліджуваній території осушувальних і інших господарсько-меліоративних робіт тут зустрічаються дамби та насипи штучного походження, що покриті лучною рослинністю з чітко вираженим характером антропоїчної трансформації. Частина площі описуваної місцевості була осушена, в результаті чого нині тут знаходяться сільськогосподарські угіддя, що використовуються під сінокоси, рідше – під пасовища.

Місцевість високої заплави представлена переважно слабохвилястими ділянками та невисокими горбами й грядами зі слабо пологими схилами. Тут переважають дернові та дерново-підзолисті піщані ґрунти, часто з ознаками оглеєння. Територія здебільшого покрита середньозволоженими луками, а підвищення – сосновими, рідше мішаними або листяними лісами. Іноді тут трапляються пустищні луки. Локально зустрічаються поодинокі горби або невеликі замкнуті пониження. Останні зайняті сируватими та заболоченими луками або болітцями з переважанням осок і болотного різнотрав'я. Гідрологічний режим цієї місцевості відносно сприятливий, умови мінерального живлення рослин є також задовільними. Описувана місцевість частково забудована, місцями осушена, використовується під сіножаті, пасовища та орні угіддя.

Найвищий висотний рівень займають урочища першої надзапавної тераси. Тут також переважають хвилясті ділянки тераси, однак добре представлені вершини та схили піщаних горбів і дюн. Вони представляють собою рештки флювіогляціальних терас, відкладених талими льодовиковими водами. Піски, з яких утворена тераса, були значною мірою перевіяні вітрами, внаслідок чого вони набули еолових форм.

Переважна частина поверхні тераси покрита палеогеновими пісками, для яких характерна велика строкатість морфологічного складу, що пов'язана з досить нерівномірними потужностями пісків і супісків та складним мікрорельєфом місцевості. Як правило, палеогенові піски тут залягають на нерівній поверхні крейдових відкладів. Спорадично зустрічаються поодинокі невисокі горби, невеликі пониження круглої або овальної форми, іноді – пониження з крутими бічними стінками у вигляді ярів або балок. Переважна частина площ місцевості зайнята лишайниковими, лишайниково-чагарничковими сосновими борами, місцями з домішкою берези. На понижених ділянках утворилися зеленомохові соснові, вільхово-березові та вільхові ліси. Також характерними тут є суходільні луки та псамофітні угруповання. Гідрологічний режим цієї місцевості менш сприятливий, ніж попередньої. Відбувається стікання атмосферних опадів та інфільтрація ґрунтових вод у напрямку високої заплави. Описувана місцевість є найбільш трансформованою, оскільки переважно тут знаходяться всі будівлі та житлова інфраструктура. Частина площі місцевості перетворена в орні угіддя. Для трансформованих ділянок характерним є формування рудеральних і сегетальних рослинних угруповань за участю місцевих і заносних видів бур'янів.

Природно-заповідний фонд. У територію Нобельського НПП увійшли такі 6 об'єктів ПЗФ (табл. 4.3):

Регіональний ландшафтний парк «Прип'ять-Стохід».

Територія парку представляє собою ландшафтний природний комплекс, який розташований у заплаві річок Прип'ять і Стохід із унікальними заплавленими озерами, болотами та заплавленими луками. Колоритності ландшафту надає мереживний характер поведінки річок. У рослинному покриві парку переважають лучно-болотні угруповання.

Основні лісові масиви зосереджені на межиріччі Стоходу й Прип'яті та боровій терасі Прип'яті. Тут переважають мішані дубово-соснові ліси, менші площі займають листяні ліси – вільхові та дубові, а також соснові ліси. Флористичне ядро дубових і дубово-соснових лісів, крім домінуючих видів, становлять бореальні види, що є звичайними для Полісся – брусниця, щитник шартський та інші. Соснові ліси розташовані на підвищених ділянках, нерідко в комплексі з дубово-сосновими та дубовими. Досить часто трапляються чорновільшняки з великим розмаїттям болотнотрав'яних видів. Серед боліт переважають високотравні. Луки переважно торф'яністі. Близько 12,5% площі парку займають піски, що заростають такими видами, як булавоносець сіруватий, чебрець повзучий, цмин пісковий та іншими. Загальне число видів рослин тут становить близько 500–550.

Велика кількість річок, озер, стариць, боліт, зволжених лук, а також значних площ заростей очерету, рогузу, чагарників на болотах і прибережних смугах сприяє формуванню й поширенню водно-болотної фауни. Тваринний світ хребетних парку орієнтовно оцінюється понад 300 видами. З плазунів тут зустрічаються ящірки прудка та живородна, черепаха болотяна, гадюка звичайна та вуж звичайний, із земноводних – тритон звичайний, жаби трав'яна, ставкова та озерна, рахкавка звичайна, ропуха очеретяна (Червона книга України) та інші види. Особливо багата орнітофауна (68 видів), трапляються такі рідкісні види, як лелека чорний, зміїд, коловодник ставковий, журавель сірий та пугач, що занесені до «Червоної книги України» (2009 р.), а також баранець великий; звичайними є сова сіра, одуд, жовна чорна і дятел малий, щеврик лісовий, шпак звичайний, кропив'янка сіра, вільшанка, вівчарик-ковалик, соловейко східний, вівсянка звичайна, синиці блакитна та велика. З ссавців відмічені їжак білочеревий, білозубка звичайна, заєць сірий, лисиця, сарна

європейська, куниця лісова, білка звичайна, а також вид із Червоної книги України – видра річкова.

У РЛП «Прип'ять-Стохід» входить ботанічний заказник місцевого значення «Мульчицький».

Таблиця 4.3.

Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що увійшли до складу Нобельського НПП станом на 31.12.2022 р.

(джерело: власне напруцювання)

№ з/п	Назва об'єкта	Тип	Площа заповідного об'єкта	Адміністративне розташування та місцезнаходження заповідного об'єкта	Постанова (рішення), згідно якої створено об'єкт
			З них увійшло в НПП, га		
1	Прип'ять-Стохід	Регіональний ландшафтний парк	<u>21600</u> 9980	Вараський район (Локницька ТГ: села Дідівка, Котира, Нобель, Ніговище, Омит, Гориничі, Сенчиці, Прикладники, Дубчиці, Комори)	Рішення Рівненської облради №33 від 28.02.1995 р.
2	Острівський	Гідрологічний заказник загальнодержавного значення	<u>2423</u> 2423	Острівське л-во (кв. 14–29); Локницьке л-во: (кв. 58, 59, 61, 62) ДП «Заріченське лісове господарство» Заріченська ТГ (Кухітсько-Вільський СО)	Постанова Ради Міністрів УРСР №434 від 02.11.1984 р.
3	Прип'ятський	Іхтіологічний заказник місцевого значення	3155	Локницька ТГ (Неньковицький, Нобельський та Сенчицький СО)	Рішення Рівненського облвиконкому №343 від 22.11.1983 р.

Продовження табл. 4.3.

4	Мульчицький	Ботанічний заказник місцевого значення	<u>3860</u> 1894	Мульчицьке л-во (кв. 3, 5, 7, 8, 15–18, 23, 24, 27–32) та Озерецьке л-во (кв. 24–28, 30, 31, 33, 37–39) ДП «Рафалівське лісове господарство». Вараська ТГ (Мульчицький та Озерецький СО). Зарічненська ТГ (Борівський СО)	Рішення Рівненського облвиконкому №343 від 22.11.1983 р.
5	Нобельський	Орнітологічний заказник місцевого значення	<u>510</u> 493,4	Локницька ТГ (Нобельський СО)	Рішення Рівненського облвиконкому №343 від 22.11.1983 р.
6	Урочище «Глуша»	Загальнозоологічний заказник місцевого значення	183	Локницька ТГ (Кутинський СО)	Рішення Рівненського облвиконкому №343 від 22.11.1983 р.

Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Острівський»

Створений з метою збереження заболоченої ділянки сосново-вільхово-березового лісу, що має водорегулююче значення для комплексу Острівських озер і розташований біля сіл Острівськ, Новосілля з приозерними зниженнями, заболоченими долинами та прилеглими лісовими масивами.

Рослинний світ заказника вивчений найкраще порівняно з іншими природно-заповідними об'єктами, що розташовані в межах проєктованого Національного парку. Його рослинний покрив представлений різними типами угруповань. На підвищених піщаних елементах рельєфу сформу-

вались типові для Полісся соснові та мішані ліси, у зниженнях – вільшняки та невеликі болота. Тут зустрічаються соснові зеленомохові ліси з ялівцем звичайним, які є рідкісними для Полісся. На багатших ґрунтах зростають дубово-соснові ліси, що займають у заказнику невеликі площі. Найбільші площі охоплені мішаними заболоченими лісами. В реліктових долинах стоку домінують мезотрофні та еумезотрофні болотні ценози.

Флористичне ядро заказника утворене бореальними лісовими, лісо-болотними та болотними видами рослин, зрідка представлені неморальні види. На території заказника за гербарними та літературними даними зростає 12 видів рослин, які занесені до «Червоної книги України» (2009 р.): діфазіаструм сплющений /*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub/; плаун колючий (річний) /*Lycopodium annotinum* L./; сон розлогий /*Pulsatilla patens* (L.) Mill./; верба лапландська /*Salix lapponum* L./; росичка середня /*Drosera intermedia* Hayne/; астрагал піщаний /*Astragalus arenarius* L./; пухирник малий /*Utricularia minor* L./; пухирник середній /*Utricularia intermedia* Hayne/; жировик Лезеля /*Liparis loeselii* (L.) Rich./; любка дволиста /*Platanthera bifolia* (L.) Rich./; ситник бульбистий /*Juncus bulbosus* L./; осока тонкокореневищна /*Carex chordoriza* Ehrh./ [69].

Із фауни в заказнику відмічені лось, кабан звичайний, сарна європейська, заєць сірий, велике різноманіття птахів, в озерах – риби. Цінність болотного масиву полягає в його водорегулюючому значенні, зростанні на ньому рідкісних видів флори.

Через заказник безпосередньо біля озера Хоромне проходить маршрут вузькоколійної залізниці.

Іхтіологічний заказник місцевого значення «Прип'ятський»

Заказник представлений багаточисельними рукавами річок Прип'ять та Стохід і їх притоками. Домінуючими типами рослинності заказника є водна, прибережно-водна та болотна рослинність, фрагментарно зустрічається лучна (здебільшого сирі та заболочені луки), зрідка – чагарникова та розріджена лісова рослинність. На сирих луках виявлено зростання пальчатокорінника м'ясочервоного */Dactylorhiza incarnata (L.) Soo/*, занесеного до «Червоної книги України» (2009 р.).

Заказник створений із метою охорони місць нересту та вигулу цінних видів риб, серед яких лящ, сазан та інші. Основне завдання – збереження гідрологічного режиму природного комплексу території.

Орнітологічний заказник місцевого значення «Нобельський»

Озеро Нобель є найбільшим озером в Рівненській області, розташоване в заплаві річки Прип'ять біля однойменного села. Площа озера складає 4,99 км². Максимальна ширина озера – 2,5 км, максимальна довжина – 3,35 км. Найбільша глибина – 11,9 м. Озеро має 3 острови загальною площею 15,8 га.

Рослинність заказника насамперед представлена водними й прибережно-водними типами угруповань. У межах озера зустрічаються декілька островів, на яких сформувалася лісова (мішаний ліс), чагарникова, в меншій мірі – лучна рослинність. Біля берегів озера фрагментарно зустрічаються ділянки розріджених соснових лісів і псамофітні угруповання.

На території заказника за гербарними та літературними даними зростає три види рослин, які занесені до «Червоної

книги України» (2009 р.): астрагал піщаний /*Astragalus arenarius* L./, коручка чемерниковидна /*Epipactis helleborine* (L.) Crantz/, ситник бульбистий /*Juncus bulbosus* L./ [69]. На території заказника гніздяться ширококоніска, чирянка велика, крижень, попелюх, кричак білокрилий та річковий, очеретянки велика та ставкова, вівсянка очеретяна, трапляються лебідь-шипун, синиці вусата та довгохвоста.

Мета створення заказника – збереження місць гніздування диких водоплавних птахів.

Загальнозоологічний заказник місцевого значення Урочище «Глуша»

Площа – 183 га, з них лісові ділянки займають 35 га, під водою – 14 га, болота – 127 га, дамби – 7 га.

Основу рослинного покриву заказника формує водна, прибережно-водна та болотна рослинність, фрагментарно зустрічається чагарникова, зрідка – лучна (здебільшого сирі та заболочені луки) рослинність. Із регіонально рідкісних видів у р. Стохід зустрічаються латаття сніжно-біле /*Nymphaea candida* J. et C. Presl/, берула пряма /*Berula erecta* (Huds.) Cov./. На сирих луках виявлено зростання звіробою чотирикрилого /*Hypericum tetrapterum* Fries/ [69]. Водні угруповання *Nymphaeeta candidae* за участю латаття сніжно-білого, що є рідкісними, угруповання *Nymphaeeta albae* за участю латаття білого, що також є рідкісними та угруповання *Nuphareta luteae* за участю глечиків жовтих, які є типовими, занесені до «Зеленої книги України» (2009 р.).

Тут охороняються місця поселень бобрів і водоплавних птахів на р. Стохід. Основним завданням заказника є охорона та збереження природного комплексу території, його рослинного та тваринного світу.

НПП Нобельський знаходиться на території Локницької та Зарічненської територіальних громад Вараського району Рівненської області. Економіка територіальних громад орієнтована на розвиток сільського та лісового господарства, переробних підприємств, розвинута сфера послуг. Основними роботодавцями є філія Висоцьке лісове господарство, ПрАТ «Зарічненський молокозавод», ТзОВ «Діва-Агролан», ТзОВ «Агрофілд Україна», ТзОВ «АК Полісся», фермерські господарства, переробні підприємства, сфера послуг. Загалом на території громад відсутні потужні промислові підприємства, тому має місце високий рівень безробіття. Саме створення національного природного парку буде сприяти розвитку інфраструктури відпочинку і відповідно створенню нових робочих місць.

Територією Нобельського НПП проходить вузькоколійна залізниця «Антонівка – Зарічне», найдовша (106 км) діюча в Європі (1895 р.). Музей «Історії вузькоколіної залізниці та Поліського краю» – єдиний в Україні музей, присвячений унікальній вузькоколінійній дорозі Антонівка – Зарічне, в якому зібрані раритетні експонати, що розповідають про історію вузькоколійки та Поліського регіону.

4.2. Розробка планових документів управління Нобельським національним парком

Для розробки стратегії розвитку національного природного парку проведемо SWOT-аналіз, який являє собою аналіз внутрішніх чинників (сильних та слабких сторін організації) та зовнішніх чинників (можливостей та загроз). Такий аналіз зручно представляти у табличній формі. Його доцільно проводити на засіданні робочих груп із розробки стратегії національного природного парку. У склад таких груп включають працівників парку, представників місцевої

влади, громадських екоактивістів, що проживають на території парку та науковців, які займаються дослідженнями території парку.

Нами для розробки SWOT-аналізу було використано метод інтерв'ю із працівниками парку та науковцями, які досліджували територію парку на предмет його створення. Було опитано 7 респондентів.

Таблиця 4.4.

SWOT-аналіз Нобельського національного природного парку

<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
1. Велика площа національного природного парку 25318,81 га, що складається із двох частин: північної – суцільний водно-болотний масив та південної – лісобо́лотний масив. 2. Високий ступінь збереженості багатьох природних комплексів і їх окремих елементів. 3. Значна кількість раритетних видів флори і фауни. 4. 31,8% території НПП включає існуючі природно-заповідні об'єкти. 5. Наявність у межах парку та прилеглих до нього територіях добре збережених історико-архітектурних пам'яток. 6. Значна кількість водних об'єктів (площа 12 озер 935 га). 7. Приналежність окремих ділянок парку до IBA-територій (Important Bird Area) та Смарагдової мережі. 8. Високий рекреаційний потенціал території.	1. Незаконні полювання на землях НПП та вилов рибних ресурсів. 2. Наявність ділянок, які прилягають до державного кордону. 3. Недостатня кількість фахових спеціалістів. 4. Недостатня забезпеченість спецтехнікою для охорони та гасіння лісових пожеж. 5. Недостатня сигналітика території. 6. Порушення заповідного режиму внаслідок незаконних видобутку бурштину та лісозаготівель. 7. Низький рівень екологічної свідомості місцевого населення.

Продовження табл. 4.4.

<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
1. Зацікавленість діяльністю Нобельського НПП науково-дослідними організаціями: ЗВО, галузевими та академічними НДУ. 2. Участь парку у міжнародних наукових проєктах. 3. Зацікавленість місцевої влади, інших організацій і установ у розвитку НПП. 4. Зростання популярності зеленого екологічного туризму. 5. Міжнародна співпраця парку із природоохоронними установами.	1. Продовження військової агресії РФ в Україні. 2. Недостатність фінансування НПП. 3. Потенційно висока ймовірність знищення екосистем внаслідок пожеж. 4. Трансформація ландшафтів під впливом антропогенних чинників та змін клімату. 5. Недосконалість природоохоронного законодавства.

Джерело: власне напрацювання.

SWOT/TOWS-аналіз виявляє взаємозв'язки сформульованих факторів через матрицю SWOT/TOWS та дозволяє визначити, як саме виявлені комбінації факторів впливають на вибір тієї чи іншої стратегії, які «точки зростання» формують ті чи інші «кластери» комбінацій факторів SWOT, які конкурентні переваги території та зовнішні виклики мають стратегічне значення для парку. Саме ці взаємозв'язки дозволяють сформулювати порівняльні переваги, виклики і ризики, які є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку на довгострокову перспективу. Суцільна лінія символізує сильний взаємозв'язок, пунктирна – слабкий.

Сектор «Порівняльні переваги».
Тип стратегії – агресивна, наступальна.

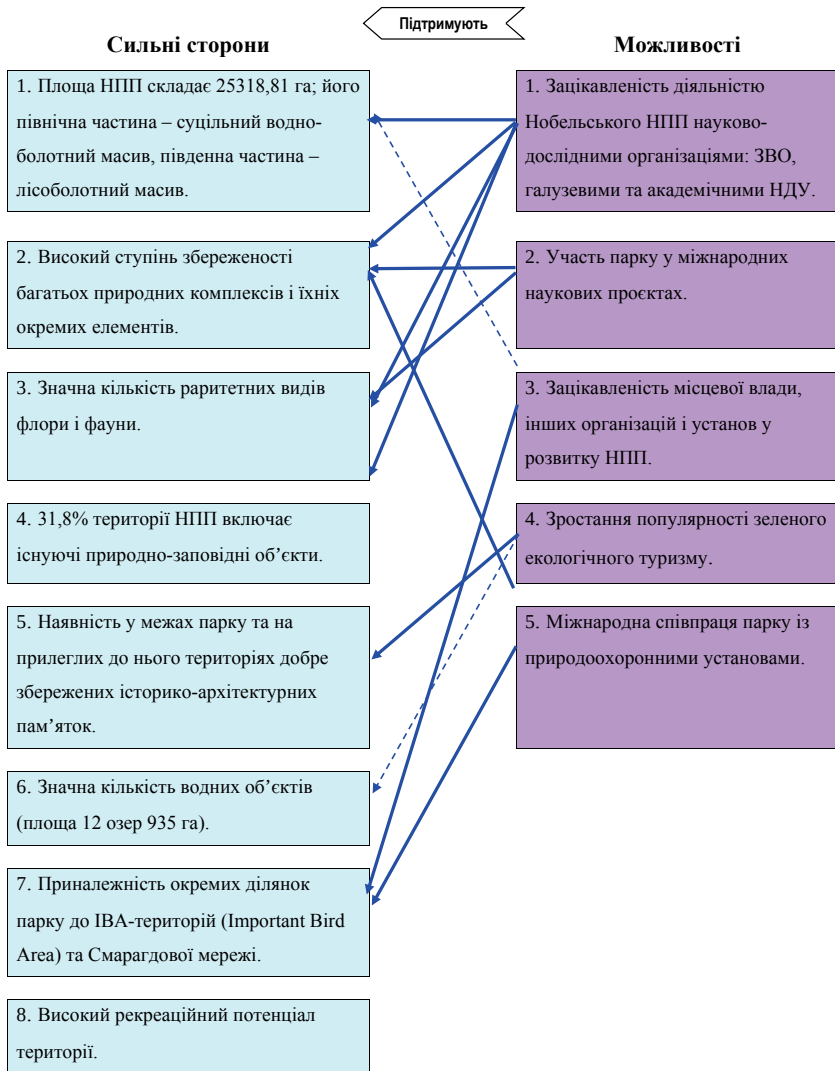

Рис. 4.2. Взаємозв'язки факторів SWOT у секторі «Порівняльні переваги»

Джерело: власне напрацювання.

Сектор «Виклики». Тип стратегії – динамічна, конкурентна.

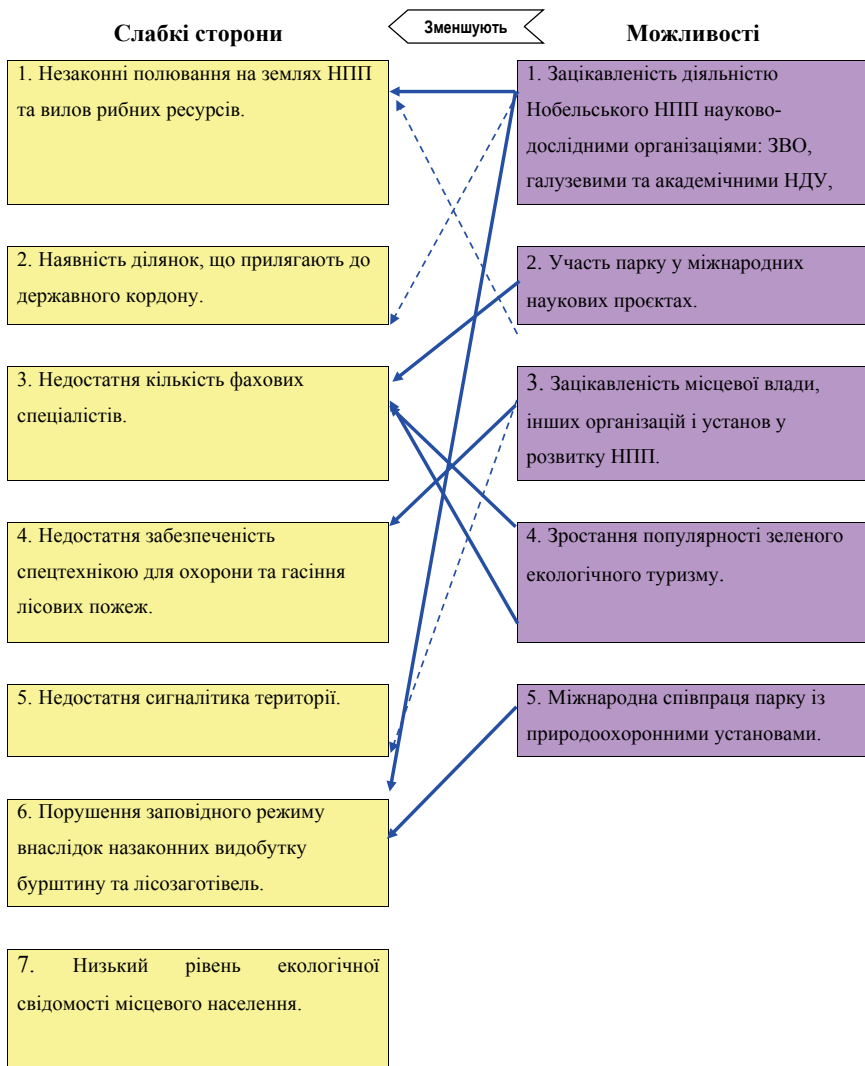

Рис. 4.3. Взаємозв'язки факторів SWOT у секторі «Виклики»
Джерело: власне напрацювання.

Сектор «Ризики». Тип стратегії – оборонна.

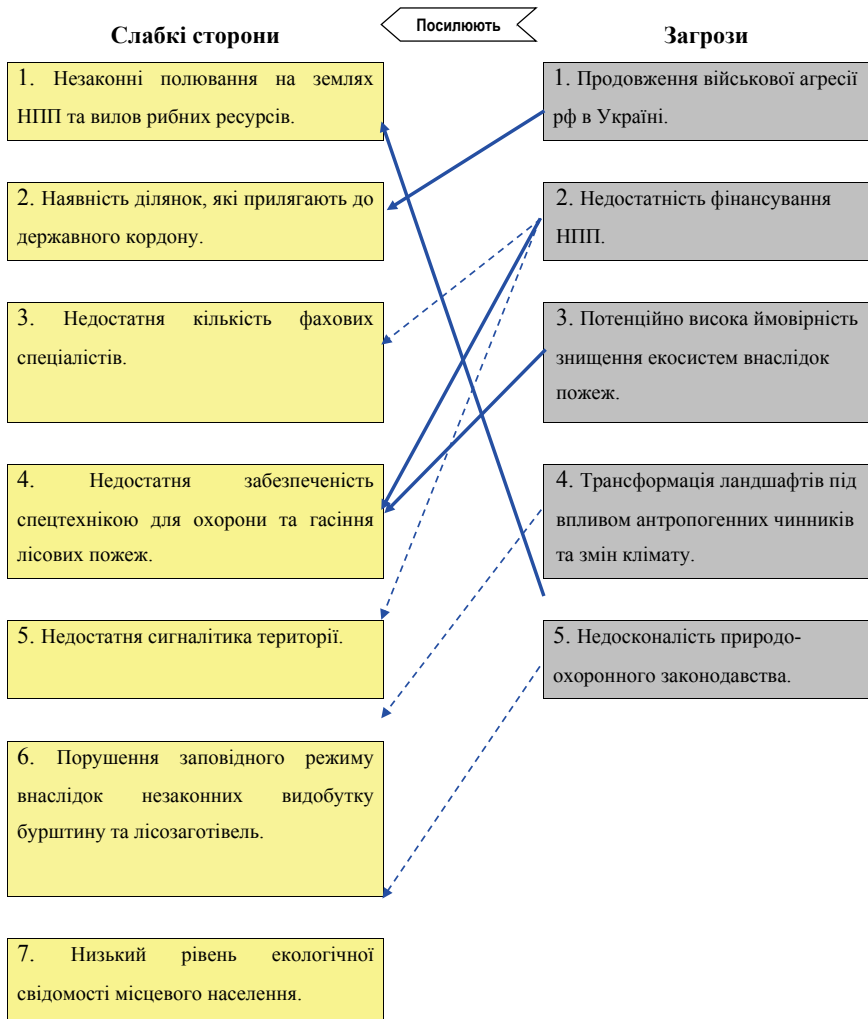

Рис. 4.4. Взаємозв'язки факторів SWOT у секторі «Ризики»
Джерело: власне напрацювання.

Висновки та ідентифікація пріоритетів розвитку:

Порівняльні переваги

(визначені в результаті аналізу сильних сторін і можливостей)

- Завершення війни, розширення євроінтеграційних процесів та реформ в Україні сприятимуть участі парку в міжнародних наукових проєктах, тісній співпраці з міжнародними природоохоронними установами, так як окремі ділянки парку належать до ІВА-територій та Смарагдової мережі.
- Зросте зацікавленість науково-дослідних організацій роботою Нобельського національного парку з урахуванням високого ступеня збереження природних комплексів, раритетних видів флори та фауни, а також об'єктів природно-заповідного фонду.
- Серед населення України та Європи зростає популярність сільського, зеленого туризму, чим може скористатися Нобельський НПП, який має високий рекреаційний потенціал, наявні 12 природних озер площею 935 га.

Виклики

(визначені в результаті аналізу слабких сторін і можливостей)

- Недостатня сигналітика території, незабезпеченість спецтехнікою та фаховими спеціалістами в середньостроковій перспективі можуть бути частково усунуті завдяки зацікавленості місцевої влади та інших організацій до діяльності парку.
- Міжнародна співпраця парку із природоохоронними організаціями може сприяти підвищенню матеріального забезпечення парку, покращенню кадрового забезпечення.

- Зацікавленість діяльністю Нобельського національного парку зі сторони науково-дослідницьких організацій позитивно впливатиме на підвищення рівня екологічної свідомості місцевого населення, зменшення незаконних полювань та риболовства.

Ризики

(визначені в результаті аналізу слабких сторін і загроз)

- Недостатнє фінансове забезпечення діяльності Нобельського парку і як наслідок відсутність спецтехніки посилить ймовірність лісових пожеж, порушення заповідного режиму.
- Трансформація ландшафтів під впливом антропогенних факторів та зміни клімату може привести до зменшення раритетних видів флори та фауни.
- Продовження військових дій негативно відобразиться на прикордонних територіях парку.

На основі проведеного комплексного аналізу парку та теоретичних визначень, приведених у п.1.2, сформулюємо місію Нобельського національного природного парку.

Місія Нобельського національного природного парку полягає у збереженні цінних природних, історико-культурних комплексів та створенні умов для відтворення біологічного різноманіття унікальної території Західного Полісся – басейну р. Прип'ять.

Стратегічне бачення – це погляд менеджерів компанії на види діяльності, якими організація збирається займатися, і на довгостроковий курс [88, 203]. Його визначення для національних парків доцільно проводити під час ворк-шопів із управлінським складом парку або в процесі інтерв'ю із керівниками структурних підрозділів. Наше спілкування із директором парку та керівниками відділень дозволило нам сформулювати наступне стратегічне бачення розвитку парку на наступні 10 років.

Нобельський національний природний парк – це наукова природоохоронна установа, у якій на високому рівні організована охорона природно-заповідних територій, збереження рідкісних видів флори та фауни, активно розвивається зелений, екологічний туризм. Парк є центром еколого-просвітницької роботи Західного Полісся України.

На основі запропонованої місії та стратегічного бачення розробляємо стратегічні та оперативні цілі розвитку парку, що представлено на рис. 4.5.

Вважаємо за доцільне обрати 4 стратегічні цілі, які згідно Закону [175] відповідають основним завданням НПП. Стратегічними напрямками для Нобельського НПП є:

1. Організація охорони території парку.
2. Збереження та відтворення рідкісних видів флори та фауни.
3. Організація рекреаційної діяльності на території парку.
4. Еколого-просвітницька робота.

Кожен із стратегічних напрямів має свої стратегічні завдання, які у свою чергу мають проекти. У табл. 4.5 приведено фрагмент розробки стратегічних завдань та проєктів для стратегічного напрямку 3. Організація рекреаційної діяльності парку.

Як було описано вище у п.2.2, окрім Проєкту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, який є основним плановим документом роботи НПП та відіграє для новоствореного парку надважливу роль, оскільки здійснює зонування території парку, для парку рекомендується розробляти менеджмент-план (п.1.2). Розробка такого менеджмент-плану вимагає комплексного підходу та участі в розробці працівників парку, експертів, стейкхолдерів.

Місія Нобельського НПП – збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і створення умов для відтворення біологічного різноманіття унікальної території Західного Полісся – басейну р. Прип'ять.

Стратегічне бачення. Нобельський національний природний парк – це наукова природоохоронна установа, в якій на високому рівні організована охорона природно-заповідних територій, збереження рідкісних видів флори та фауни, активно розвивається зелений, екологічний туризм. Парк є центром еколого-просвітницької роботи Західного Полісся України.

Рис. 4.5. Місія, стратегічне бачення, стратегічні та операційні цілі розвитку Нобельського національного природного парку.

Джерело: власне напрацювання.

Учасники розробки менеджмент-плану мають у першу чергу визначити існуючі обмеження та загрози для реалізації довгострокових цілей розвитку парку. Разом із тим вони повинні описати способи вирішення проблем (проекти, які

рекомендується реалізувати за вказаний період) та вказати очікувані результати від реалізації кожного проєкту, пріоритет виконання проєкту, виконавців та очікувану вартість реалізації.

Маркетинговий план роботи Нобельського національного природного парку створюють після розроблених Проєкту організації території парку та менеджмент-плану. По своїй суті маркетинговий план має на меті допомогти організації у реалізації всіх запланованих заходів та досягнути бажаних результатів. Важливо зазначити, що у плані, крім комунікаційних заходів, доцільно планувати заходи із пошуку партнерів та коштів для реалізації запланованих проєктів.

Таблиця 4.5.

**Стратегічні завдання та проєкти для напрямку 3.
Активізація господарської діяльності парку**

Стратегічні завдання	Проєкти	Вартість, тис. грн
3.1. Розвиток туристичної інфраструктури.	3.1.1. Створення візит-центру Нобельського НПП.	4000
	3.1.2. Створення історичного музею в с.Нобель.	2000
	3.1.3. Облаштування місць відпочинку туристів на водних об'єктах (51 бесідка, 51 альтанка, 204 лавки, 51 мангал, 153 смітєвих баки, 51 туалет).	1500
	3.1.4. Встановлення трьох оглядових вишок з інформаційним супроводом (стендами).	700
	3.1.5. Розробка туристичного бренду парку.	100

Продовження табл. 4.5.

3.2. Розробка туристичних маршрутів, екологічних стежок.	3.2.1. Облаштування туристичного маршруту «Історичний Нобель».	10
	3.2.2. Прокладання туристичного маршруту «Покинуті села».	20
	3.2.3. Організація водного туристичного маршруту заплавами Стоходу між селами Млини й Омит.	100
	3.2.4. Облаштування екологічної стежки «Південним берегом озера Нобель».	50
	3.2.5. Створення екологічної стежки в районі трьох озер: Велике, Середнє, Хоромне.	40
	3.2.6. Прокладання стежки дерев'яною кладкою по водно-болотних угіддях в районі озера Нобель.	100

Джерело: власне напрацювання.

Характеристика проєктів приведена у табл. 4.6.

4.3. Моделювання роботи національного природного парку

На сьогодні в Україні працює 56 національних природних парків, які займають площу 1399459 га. Наша держава увійшла у етап зрілості у розвитку національних природних парків. Перший національний парк Карпатський був створений більше 40 років тому. На сьогодні розроблена відповідна нормативна база роботи НПП, визначені джерела фінансування, накопичений досвід управління НПП.

Важливо організувати роботу національного природного парку таким чином, щоб виконувалось основне завдання – збереження цінних природних ландшафтів, рідкісних видів флори та фауни, унікальних об'єктів ПЗФ. Нами пропонується наступна модель управління національним природним парком, яка представлена на рис. 4.6.

Таблиця 4.6.

**Проекти до реалізації стратегічної цілі 3.
Активізація господарської діяльності парку**

№	Завдання	Заходи	Очікувані результати	Пріоритет	Виконавці	Роки	Орієнтовна вартість, тис. грн	Орієнтовні джерела фінансування
3.1.Розвиток туристичної інфраструктури								
3.1.1	Відкриття візит-центру Нобельського НПП в с. Нобель.	1. Розробка проектно-кошторисної документації та будівництво. 2. Розробка плану роботи центру, підбір персоналу.	Посилено мережу інформаційного забезпечення у прийнятті рішень з управління територією НПП.	середній	НПП	2023 – 2024	3000	Держ-бюджет, грантова підтримка

Продовження табл. 4.6.

3.1.2	Створення етнографічного музею під відкритим небом (старовинні будівлі, предмети побуту, місцеві народні традиції) в зоні розташування парку.	1. Створення етнографічного музею: визначення місця, відновлення старовинних будівель, збір експонатів (предметів побуту), облаштування експозиції. 2. залучення місцевих родин зі збереженими народними традиціями до етно-просвітницької діяльності НПП.	Створений етнографічний музей Поліської культури у с. Нобель, залучення зацікавлених місцевих родин для участі у етно-просвітницькій діяльності НПП.	високий	НПП	2023 – 2024	100	Державне фінансування, грантова підтримка
3.1.3	Облаштування місць відпочинку туристів на водних об'єктах.	Будівництво бесідок, альтанок, встановлення лавок, громадських туалетів, смітєвих баків, мангалів.	ЗАГАЛОМ: 51 бесідка, 51 альтанка, 204 лавки, 51 мангал, 153 смітєвих баків, 51 туалет.	високий	НПП	2023 – 2024	500	Державне фінансування, грантова підтримка

Джерело: власне напрацювання.

Рис. 4.6. Схематична модель розвитку національного природного парку

Джерело: власне напрацювання.

В основу моделі покладено концепцію збалансованого розвитку, яка передбачає раціональне використання території національного природного парку із врахуванням екологічної, соціальної складової та економічного розвитку.

У випадку природоохоронної території, якою є національний природний парк, маємо врахувати, що екологічний збалансований розвиток – це насамперед збереження особливо цінних видів флори та фауни, ландшафтів, об'єктів природно-заповідного фонду, дотримання відповідного природоохоронного законодавства на території парку. Екологічний розвиток НПП – це основна складова збалансованого розвитку території. Він передбачає не тільки охорону, захист природних

екосистем, моніторинг за станом розвитку, але і врахування впливу зміни клімату на функціонування об'єктів ПЗФ, підвищення екологічної свідомості відвідувачів парку, створення умов для проведення екологічних експедицій із вивчення раритетних видів флори та фауни.

Економічний розвиток НПП – це забезпечення фінансової сталості шляхом створення робочих місць у сфері туризму, розвитку туристичної інфраструктури, створення екологічно чистих виробництв, активна господарська діяльність, збільшення кількості відвідувачів парку, що приведе до збільшення власних надходжень парку і відповідно до збільшення можливостей реалізувати стратегію його розвитку. Він передбачає підвищення економічного потенціалу НПП, диверсифікацію джерел фінансового забезпечення, підвищення конкурентоспроможності парку, монетизацію послуг, розвиток міжнародної співпраці.

Соціальний розвиток – це ефективне задоволення суспільних потреб мешканців парку, велика просвітницька робота як працівників парку, так і мешканців, творення самоврядної свідомості і самостійності мислення, тісна співпраця парку із місцевою владою. Він передбачає вирішення потреб суспільства у рекреації, інформування про екологічні та соціальні наслідки використання території, підвищення кваліфікації працівників парку та їх соціальну захищеність, створення нових робочих місць для населення.

В основі збалансованого розвитку парку є виконання основних функцій, які визначені Законом [175], тобто охорона та збереження цінних природних комплексів та об'єктів, створення умов для організованого туризму, проведення наукових досліджень природних комплексів, проведення екологічної освітньо-виховної роботи. Тому надважливим завданням парку є планування та організація роботи. Для

цього створюється Проект організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, менеджмент-план та маркетинговий план. Розроблені плани є основою досягнення місії та стратегічного бачення національного природного парку. Маркетинговий план розробляється після затвердження менеджмент-плану, його завдання – забезпечити за допомогою маркетингових інструментів реалізацію менеджмент-плану.

Реалізація планів приведе до змін екологічної, економічної та соціальної складових роботи природоохоронної установи. Проаналізувавши їх, НПП розробить нові планові документи. Тобто модель роботи національного природного парку носить циклічний характер, при чому на початку кожного нового циклу є можливість коригування стратегічних та оперативних цілей, визначення завдань розвитку парку, розробки нових проєктів для реалізації запропонованих завдань.

Напрями удосконалення еколого-економічних основ розвитку природоохоронних територій включатимуть пріоритетні складові: оптимізацію процесу управління національними природними парками, природно-заповідним фондом. Впровадження природоохоронних та екологічно безпечних технологій на територіях буде базою для забезпечення ефективності технологічних процесів і значного ресурсозбереження, радикальної зміни на покращення екологічної обстановки та умов праці. Тому стратегічна орієнтація національних природних парків буде сприяти створенню необхідних умов для ефективної господарської діяльності, оздоровлення середовища проживання людини та забезпечення екобезпеки, а також значному вкладу в розв'язання глобальних еколого-економічних та рекреаційних проблем.

Ефективний розвиток національного природного парку можливий при тісній співпраці із відповідними устано-

вами як на регіональному рівні, так і на національному та міжнародному.

Регіональна співпраця парку можлива із наступними установами: територіальні громади, обласна державна адміністрація, обласний департамент екології та природних ресурсів, агенція регіонального розвитку, обласний та місцеві природоохоронні фонди, регіональні природоохоронні організації, наукові та навчальні заклади, туристичні фірми та інші комерційні установи. Налагодження співпраці із місцевою владою надасть можливість краще відстоювати питання захисту об'єктів природно-заповідного фонду, проводити еколого-просвітницькі заходи, вирішувати питання співфінансування природоохоронних заходів на території парку. Робота із агенціями регіонального розвитку, природоохоронними фондами, громадськими організаціями допоможе парку у пошуку додаткових джерел фінансування для реалізації спільних проєктів. Співпраця із науковими та навчальними закладами допоможе парку у проведенні спільних наукових експедицій та досліджень, наукових конференцій та симпозіумів. Робота із туристичними фірмами надасть можливість НПП активізувати туристичну діяльність, більш активно використовувати наявні рекреаційні ресурси парку для забезпечення потреб туристів, проводити туристичні збори. Для проведення господарської діяльності національний природний парк співпрацює з різними комерційними установами, які будуть надавати послуги для парку чи парк буде надавати їх установам.

На національному рівні НПП співпрацює з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів, Державним агентством з розвитку туризму, національними природними парками України, всеукраїнськими природоохоронними громадськими організаціями, науковими та навчальними закладами, туристичними організаціями, комерційними

установами. Співпраця із Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів направлена на формування державної політики в галузі збереження ландшафтів та біорізноманіття парку, фінансування заходів з охорони природно-заповідного фонду. З Державним агентством з розвитку туризму співпраця направлена на розробку програм розвитку внутрішнього туризму, зокрема сільського, екологічного. Співпраця їх всеукраїнськими громадськими організаціями, науковими центрами буде сприяти покращенню іміджу національного природного парку, долученню нових стейкхолдерів до роботи природоохоронної установи.

Міжнародна співпраця національного природного парку можлива із міжнародними природоохоронними фондами, міжнародними організаціями з охорони природи, національними природними парками інших держав, міжнародними туристичними організаціями, науковими та навчальними закладами. Міжнародна співпраця у першу чергу направлена на обмін досвідом, вивчення кращих практик роботи національних природних парків Європи. Участь у міжнародних організаціях, міжнародних грантових проєктах надасть НПП нового імпульсу в роботі, підвищить імідж парку, сприятиме покращенню фінансової стійкості парку.

В Проєктах організації території національних парків використовують назву «заходи» замість «проєктів». Нами проаналізовано Проєкт організації території Шацького національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів [188]. У табл. 4.7 приведені заходи, які заплановані на 2023 р.

Як правило коштів, які виділені на фінансування заходів, не вистачає, тому виникає проблема визначити ті заходи, що будуть профінансованими у першу чергу.

Для кожного із проєктів можна встановити пріоритет виконання:

- «високий» пріоритет виконання – це проєкт, який повинен бути обов’язково завершений у запланованому періоді. Як правило, такі проєкти пов’язані із збереженням раритетних видів флори та фауни, мають юридичні зобов’язання перед партнерами. Коефіцієнт використання коштів у таких проєктах дорівнює $p=1,2$;

- «середній» пріоритет виконання – це проєкт, який важливий для реалізації річного плану, однак може бути реалізований із певним запізненням, однак у межах планового періоду. Коефіцієнт використання коштів у таких проєктах дорівнює $p=1,0$;

- «низький» пріоритет виконання – це проєкт, який бажаний для реалізації, однак може бути виконаний за наявності матеріальних та фінансових ресурсів. Проєкт може бути реалізований у наступному періоді. Коефіцієнт використання коштів дорівнює $p=0,8$.

Таблиця 4.7.

Заходи Шацького НПП, заплановані на 2023 р.

№ з/п	№ за-ходу	Назва заходу	Пріоритет	Вартість, тис. грн
1	17	Механічний захист мурашників	високий	50
2	19	Інвентаризація нерестовищ та зимувальних ям в межах НПП	середній	100
3	22	Створення умов для мешкання кажанів	середній	50
4	23	Збереження акваландшафтів Шацьких озер	середній	250
5	34	Видання буклетів про екологічну цінність території парку та іншої символіки	низький	50
6	71	Розробка менеджмент-плану для ВБУ міжнародного значення	високий	200
Разом 6 проєктів				700

Джерело: власне напрацювання на основі [188].

В даному випадку виконуються умови задачі динамічного програмування [201].

Основними особливостями розв'язання економічних задач з використанням методів динамічного моделювання є такі:

- 1) не існує загальної постановки задач;
- 2) не існує єдиного алгоритму розв'язку;
- 3) основою кожної динамічної моделі є функціональне рівняння;
- 4) для кожної задачі динамічного програмування функціональні рівняння виводяться індивідуально;
- 5) всі функціональні рівняння базуються на принципі оптимальності Беллмана.

Загальна постановка задачі динамічного програмування

Нехай деяка керована система знаходиться в початковому стані S (керована – означає, що можна керувати процесом, який відбувається в системі, а спосіб впливу на неї – управління U). Завдяки здійсненню певного управління U вказана система переходить з початкового стану в кінцевий. З процесом зміни стану системи пов'язаний деякий числовий критерій W (функція). Отже мета керуючої сторони полягає в пошуку такого можливого управління U , яке надало б максимального значення функції $W=W(U)$.

У загальному вигляді ці задачі можуть бути описані так: нехай є деяка кількість ресурсів, які потрібно розподілити між об'єктами на окремих часових проміжках так, щоб отримати максимальну сумарну ефективність від вибраного способу розподілу. Показником ефективності розподілу може бути прибуток, собівартість, фондovіддача тощо.

Основу методу динамічного програмування визначає принцип оптимальності Беллмана, при якому оптимальне

продовження процесу визначається відносно стану, який досягнуто на даний момент. Основною умовою здійснення цього принципу є наступне: процес управління повинен бути без зворотнього зв'язку, тобто керування на даному кроці не повинно впливати на попередні кроки.

Принцип оптимальності Беллмана: який не був би стан системи перед наступним кроком, керування на даному кроці потрібно вибирати так, щоб виграш на даному кроці в сумі з оптимальними виграшами на всіх наступних кроках був максимальним.

Основне функціональне рівняння Беллмана можна записати у такому вигляді:

$$F_{n-k}(X^{(k)}) = \max_{u_{k+1}} \left[W_{k+1}(X^{(k)}, u_{k+1}) + F_{n-k}(X_n^{(k+1)}) \right],$$

$$k = \overline{0, n-1}. \quad (4.1)$$

де $X^{(k)} = (x_1^{(k)}, x_2^{(k)}, \dots, x_n^{(k)})$ – є сукупністю чисел, що визначають стан системи **S** на **k**-му кроці і отримані в результаті керування U_k , яке забезпечує перехід системи **S** із стану $X^{(k-1)}$ в $X^{(k)}$; $U = (u_1, u_2, \dots, u_n)$ – оптимальна стратегія керування; $F_{n-k}(X_n^{(k)})$ – це прибуток, який отримується при переході будь-якого стану $X^{(k)}$ в кінцевий стан $X^{(n)}$ при реалізації оптимальної стратегії керування на решті **(n-k)** кроках.

Процедура побудови оптимального управління методом динамічного програмування розпадається на дві стадії: попередню та остаточну. Як відомо, в кожному процесі є

останній крок, на якому прийняті рішення не залежать від майбутнього. Тому на цьому кроці вибирають керування, яке дозволяє отримати найбільший ефект. Спланувавши цей крок, до нього приєднуємо попередній, до якого в свою чергу приєднуємо попередній і т. д. до початкового стану. Щоб спланувати останній крок, потрібно знати стан системи на попередньому кроці. Якщо ж він невідомий, то роблять різноманітні припущення про можливі стани системи на цьому кроці. Для кожного припущення вибирають оптимальні керування на попередньому кроці. Таке оптимальне керування називається умовно оптимальним. Тобто попередня оптимізація проводиться за кроками у зворотньому порядку (від кінця до початку), а остаточна оптимізація по кроках від початку до кінця.

На заходи Шацького національного природного парку у 2023 році заплановано 700 тис. грн (табл. 4.7), а реально може бути виділено 500 тис. грн.

Отриману задачу оптимального розподілу обмеженої кількості коштів для одержання максимального ефекту від проведених заходів в Шацькому НПП розв'яжемо одним із методів динамічного програмування і оформимо у табличній формі.

Для отримання максимального ефекту виділені у 2023 р. кошти 500 тис. грн необхідно використати на реалізацію таких заходів: «Механічний захист мурашників» (50 тис. грн), «Інвентаризація нерестовищ та зимувальних ям в межах НПП» (100 тис. грн), «Створення умов для мешкання кажанів» (50 тис. грн), «Видання буклетів про екологічну цінність території парку та іншої символіки» (50 тис. грн) і «Розробка менеджмент-плану для ВБУ міжнародного значення» (200 тис. грн). Залишок 50 тис. грн необхідно зарезервувати на наступний рік для проведення заходу «Збереження акваландшафтів Шацьких озер», потреба якого у додаткових коштах 250 тис. грн.

Таблиця 4.8.

**Оптимальний розподіл обмеженої кількості коштів на
реалізацію заходів у Шацькому національному
природному парку**

Показники	Заходи						Усього
	1	3	5	2	6	4	
Необхідна к-сть коштів, тис. грн	50	50	50	100	200	250	700
Ефект (пріоритет)	1,2	1	0,8	1	1,2	1	6,2
0	0	0	0	0	0	0	
→50	1,2	1	0	0	0	0	
→100	1,2	2,2	0,8	1	0	0	
→150	1,2	2,2	3	2,2	0	0	
→200	1,2	2,2	3	3,2	1,2	0	
250	1,2	2,2	3	4	2,4	1	
→300	1,2	2,2	3	4	3,4	2,2	
350	1,2	2,2	3	4	3,4	3,2	
400	1,2	2,2	3	4	4,4	3,2	
450	1,2	2,2	3	4	5,2	4,2	
→500	1,2	2,2	3	4	5,2	5	
Реальні витрати коштів, тис. грн	50	50	50	100	200	50	500
Залишки коштів, тис. грн	50	100	150	200	300	0	–
Ефект (пріоритет)	1,2	1	0,8	1	1,2	0	5,2

Джерело: власні розрахунки.

Використання методів динамічного програмування при обмеженому фінансуванні природоохоронних заходів надасть можливість оптимально розподілити наявні ресурси.

Висновки до розділу 4

1. На основі проведених досліджень встановлено, що територія національного природного парку Нобельський складається із двох частин: північної – суцільний водно-болотний масив та південної – лісоболотний масив. У складі земельних угідь Нобельського НПП ліси займають 15367,0 га (60,7%), землі запасу водного фонду 9282,70 га (36,7%), землі сільськогосподарського призначення 668,41 га (2,6%).
2. Територія парку входить до басейну р. Прип'ять, яка належить до Волино-Подільського басейну. У живленні річок та озер беруть участь такі водоносні горизонти: горизонт сучасних болотних відкладів, горизонт алювіальних відкладів та горизонт верхньокрейдових відкладів, які безпосередньо впливають на гідрологічний режим та гідроекологічну ситуацію. Основними водотоками є р. Прип'ять та Стохід. Особливістю Нобельського національного парку є 12 озер на його території, які займають площу 935 га.
3. За попередніми даними спонтанна флора описуваної території включає 346 видів і міжвидових гібридів вищих судинних рослин, які відносяться до 231 роду, 71 родини та 5 відділів. Вона представлена 312 (90,2% всього видового складу) аборигенними видами та 34 (9,8 %) адвентивними видами.
4. Стан вивчення фауни території НПП «Нобельський» є нерівномірний – найбільше відомостей стосується фауни хребетних. На території парку відома знахідка ропухи очеретяної *Bufo calamita*, що занесена до Червоної книги України.
5. У територію Нобельського НПП увійшли 6 об'єктів ПЗФ, які займають площу 18128,4 га. Серед об'єктів

ПЗФ: регіональний ландшафтний парк Прип'ять-Стохід, гідрологічний заказник загальнодержавного значення Острівський, іхтіологічний заказник місцевого значення Прип'ятський, ботанічний заказник місцевого значення Мульчицький, орнітологічний заказник місцевого значення Нобельський, загальнозоологічний заказник місцевого значення урочище «Глуша».

6. Проведено SWOT-аналіз НПП, який встановив переваги парку:
 - Завершення війни, розширення євроінтеграційних процесів та реформ в Україні сприятимуть участі парку в міжнародних наукових проєктах, тісній співпраці з міжнародними природоохоронними установами, так як окремі ділянки парку належать до ІВА-територій та Смарагдової мережі.
 - Зросте зацікавленість науково-дослідних організацій роботою Нобельського національного парку з урахуванням високого ступеня збереження природних комплексів, раритетних видів флори та фауни, об'єктів природно-заповідного фонду.
 - Серед населення України та Європи зростає популярність сільського, зеленого туризму, чим може скористатися Нобельський НПП, який має високий рекреаційний потенціал, наявні 12 природних озер площею 935 га.
7. На основі SWOT-аналізу розроблена місія Нобельського НПП – збереження цінних природних, історико-культурних комплексів та створення умов для відтворення біологічного різноманіття унікальної території Західного Полісся – басейну р. Прип'ять. Визначено стратегічне бачення, стратегічні напрями та стратегічні завдання Нобельського національного

природного парку. Кожен із стратегічних напрямів має свої стратегічні завдання, які у свою чергу мають проекти згідно з проектним підходом, який застосований при розробці стратегії розвитку парку.

8. Розроблено схематичну модель розвитку національного природного парку, яка базується на концепції збалансованого розвитку території.
9. При фінансуванні природоохоронних заходів НПП часто виникає проблема визначення пріоритетів їх виконання у зв'язку із нестачею коштів. Це задача динамічного програмування, яку пропонується розв'язувати за допомогою принципу оптимальності Беллмана.

Розділ 5.

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ

5.1. Фінансування діяльності парку

Основою ефективної роботи національного природного парку є забезпечення фінансовими ресурсами його діяльності. На рис. 5.1 приведено модель забезпечення фінансовими ресурсами потреб парку.

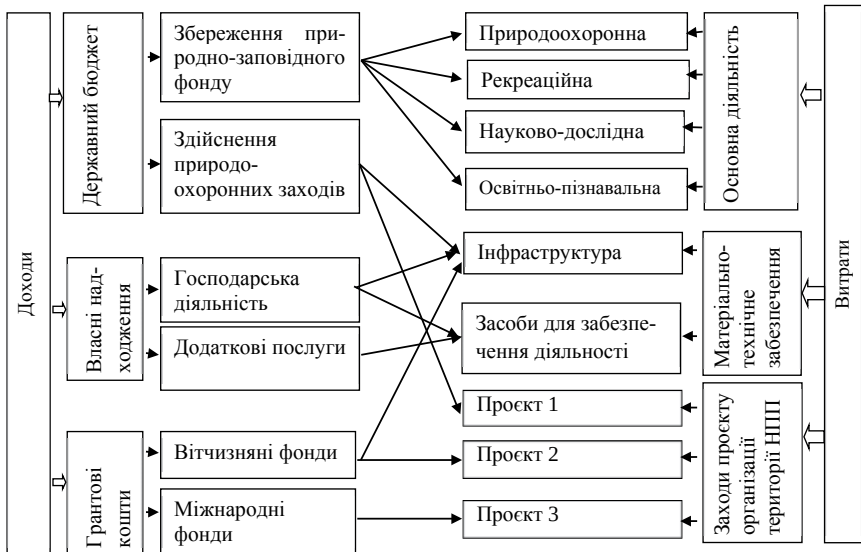

Рис. 5.1. Модель фінансування Національних природних парків

Джерело: власне напрацювання.

Відповідно до статті 46 Закону України «Про природно-заповідний фонд» фінансування заходів на природоохоронних територіях здійснюється за рахунок державного бюджету України. Для цього можуть також залучатися кошти бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, позабюджетних і благодійних фондів, кошти підприємств, установ, організацій та громадян [175].

Фінансування природоохоронних заходів відбувається згідно Державного бюджету програмою «Збереження природно-заповідного фонду», код програмної класифікації видатків 2701160. На графіку приведено обсяги фінансування із загального фонду.

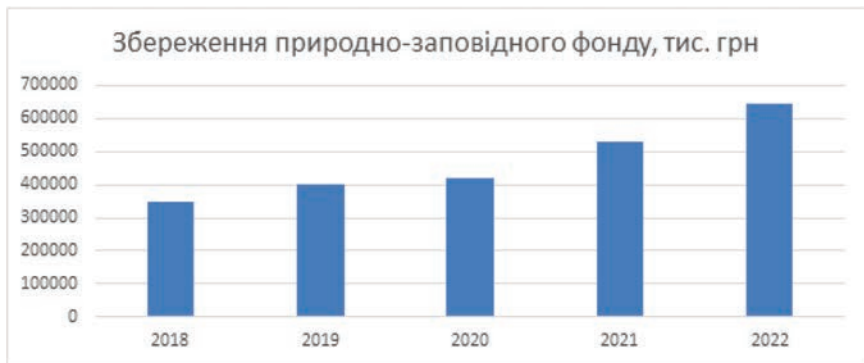

Рис. 5.2. Обсяги фінансування програми
Збереження природно-заповідного фонду із Державного
бюджету, тис. грн.

Джерело: сформовано автором

Крім цього, окремим рядком бюджету здійснюється фінансування «Здійснення природоохоронних заходів, зокрема з покращення довкілля», код програмної класифікації видатків 2701270. Слід зазначити, що національні природні парки та заповідники – державні установи із своїм штатом працівників. Проводячи заходи із збереження та

популяризації об'єктів природно-заповідного фонду, ці установи стали на сьогодні єдиним осередком, де професійно займаються охороною природи в регіонах.

Кошти на фінансування природоохоронних заходів можна отримати із обласного та місцевих природоохоронних фондів. Нами проаналізовано використання коштів обласного природоохоронного фонду за 2016–2021 рр. (табл. 5.1)

Таблиця 5.1.

Фінансування заходів із обласного природоохоронного фонду

Рік	К-сть заходів всього (в т.ч. на фінансування ПЗФ)	Заплановано, всього (ПЗФ), тис. грн	Використано, всього (ПЗФ), тис. грн
2016	19(2)	10477(348)	7537(108,35)
2017	17(2)	19498(297)	16906(98)
2018	8(1)	9895(190)	7399(190)
2019	12(1)	15167(195)	10741(-)
2020	11(1)	18313(95)	9841(94,5)
2021	16(-)	21638(-)	14668(-)

Джерело: напрацювання власне на підставі www.ecorivne.gov.ua/.

За досліджуваний період із обласного природоохоронного фонду фактично профінансовано 2 заходи, які мають відношення до природно-заповідного фонду. Це «Виконання заходів щодо розроблення проєктів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду Рівненської області» (2016–2020 рр.) та «Виконання заходу, спрямованого на запобігання знищення чи пошкодження територій та об'єктів природно-заповідного фонду Рівненської області шляхом запровадження геоінформаційної системи банку даних кадастрової інформації та створення цифрової карти» (2016–2017 рр.).

Місцеві природоохоронні фонди фінансують більшу кількість заходів – 68–100 кожного року, однак тільки 2 із них мали безпосереднє відношення до заповідних територій: «Виконання робіт для збереження і утримання зеленої зони в парку пам'ятці садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Рівненський парк ім. Т.Шевченка» та «Придбання та встановлення інформаційних та охоронних знаків (14 шт.) на території заповідних об'єктів ботанічного заказника загальнодержавного значення «Вишнева гора», геологічної пам'ятки природи місцевого значення «Кар'єр кембрійських глин», гідрологічної пам'ятки природи місцевого значення «Природне джерело» та заповідного урочища (лісового) місцевого значення «Бармаківське» Шпанівської сільської ради, складання електронного документа».

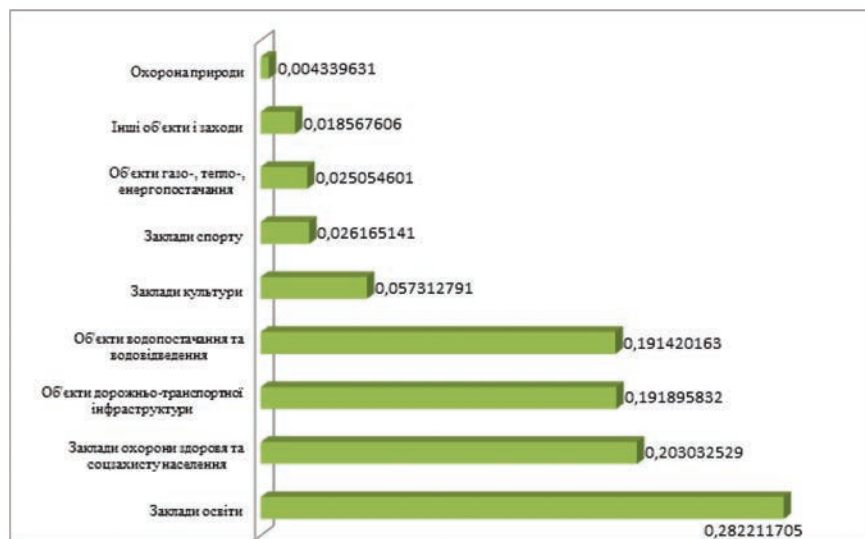

Рис. 5.3. Розподіл коштів між проектами ДФРР на 2016 р.

Сума 3 млрд грн

Джерело: сформовано автором на підставі <https://decentralization.gov.ua/news/tag/dfrr>.

З 2016 р. розпочав свою роботу Державний фонд регіонального розвитку, який здійснює підтримку проектів у регіонах. Крім цього, об'єднані територіальні громади з 2016 р. отримують субвенцію на розвиток інфраструктури.

Використання коштів Державного фонду регіонального розвитку приведено на рис. 5.3. У 2016 році на охорону природи із Фонду витратили 0,4 %.

У 2017 р. за кошти ДФРР в Україні реалізовувалися 803 проекти, із яких тільки 3 – проекти екологічного спрямування.

Важливою складовою розвитку об'єднаних територіальних громад є субвенція на розвиток інфраструктури. Використання коштів субвенції у Рівненській області показано на рис. 5.4.

Рис. 5.4. Розподіл проектів у % від загальної вартості на отримання субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ Рівненщини у 2017 р.

Джерело: сформовано автором.

Із наведених результатів можна зробити висновок, що на проекти з охорони природи, екології практично не виділяються кошти, які розподіляють на конкурсній основі. Органи місцевого самоврядування в першу чергу приділяють увагу найбільш нагальним питанням, на які раніше ніхто не звертав увагу. На жаль питання охорони природи, екології не є у пріоритетах [117].

Фінансування екологічних проєктів є обмежене коштами, яких недостатньо у бюджеті держави та Національних природних парків. Тому часто для цього використовують грантові кошти. Така практика є поширеною у державах Європейського Союзу.

Цікавим для запозичення є досвід роботи польських національних парків. Національні парки, як правило великої площі, розташовуються у мальовничих місцях. На відміну від заповідників, значна територія національних парків відкрита для відвідувачів. Національні парки займаються комерційною діяльністю. Їх основні характеристики приведені у табл. 5.2.

В Польщі вивченням природи та ландшафтів НПП займались вчені Olaczek R., Symonides E., Rąkowski G., Kalbarczyk E., Kalbarczyk R., Kasprzak K., Krajewski P., Raszka B. [299, 304, 312, 317]. Зі вступом Польщі до Європейського Союзу зросли вимоги щодо охорони навколишнього середовища [303]. Значну увагу приділено фінансуванню роботи польських НПП. Зокрема, розроблено концепцію фінансування парків [280]. У роботі B. Pater [306] приведено аналіз фінансування Roztoczańskiego i Wigierskiego Parku Narodowego. Більш детально питання фінансування НПП у Польщі розглянули A. Babczuk, M. Kachniarz [255]. Автори приводять детальний аналіз фінансового стану роботи всіх природних парків Польщі та дають свої рекомендації щодо його покращення.

У Польщі система фінансування національних парків дещо інша. Доходи парку формуються за рахунок дотацій із бюджету, фінансування з інших польських фондів: Лісовий фонд (ЛФ), Національний фонд охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами (НФОНСУВР), Воеводський фонд охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами (ВФОНСУВР), європейських фондів.

Таблиця 5.2.

**Основні характеристики національних природних парків
(за 2013 р.)**

№	Назва показника	Од. вимірю- вання	Польща	Україна
1	Кількість НПП	шт.	23	44
2	Площа	га	329005,7	1399459 (644819)*
3	Кількість працюючих	осіб	1545	3091
4	Витрати на утримання, всього	тис. грош. од.	194646,8	169277,1
5	В тому числі з бюджету	%	38,6	88,2
6	Довжина пішохідних маршрутів	км	2791	262 (маршрути)
7	Кількість відвідувачів	млн чол.	10,8	2,61
8	Кількість природних музеїв	шт.	17	
9	Кількість центрів екологічної освіти	шт.	18	39

* – площа, надана у користування парку.

Джерело: напрацювання власне на підставі [113].

Дотації з державного бюджету безпосередньо не пов'язані з площею парків, вони більш пов'язані з кількістю осіб, працевлаштованих в окремих парках. У багатьох

випадках дотації з державного бюджету – це половина або майже половина всіх надходжень парку.

Важливим джерелом зовнішніх надходжень на охорону природи і екологічну освіту для парків є кошти, отримані від Національного фонду охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами (НФОНСУВР). Усі парки користуються даним джерелом, але рівень його використання є різний.

Також парки отримують кошти на захист природи і екологічну освіту з програм Європейського Союзу, зокрема оперативної програми «Інфраструктура і навколишнє середовище» (ЦКПС ЄС). Починаючи з 2012 р. парки використовують також кошти, отримані з Лісового Фонду, який управляється Державними Лісами, і які призначені на охорону лісової екосистеми і наукові дослідження.

Щодо власних надходжень, то значну перевагу в даному випадку має Татранський національний парк, у якого вони складають 70,7% від потреб. Відносно великі власні надходження мають також і інші гірські парки (Карконошський – 39,3%, Гур Столових – 56,2%, Бабогурський – 49,6%), а також приморські (Словінський національний парк – 63,2%).

Суттєву частину власних надходжень парки отримують з плати за вхід на територію парку. Менш ніж половина парків отримує значні власні надходження з продажу деревини, отриманої внаслідок рубки догляду лісів та змін у формуванні деревостанів. Деякі парки значну частину власних надходжень отримують за діяльність, що здійснюється на сільськогосподарських землях. Переважно це є фінансування у рамках агроекологічних програм (ПРСТ) і програм з охорони навколишнього середовища, а також оплата за землю, орендовану фермерами.

Функціонування національних парків залежить від фінансового забезпечення. Структура власних надходжень пов'язана з розміщенням парку, тому парки мають різні можливості для їх отримання. Найважливіші джерела власних прибутків це:

- продаж входних квитків до парку і об'єктів парку;
- продаж деревини, отриманої у рамках проведення охоронних дій;
- оренда сільськогосподарської землі.

Запроваджене у Польщі фінансування парків через грантову підтримку із різних фондів надає можливість для запровадження інновацій, створення на території нових атракцій, проведення наукових досліджень та експедицій, що не є притаманним для України.

Рис. 5.5. Структура доходів національних парків (1 – власні доходи, 2 – дотація з бюджету, 3 – інші, 4 – європейські кошти)
Джерело: напрацювання власне на підставі [255].

Рис. 5.6. Структура доходів Поліського національного парку за 2013 р. в %. (1 – ЛФ, 2 – НФОНСУВР, 3 – ВФОНСУВР, 4 – ЦКПС ЄС, 5 – ПРСТ, 6 – власні доходи, 7 – дотація з бюджету)
Джерело: напрацювання власне на підставі [255].

З іншої сторони такий підхід приводить до того, що фінансування парку не носить стабільного характеру, так як кожного року фінансування з інших фондів може змінюватись або бути відсутнім взагалі.

Фінансування з державного бюджету переважно покриває витрати на заробітну плату. Новостворені парки мають нижчий рівень дотацій.

Державні дотації не є об'єктивним фінансовим інструментом, який був би пов'язаний з потенціалом отримання власних коштів (відсутність об'єктивних алгоритмів). Такий спосіб призначення державних дотацій може мати демотивуючий характер (якщо парк працює і збільшує свої власні прибутки і отримує зовнішнє фінансування, то в результаті може мати зменшену кількість державних дотацій).

Із рис. 5.5 видно, що тільки 33% бюджету польських національних парків складає дотація із державного бюджету. При цьому власні доходи складають 36%. Фінансування із польських фондів складає 20%, європейських фондів – 11%. Слід зазначити, що у розрізі кожного парку маємо різну картину, однак те, що є на сьогодні, досягнуто в першу чергу наполегливою працею керівників парку та умілим використанням фінансових механізмів для стимулювання роботи парків від уряду Польщі. Використання принципу фінансування конкретних проєктів у роботі національних природних парків дало відчутний ефект. Національні (лісовий, фонд охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами), регіональні (Воєводський фонд охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами) та європейські фонди, надаючи грантову підтримку національним природним паркам, допомагають таким чином їх розвиватись. На сьогодні керівництво парків основну увагу приділяє отриманню грантових коштів із різноманітних фондів. Це надає можливість проводити наукові дослідження у парках, сприяти розвитку рекреації, розвивати міжнародну співпрацю. Реалізація таких грантових проєктів та програм, у свою чергу, сприяє зростанню власних доходів парків за рахунок збільшення відвідуваності та надання додаткових послуг.

Такий досвід доречно було б запровадити і для українських парків. Як бачимо, на сьогодні державне фінансування наших парків у середньому складає 88% від потреб.

Розроблено еколого-економічний механізм діяльності національних природних парків (рис. 5.7), який має 5 основних складових (структурну, екологічну, організаційну, економічну, інформаційну), забезпечує ефективне регулювання та передбачає формування еколого-економічних відносин для забезпечення збалансованої роботи національних природних парків.

Визначено цілі, інструменти підтримки та методи реалізації запропонованого еколого-економічного механізму.

Основними цілями еколого-економічного механізму роботи НПП будуть:

- Відновлення національних природних парків, які постраждали внаслідок військової агресії, у післявоєнний період;
- Підвищення фінансової стійкості НПП;
- Активізація еколого-просвітницької діяльності;
- Збільшення потоку туристів у НПП.

Для досягнення запропонованих цілей будемо використовувати такі інструменти:

- Стратегічне планування діяльності НПП;
- Використання маркетингу природно-заповідних територій;
- Активізація господарської діяльності;
- Використання можливостей грантового фінансування з місцевих та міжнародних фондів;
- Співпраця із туристичними організаціями.

Для реалізації еколого-економічного механізму використаємо наступні методи:

- Міжнародна технічна допомога щодо відновлення післявоєнної України та вступу до ЄС;
- Міжрегіональна та міжнародна співпраця НПП;
- Розбудова екологічної мережі об'єктів ПЗФ;
- Освітня та кадрова підготовка фахівців для роботи у НПП;
- Реклама та промоція.

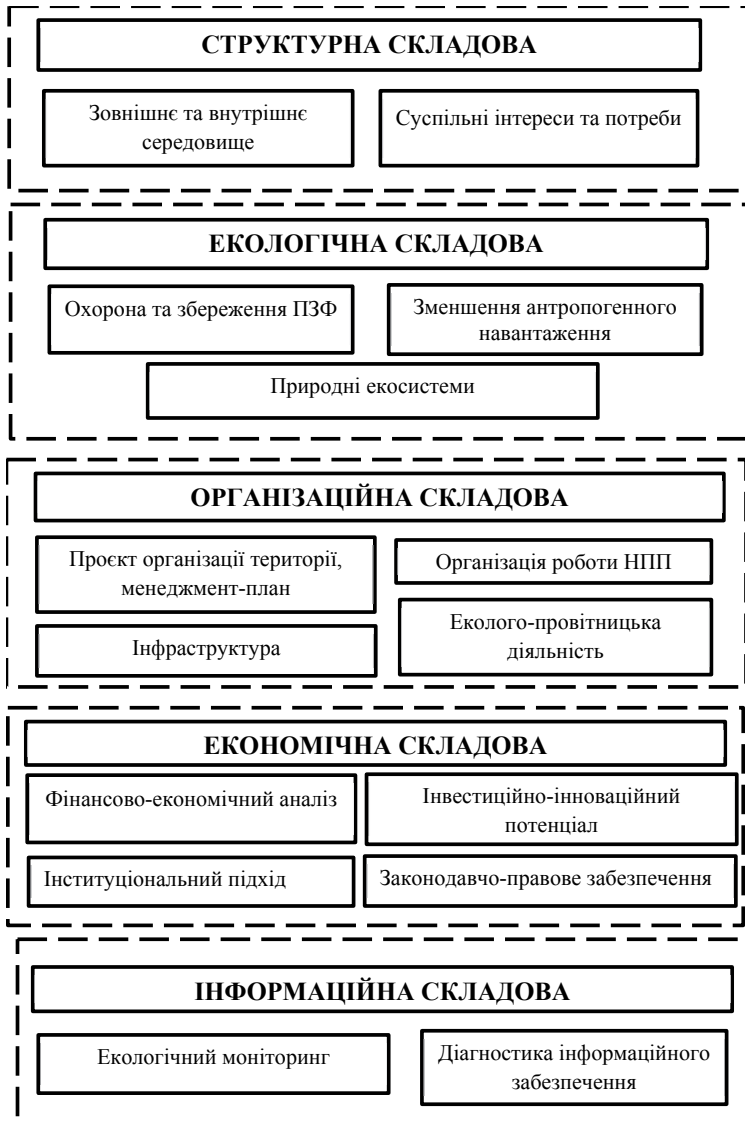

Рис. 5.7. Структура еколого-економічного механізму розвитку національного природного парку
Джерело: сформовано автором.

Ефективна робота запропонованого еколого-економічного механізму можлива за умови досягнення екологічної збалансованості, яка для НПП повинна враховувати природні екосистеми, біорізноманіття території, зменшення емісії та збільшення абсорбції вуглекислого газу, зміну клімату, екологічну свідомість, екологічні показники роботи парку.

Економічна збалансованість включає у себе економічний потенціал національного природного парку, фінансову стійкість НПП, диверсифікацію джерел фінансового забезпечення, конкурентоспроможність парку, господарську діяльність, монетизацію послуг, міжнародну співпрацю.

Соціальна збалансованість враховує потреби суспільства у рекреації, інформацію про екологічні та соціальні наслідки використання території, кваліфікацію працівників НПП, соціальну захищеність працівників, органи місцевого самоврядування, створення нових робочих місць для населення.

Успішне поєднання трьох головних складових можливе при використанні для національного природного парку принципів збалансованого управління, зокрема удосконалення державного управління ПЗФ, удосконалення інституціонального середовища, наявності Проекту організації території НПП та менеджмент-плану, залучення стейкхолдерів, використання маркетингу природно-заповідних територій, посилення територіальної охорони НПП, забезпечення прозорості діяльності роботи НПП.

На основі розробленого еколого-економічного механізму розвитку НПП запропоновано стратегічні вектори розвитку парків (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Стратегічні вектори розвитку національних природних парків та їх складові

Джерело: розроблено автором.

5.2. Використання інструментів маркетингу у роботі національних природних парків

Важливим стратегічним напрямом розвитку національного природного парку є його господарська діяльність. Як правило, територія парку – це землі, які не є придатними для використання у сільському господарстві. Це стосується національних природних парків, які розміщені у зоні Полісся. Зокрема, у Нобельському національному природному парку землі сільськогосподарського призначення складають 668,41 га (2,6% від усієї території). Для використання малопродуктивних і зазвичай перезволожених земель нами запропоновано вирощувати біомасу, зокрема енергетичну вербу.

Перехід розвитку сільського господарства на ринкові умови господарювання в нашій державі привів до значних змін. Зокрема, Україна стала потужним виробником аграрної продукції, наприклад, зернових. Оновилися технології вирощування сільськогосподарських культур, парк сільськогосподарських машин. Поряд з тим можна спостерігати і зменшення посівних площ під сільськогосподарськими культурами, яке порівняно з 1980 р. становить більше 6 млн га.

На площах, які використовуються, маємо доволі хороші показники росту валового збору зернових. Все досягається за рахунок зміни структури сівозміни (табл. 5.3). На сьогодні зменшились площі під вирощування кормових культур, відповідно і зменшилось поголів'я великої рогатої худоби, натомість зросли площі під зерновими культурами. Зменшення площ посіву привело до зростання валового виробництва зернових (табл. 5.4), що можна пояснити використанням інтенсивних технологій виробництва, та вилучення низькопродуктивних земель із сільськогосподарського використання.

Таблиця 5.3.

**Посівні площі основних сільськогосподарських культур,
тис. га**

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Посівні площі, всього	32406	30963	27173	26044	26952	26902	28147
В тому числі							
Зернові культури	14583	14152	13646	15005	15090	14738	15392
Кукурудза	1234	1174	1364	1711	2709	4123	5432
Цукровий буряк	1607	1475	856	652	501	237	220
Соняшник	1636	2020	2943	3743	4572	5105	6457
Ріпак	90	49	214	207	907	682	1127
Соя	93	25	65	438	1076	2158	1351
Кормові культури	11999	10898	7063	3738	2599	1990	1677

Джерело: напрацювання власне на підставі [211].

Таблиця 5.4.

**Виробництво основних сільськогосподарських культур,
млн га**

Показники	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Зернові культури	51,01	33,93	24,46	38,01	39,27	60,12	64,93
Кукурудза	4,74	3,39	3,85	7,17	11,95	23,33	30,29
Цукровий буряк	44,26	29,65	13,19	15,47	13,20	10,33	9,15
Соняшник	2,57	2,86	3,46	4,71	6,77	11,18	13,11
Ріпак	0,13	0,04	0,13	0,28	1,47	1,74	2,55
Соя	0,10	0,02	0,06	0,61	1,68	3,93	2,79
Кормові коренеплоди	27,27	13,47	6,67	8,01	6,77	6,19	5,52

Джерело: напрацювання власне на підставі [211].

Рис. 5.9. Посівні площі в Україні, тис. га

Джерело: напрацювання власне на підставі [211].

Рис. 5.10. Посівні площі у Рівненській області, тис. га

Джерело: напрацювання власне на підставі [211].

Разом з тим слід зазначити, що на кожний гектар Землі на широтах 40...50 градусів протягом року від Сонця надходить 2600 Гкал енергії. Ця енергія внаслідок складних природних процесів перетворюється у рослинницьку продукцію. Залежно від рівнів землеробства та видів вирощуваних культур енергетична цінність отриманого врожаю складає 3–8% отриманої сонячної енергії, тобто 78...208 Гкал з гектара [129]. Зважаючи на це, можна констатувати, що 6 млн га орних земель, які не використовуються, можуть приносити у рік мінімум 500–550 млн Гкал енергії.

У Рівненській обл. зменшення посівних площ склало більше 25% показника 1980 року (майже 200 тис. га). Причини цього можуть бути різні. Однак потрібно визнати, що новітні технології дають результат на тих територіях, які характеризуються відповідним рівнем родючості ґрунтів. Тобто низькопродуктивні землі не використовуються у сільсько-господарському виробництві.

Особливістю Рівненської області є те, що більша половина її території знаходиться у зоні Полісся, а інша частина – у зоні лісостепу. Це накладає свій відбиток на використання території області. Якщо на півдні області маємо активний розвиток сільського господарства, то на півночі – більш активно розвивається лісове господарство, а сільське господарство не є рентабельним. Відповідно розвиток біоенергетики на Рівненщині буде залежати від розміщення території. На півдні області переважатиме заготівля соломи, а на півночі – заготівля відходів від ведення лісового господарства.

На сьогодні Інститутом відновлювальної енергетики НАН України створено атлас енергетичного потенціалу відновлювальних джерел енергії [7]. Ним визначено технічно досяжний потенціал відновлювальних джерел енергії для кожної області. Слід зазначити, що отримувати біомасу можна не тільки від відходів, але і вирощуючи її.

Детальний аналіз використання сільськогосподарських земель Рівненщини підтверджує, що понад 90 тис. га сільськогосподарських земель Полісся на сьогодні не використовуються. Зона Полісся займає північну частину Рівненської області. Дана територія заростає чагарниками.

Регіон Полісся знаходиться у вологій, помірно теплій кліматичній зоні. Середня температура у січні становить від -4 до -8⁰С, а в червні від +17 до +19 С. Середня кількість опадів – 550–650 мм на рік. Тривалість без морозного періоду близько 150–160 днів, літнього сезону 80–110 днів. Період вегетації 210–215 діб.

Полісся характеризується дещо нижчим рівнем сільськогосподарського освоєння земель. Питома вага сільськогосподарських угідь становить на Поліссі 58,1 %, тоді як у державі цей показник складає 70,9 %. Однією з головних особливостей цієї зони є перезволоження й заболоченість земель. Ґрунтовий покрив неоднорідний. Найпоширенішими є дерново-підзолисті, опідзолені чорноземи, дернові, торфові та торфово-болотні ґрунти.

Наші дослідження у Рівненській області показали, що серед сільськогосподарських земель, які не використовуються на сьогодні, самозаліснилося 16,25 тис. га, при цьому у поліських районах – 11,72 тис. га.

На Рівненщині 390,4 тис. га осушених земель, збудовано 275 тис. га гончарного дренажу. На превеликий жаль, 60 % з нього не працює, а 70 тис. га меліорованих сільськогосподарських земель, за даними обласного управління водного господарства, не використовуються.

З огляду на викладене можна стверджувати, що на території півночі Рівненської області є всі підстави використовувати вільні землі під вирощування енергетичних культур, до яких відносять енергетичну вербу.

Таблиця 5.5.

Земельний фонд Рівненської області, тис. га

Район	Загальна площа	Площа				
		С-г землі (в т.ч. рілля)	Ліси	Заболочені	Води	Не використовуються
Полісся	1274,64	426,68 (233,42)	669,43	95,4	29,74	93,07
Лісостеп	730,46	535,14 (424,53)	135,08	9,43	13,56	55,36
Всього	2005,1	961,82 (657,95)	804,51	104,83	43,3	148,43

Джерело: напрацювання власне на підставі [211].

Енергетична верба відзначається низькими вимогами до родючості ґрунту, що уможливорює використання непридатних для сільського господарства земель, та характеризується високою стійкістю до хвороб, шкідників і кліматичних умов, а також можливістю вегетативного розсадження (з обрізаних гілок) [239]. Верба чагарникова – найбільш популярна серед «енергетичних верб». Крім того, вона має в 14 разів більший приріст маси, ніж у природного лісу, тобто дає можливість з 1 га плантації щороку отримувати 30–40 т деревної маси протягом 25–30 років. Таким чином, підбиваючи підсумок реальних витрат, пов'язаних з обслуговуванням, ціна 1 ГДж теплової енергії, отриманої з плантації верби, є найнижчою з усіх традиційних видів палива [26].

Верба витримує періодичне покриття водою, але не є водяною культурою. Вона виживає на луках і на територіях з періодичним затопленням водою, де вирощування звичайних сільськогосподарських культур є з певних причин ризикованим. Вирощування верби на чорноземних і та на гумусних піщаних ґрунтах дає набагато більший приріст за високої рентабельності.

Кількість саджанців верби, потрібних на 1 га плантації, може залежати від призначення рослин: для опалювальних цілей кількість може бути меншою – 15000–30000, для вирощування кущів на розсаду їх можна садити густіше – 30000–50000 саджанців.

Верба відноситься до легких порід деревини з густиною 460 кг/м³ за нормалізованої вологості 12 %. Для порівняння, сосна має густину в 510–520 кг/м³ (за різними джерелами). Мінімальна теплота згоряння сухої вербової деревини становить 18,5 МДж/кг, що майже дорівнює аналогічному показнику хвойних порід.

З одного гектара плантації можна отримувати 4–15 сухих тонн енергетичної верби на рік. У табл. 5.8 приведено урожайність енергетичної верби за даними різних дослідників.

Таблиця 5.6.

Урожайність енергетичної верби

№	Автор	Місце	Урожайність, т/га
1	Adegbidi H. [258]; Christersson L. [262]; Labrecque M. [282]	Швеція, Північна Америка (експериментальні поля)	24–30
2	Larsson S. [283]	Швеція	4,0
3	Keoleian G.A., Volk T.A. [279]	Нью-Йорк	6,0
4	Родькін О.І. [193]	Білорусь	7,6–12

Джерело: напрацювання власне на підставі [193, 258, 262, 279, 282, 283].

Нами запропоновано модель вирощування енергетичної верби (рис. 5.11). В її основі лежить два важливих процеси – посадка плантації, яка вимагає серйозного

обробітку ґрунту та догляду за посадженою плантацією у перший рік росту, а також проведення трирічних циклів вирощування, суть яких – збір біомаси на третій рік вирощування. Такий період обраний із умови інтенсивного росту верби у перші три роки і економії на зборі біомаси, яка відбувається на території раз у три роки.

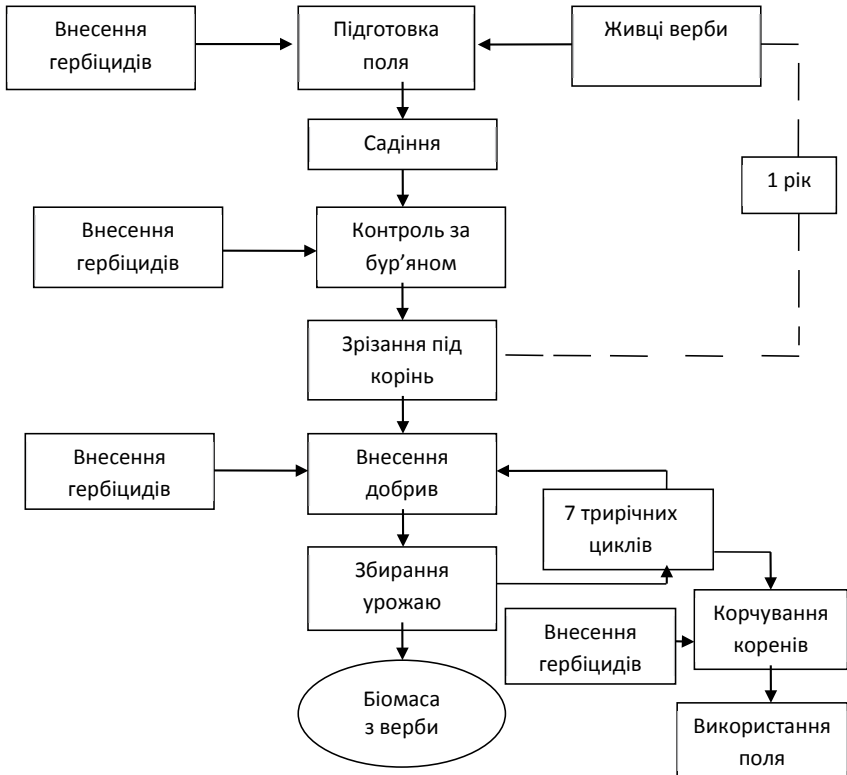

Рис. 5.11. Модель вирощування енергетичної верби
Джерело: власна розробка.

Нами розроблена технологічна карта на вирощування енергетичної верби у цінах 2022 р. (табл. 5.7).

Таблиця 5.7.

**Технологічна карта вирощування енергетичної верби
(1-ий рік)**

№	Найменування робіт	Терміни	Од. виміру	Обсяг	Склад агрегату		Кількість нормозмін	Вартість		Матеріали			Сума разом
		план			трактор	с-г машина		нормозміни	всього	на 1 га	всього	вартість	
1	Агрохімічне обстеження ґрунтів	травень	га	5,6			5,6	377,78	2116				2116
2	Закупка гербіцидів	травень	л	22					0	4	22	6930	6930
3	Внесення гербіцидів	травень	га	5,6	MT3 89	ОП2000	5,6	150	840	9	50,4	2268	3108
4	Дискування 1 слід	червень	га	5,6	<u>John Deere</u>		5,6	650	3640	15	84	3780	7420
5	Оранка	липень	га	5,6	MT3 89	ПЛН-3	5,6	1000	5600	20	112	5040	10640
8	Передпосадков а культивация	жовтень	га	5,6	<u>John Deere</u>		5,6	500	2800	15	84	3780	6580

Продовження табл. 5.7.

9	Закупівля посадкового матеріалу	жовтень	шт.	89600					0	16000	89600	179200	179200
10	Нарізання борозен	листо- пад	га	5,6	МТ 389	КРН3	5,6	150	840	15	84	3780	4620
11	Підвіз саджанців	листо- пад			авто				0				11025
12	Посадка	листо- пад	га	5,6			5,6	4600	25760				25760
	Разом												257399
	На 1 га												45964

Джерело: власна розробка.

Витрати на закладку одного гектара плантації енергетичної верби склали 45964 грн. Ці витрати включають в себе підготовку ґрунту, вартість садивного матеріалу із доставкою, посадку, а також витрати на догляд у перший рік. На другий рік витрати по догляду плантації складуть 10000 грн, витрати на збір урожаю 15720 грн/га. Сумарно витрати за 3 роки вирощування енергетичної верби складуть 71684 грн/га.

Перший урожай (через 3 роки) 90 м³/га принесе нам дохід 63 тис. грн. Прибутковість наступних трьох річних виробничих циклів буде вищою, оскільки закладені плантації, з яких було зібрано врожай, знову підуть у ріст, а витрати будуть іти виключно на збір урожаю. Термін окупності даного проєкту складе 3,46 роки. Варто зазначити, що питання енергозабезпечення для держави є актуальним, тому впровадження такого проєкту є на часі. Приріст з однієї плантації можна збирати 8–10 разів, тому ми можемо розраховувати принаймні на 16–30-річний життєвий цикл плантації.

Запропонований підхід планується використати у Нобельському національному природному парку, де наявні вільні землі сільськогосподарського призначення. Нобельський НПП планує створити розсадник енергетичної верби, на основі якого створити енергетичний кооператив по вирощуванню енергетичних культур.

Створення умов для організованого туризму є одним із основних завдань національних природних парків (рис. 1.3), важливою складовою його господарської діяльності. У п. 2.4 нами запропонована методологія побудови екологічних стежок із використанням ГІС технологій, що є важливим інструментом у популяризації таких туристичних об'єктів.

Розглянемо проєкт екологічної стежки «Щербовець».

Проектування екологічних стежок згідно із запропонованою у п. 2.4 методикою нами проводилось у Надслучанському регіональному природному парку [137]. Розглянемо проєкт екологічної стежки «Щербовець».

Карта-схема маршруту екологічної пішохідної стежки «Щербовець»

Територія Надслучанського регіонального ландшафтного парку, що розташований у Березнівському районі Рівненської області, найбільше приваблює подорожуючих своїми мальовничими ландшафтами, своєрідним рослинним і тваринним світом, унікальними пам'ятками природи та історії, а також неповторним побутом і колоритом української глибинки.

Перспективи розвитку туризму на території парку є значними, тому для його підтримки та розвитку на цих теренах нами було розроблено екологічну стежку «Щербовець» у формі одноденного походу територією Надслучанського РЛП.

Пішохідна екологічна стежка «Щербовець» отримала свою назву від урочища, яке вже давно облюбували туристи та місцеві жителі для організації відпочинку.

На рис 5.12 наведена карта-схема проєктованої екологічної стежки. В табл. 5.8 представлені видові або оглядові майданчики маршруту.

Доцільно розпочинати маршрут стежки біля етнопоселення, що розміщене у селі Маринин поряд із школою. Тут під відкритим небом представлені макети будівель стародавнього поселення (точка 001). Далі рухаємось у північно-західному напрямку від етнопоселення, спускаючись стежкою вниз.

Спочатку маємо можливість побачити нетипові для Українського Полісся форми рельєфу у вигляді доволі крутих ярів, які ще в докембрійський період виникли під впливом тектонічних процесів, а пізніше зазнали впливу поверхневих факторів ерозії, насамперед водних потоків (точка 002).

У підніжжі яру внаслідок надмірного ґрунтового зволоження сформувалося вільхове болото із відповідною рослинністю (точка 003).

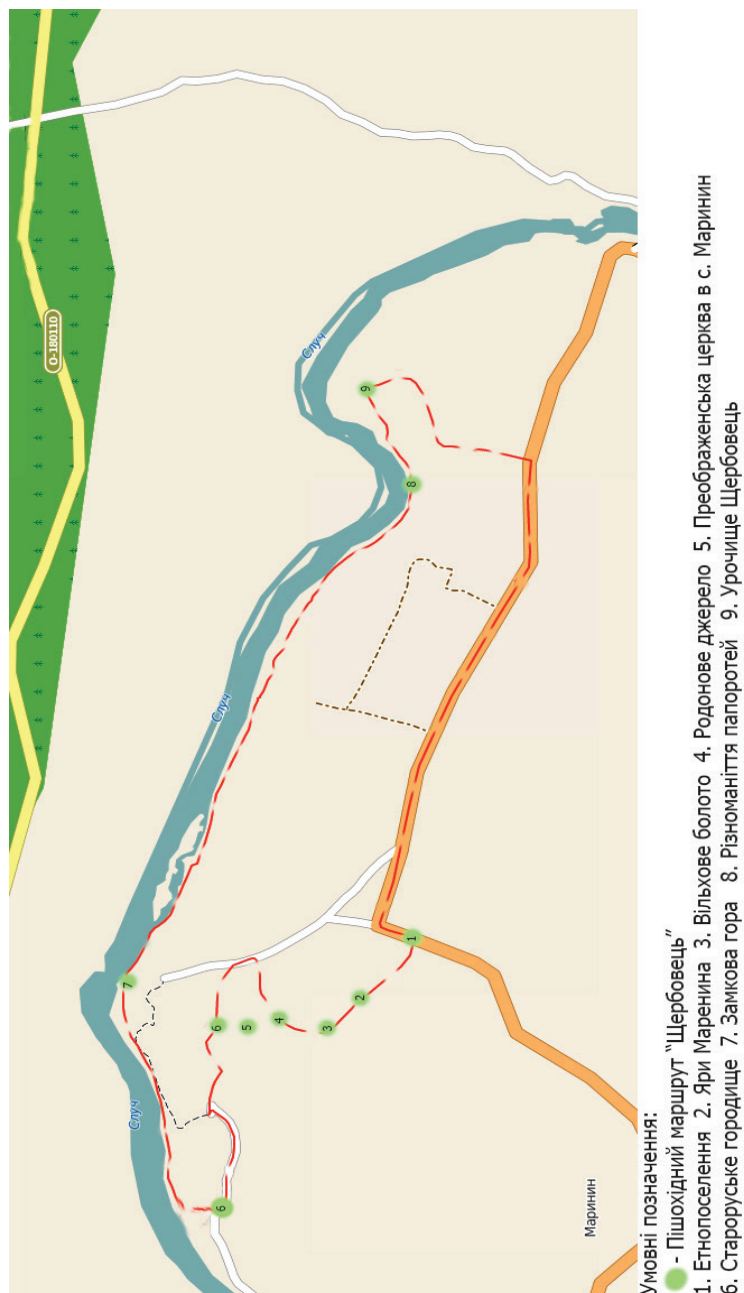

Рис. 5.12. Карта-схема проектованої екологічної пішохідної стежки «Щербоvec»

Таблиця 5.8.

**Оглядові майданчики та місця для відпочинку на
маршруті екологічної стежки «Щербовець»**

(джерело: власне напрацювання)

№ точки	Назва точки	Географічні координати (згідно з сервісом http://www.gpsies.com/)
1. Оглядові майданчики		
001	Етнопоселення	Широта: 50.810393 Довгота: 27.116670
002	Яри Маринина	Широта: 50.811678 Довгота: 27.114039
003	Вільхове болото	Широта: 50.812815 Довгота: 27.112247
004	Радонове джерело	Широта: 50.810467 Довгота: 27.136099
005	Преображенська церква в с. Маринин	Широта: 50.814661 Довгота: 27.110894
006	Староруське городище	Широта: 50.815383 Довгота: 27.109061
007	Замкова гора	Широта: 50.817378 Довгота: 27.114849
008	Різноманіття папоротей	Широта: 50.810467 Довгота: 27.136099
009	Урочище Щербовець	Широта: 50.811603 Довгота: 27.140046
2. Місця для відпочинку		
004	Радонове джерело	Широта: 50.810467 Довгота: 27.136099
007	Замкова гора	Широта: 50.817378 Довгота: 27.114849
009	Урочище Щербовець	Широта: 50.811603 Довгота: 27.140046

Стежкою біля болота виходимо на луку, де розташоване частково облаштоване радонове джерело, одне з тих, що характерні для даного регіону (точка 004).

Від джерела через долину ліворуч на протилежну гору, де відкривається вид на Преображенську церкву, до якої і продовжуємо рух. Після оглядин будівлі церкви (точка 005) продовжуємо рухатись сільською дорогою в напрямку річки Случ.

Справа від дороги на підвищенні розташована плоска ділянка, на якій тепер є городи. Розкопки археологів, які були проведені тут у 70-х роках ХХ століття, виявили залишки давньоруського городища XI–XIII століть (точка 006).

Далі зліва огинаємо підніжжя гори дорогою і поступово піднімаємось стежкою на гору, що має назву Замкової (точка 007). Вважають, що тут стояв князівський замок. Нині на ній зберігся лише кам'яний хрест. На виходах гранітів можна побачити своєрідну наскельну рослинність. Із гори відкриваються мальовничі краєвиди на річку Случ і її правий берег.

У подальшому маршрут пролягає лівим берегом річки. Її заплава тут здебільшого неширока, хоча місцями зустрічаються острівці піщаних наносів. На схилах першої надзаплавної тераси повсюди помітні виходи гранітів, які часто оголені або вкриті лучною рослинністю, місцями на них сформувалися ділянки деревно-чагарникових заростей. Привертає до себе увагу значна різноманітність папоротей, які зростають тут на поверхні та у щілинах гранітів, під покривом дерев'янистої рослинності (точка 008).

Рухаючись уздовж річки, потрапляємо в урочище Щербовець, яке цікаве тим, що тут перша надзаплавна тераса є широкою, з піщаним ґрунтовим покривом (точка 009). Це улюблене місце туристів, тут часто відбуваються масові гуляння, а неподалік розташований піщаний пляж.

Від урочища Щербовець піднімаємось уверх польовою дорогою у південно-західному напрямку і виходимо до бруківки, рухаючись якою потрапляємо у вихідну точку нашого маршруту – етнопоселення.

Загальна характеристика маршруту пішохідної екологічної стежки «Щербовець»

Проектована екологічна стежка «Щербовець» пролягає територією Марининської сільської ради вздовж лівого берега річки Случ у межах Надслучанського регіонального ландшафтного парку.

Екологічна стежка «Щербовець» є оздоровчо-пізнавальною. Вона прокладена територією Надслучанського регіонального ландшафтного парку, природні особливості та місцевість якого характеризуються своїми неповторними ландшафтами, що утворилися насамперед завдяки виходу давніх кристалічних порід на поверхню, утворивши так званий Український кристалічний щит. На маршруті є унікальна можливість спостерігати своєрідний поліський гірський рельєф із багатою флорою та фауною.

Загальна характеристика проекрованої екологічної стежки наведена у табл. 5.9.

Загальна протяжність маршруту стежки становить 6,7 км. Вид екологічної стежки за терміном перебування – одноденна, за характером переміщення – замкнута, за складністю – помірна, оскільки ширина стежки складає 0,3–0,45 м, крутизна – до 30°, а поверхня стежки необроблена, природного походження та бруківчата, місцями виступають кам'янисті породи. Вік учасників стежки, враховуючи специфіку пересування, від 10 до 55 років. Тривалість подорожі екологічною стежкою за середньої швидкості руху становить 4 години.

Зважаючи на кліматичні та погодні умови Рівненської області подорож стежкою може здійснюватися з початку

травня до кінця вересня. Переміщення стежкою у темну пору дня, у дощ, зимою не рекомендується, оскільки це пов'язано із дотриманням техніки безпеки тими, хто буде подорожувати.

Таблиця 5.9.

**Показники загальної характеристики маршруту
екологічної стежки «Щербовець»**

(джерело: власне напрацювання)

№ з/п	Показники маршруту	Характеристика показника
1.	Вид та тип маршруту	Тур вихідного дня, пішохідна, замкнута
2.	Категорія складності	Помірна
3.	Регіон	Україна, Рівненська область, Березнівський район, територія Марининської сільської ради, Надслучанський регіональний ландшафтний парк
4.	Загальний кілометраж маршруту	6,7 км
5.	Тривалість проходження маршруту	4 години
6.	Кількість видових (оглядових) майданчиків	9
7.	Всього туристів у групі	Від 15 до 25 чоловік
8.	Вік туристів	Від 10 до 55 років
9.	Сезонність	Початок травня – кінець вересня
10.	Початок маршруту	с. Маринин Березнівського району Рівненської області, етнопоселення біля місцевої школи
11.	Закінчення маршруту	с. Маринин Березнівського району Рівненської області, етнопоселення біля місцевої школи

Характеристика видових (оглядових) майданчиків маршруту екологічної стежки «Щербовець»

001 Етнопоселення. Етнопоселення розташоване на території Марининської загальноосвітньої школи I–III ступенів, яка є комунальним закладом Березнівської районної ради, на землях Марининської сільської ради з відповідним облаштуванням прилеглих ділянок, включаючи зелені насадження. Воно влаштоване у формі некапітальних павільйонів, усередині яких відтворені інтер'єр, побутові та виробничі умови, обстановка, що максимально наближені до реальних для Березнівщини періоду другої половини XIX – початку XX століття. Старовинні предмети побуту та виробничої діяльності, що представлені у павільйонах, об'єктивно відтворюють тогочасне життя місцевого населення. До складу етнопоселення входять павільйони коваля, ткача, гончара, корчми та селянської хати.

Павільйони призначені як для пасивного відвідування туристами, так і для демонстрації у них майстер-класів народними умільцями. Павільйони будуть відвідувати туристи та місцеві жителі, у тому числі учні дошкільних і шкільних освітніх закладів. Вони будуть популяризувати поліську етнокультуру, сприятимуть відновленню місцевих ремесел, зокрема гончарства, ткацтва, різьбярства. Місце розташування етнопоселення обрано, виходячи з його близькості до місця проведення фольклорного етнофестивалю «Горлиця», місця змагання на байдарках річкою Случ, місць таборування школярів і місць традиційного відпочинку туристів.

Прилегла до павільйону територія представляє собою трансформовану суху супіщану луку з розрідженим трав'яним покривом. Його основу складають злакові види – пирій повзучий, мітлиця тонка, тонконіг лучний. Із інших видів зустрічаються гикавка сіра, подорожник ланцетолистий, кульбаба лікарська, цмин пісковий, а також бур'янові рослини – злиночка канадська, мишій сизий, спориш звичайний.

Тут також насаджені декоративні та плодові дерева й кущі: ялина європейська, туя західна, бузок звичайний, горобина звичайна, сумах або оцтове дерево, декілька сортів яблуні домашньої, груша звичайна, вишня звичайна, слива розчепірена або алича, абрикос звичайний, горіх волоський. На клумбах біля школи зростають квітково-декоративні рослини.

002 Яри Маринина. На цьому оглядовому майданчику можна побачити форми рельєфу у вигляді ярів, які завдяки геологічній будові території досить поширені у Надслучанському регіональному ландшафтному парку. Яри являють собою глибокі западини на схилах горбів і височин, у днищах балок і улоговин із крутими схилами, часто прямовисними, майже позбавленими рослинності. Їхня глибина може сягати 20–40 м, ширина – від одного до десятків і навіть сотень метрів. Яри утворюються внаслідок глибинної ерозії – розмиву пухких порід (лесів, глин, вапняків та ін.) тимчасовими лінійними водотоками під час потужних опадів, танення снігу, льоду або льодовиків. Вони часто мають V-подібну форму. Яри виникають на схилах крутизною понад 3–5°, внаслідок чого площинний стік переходить у лінійний. Виразнішими вони є на денудаційних рівнинах, де кристалічні породи фундаменту близько підступають до денної поверхні, а розломи у них формують складну блокову структуру, яка чітко віддзеркалюється у рельєфі. Часто фундамент є розбитим численними розломами, які ведуть до появи тектонічних блоків між ними, що якраз і характерне для описуваної території. Тут такі розломи виникли ще у докембрійський період під впливом тектонічних процесів, а пізніше вони зазнали впливу поверхневих факторів ерозії, насамперед водних потоків. Однак згодом яри припиняють свій ріст та існування, досягаючи базису ерозій (рівня підземних вод чи глибини залягання міцних кристалічних порід фундаменту) або внаслідок застосування проти них спе-

ціальних технічних засобів (заліснення схилів, загортання ярів гравієм тощо), або внаслідок глобальних змін клімату у сторону появи більш посушливих умов.

На оглядовому майданчику представлений уже старий і зарослий переважно трав'янистою рослинністю яр. На його схилах можна побачити штучно насажені поодинокі або невеликими групами дерева – ялицю білу, ялину європейську, яблуню домашню. Схили яру перетворені у середньозволожену луку. На ній зростають: папороть – безщитник жіночий, материнка звичайна, цмин пісковий, підмаренник справжній, золотушник звичайний, пирій повзучий, трясучка середня. Весною тут яскраво квітнуть первоцвіт весняний, анемона дібровна, ряст бульбистий, фіалка запашна, перстач пісковий, осока рання, віскарія клейка. У підніжжі яру, де достатнє зволоження, зростають більш вологолюбні рослини – гірча кминолиста, гравілат річковий, перстачі гусячий і повзучий, мітлиця повзуча.

003 Вільхове болото. На цьому оглядовому майданчику зліва від стежки можна ознайомитись із невеликим вільховим болотом. Через нього вниз по схилу протікає невеликий потічок, а навколишня територія заболочена та густо заросла трав'янистою рослинністю, деревами вільхи чорної або клейкої та верби ламкої, кущами верби попелястої. Тип лісорослинних умов за класифікацією Алексеева-Погребняка відповідає D₅ (мокрый груд).

Саме вільха клейка */Alnus glutinosa/* визначає загальний аспект болота, оскільки вона тут займає панівне місце. Варто зазначити, що рід Вільха */Alnus/* належить до родини Березових */Betulaceae/*. На території Рівненської області окрім вільхи клейкої зрідка зустрічається вільха сіра, яка підлягає регіональній охороні у Рівненській області. До роду Вільха за даними різних ботаніків належить від 23 до більш як 40 видів дерев і кущів, які поширені у помірних широтах північної

півкулі, окремі види заходять у Південну Америку, а в горах доходять до півдня Азії. Вільха клейка являє собою дерево 10–30 м заввишки з невеликою яйцеподібною кроною та струнким стовбуром, вкритим темно-бурою тріщинуватою корою. Її листки оберненояйцеподібні або округлі (4–10 см завдовжки, 3–9 см завширшки), часто на верхівці з виїмкою, при основі ширококлиноподібні, зубчасті, темно-зелені, гладенькі, блискучі, з нижнього боку світліші, з пучками волосків у кутах жилок. Вільха клейка найчастіше поширена у поліській частині області, у вологих або заболочених місцезростаннях утворює вільшняки. Вона дає цінну деревину, досить стійку проти гниття у воді, з неї роблять палі, колодязні зруби, підпорки для шахт, деревина йде на виготовлення фанери. У медицині використовують жіночі суцвіття вільхи – шишечки, а також кору та листки.

Дерева на болоті зростають ближче до потічка, а на периферії переважають високі трав'янисті рослини. Із них найбільшу фітоценотичну роль відіграють сідач конопляний, комиш лісовий, дудник лісовий, гадючник оголений, хвощ річковий, герань болотна, зустрічається декілька видів осок. Непрохідного характеру болоту надають густі зарості дерев'янистих видів, які переплетені пагонами витких рослин – плетухи звичайної та хмелю звичайного.

Невеликі болота описаного типу виникають на території парку у нижніх частинах схилу внаслідок слабкого вертикального дренажу води через водотривкі кристалічні породи та затримку її потоків кореневою системою рослин.

004 Радонове джерело. На цьому оглядовому майданчику розташоване частково облаштоване радонове джерело. Воно знаходиться у місці, де болото переходить у луку, по колу обкладене кам'яним кругом та огорожене.

Радонове джерело є типовим явищем для Житомирського Полісся. Їхнє походження пов'язане з геологічною

будовою регіону. Проведені дослідження свідчать, що площі з високим рівнем радоновиділення займають приблизно 20% території Українського кристалічного щита, який своєю західною окраїною заходить на територію Надслучанського РПП. Ці площі характеризуються численними природними радіоекологічними аномаліями з концентраціями радону до 100 еман і більше.

Мінеральні радонові води виникають у процесі циркуляції прісних вод у тріщинуватих гранітах кристалічного масиву, збагачуючись радіоактивним газом – радоном, і цей процес триває безперервно. Радон утворюється під час розпаду урану в радій, а той у свою чергу розпадається на радон і дочірні продукти. Радон є короткоживучим радіоізотопом (період напіврозпаду – 3,8 доби). Він належить до групи інертних газів. Головний діючий фактор радону – α -випромінювання, що має безліч лікувальних властивостей і успішно використовується у лікуванні периферійної нервової системи, опорно-рухового апарату, судинних, гінекологічних і деяких шкірних захворювань, а також ускладнень після опіків. Під час вживання мінеральної радонової води радон із шлунка надходить у печінку, селезінку, інші органи та тканини.

Біля джерела можна ознайомитись із середньозволеною лукою, що використовується місцевими жителями для випасання худоби. Внаслідок випасу її рослинний покрив частково трансформований. Основу утворюють передусім види, що швидко відростають і стійкі до витоптування. Тут можна побачити різні злакові та бобові трави: пірій повзучий, мітлиці тонку та повзучу, тонконога лучного, пажитницю багаторічну, конюшину повзучу. З інших груп рослин на цій луці зростають суховершки звичайні, перстач гусячий, любочки осінні, жовтець повзучий. Найпривабливішою ця лука виглядає у кінці весни та на початку літа.

Біля джерела можна відпочити та поповнити запаси питної води.

005 Преображенська церква в с. Маринин. На цьому оглядовому майданчику можна ознайомитись із пам'яткою архітектури державного значення – Спасо-Преображенською церквою, яка була зведена у 1801 р. на кошти прихожан, у 1882 р. біля церкви була збудована дзвіниця. Будівля церкви була дерев'яною на кам'яному фундаменті та покрита залізом. Вона розташована поблизу північної околиці села на вершині гірського схилу та добре помітна на його фоні. Нині вона є єдиною у Березнівському районі церквою, освяченою на честь Преображення Господнього. Церква є дерев'яною спорудою, що збудована у народному стилі. Зовні вона пофарбована у блакитні та білі кольори. Навколо церкви зведена красива фігурна металічна огорожа, частина огорожі є дерев'яною. Біля церкви ростуть дерева берези повислої, модрина європейської, липи серцелистої, плодкових культур.

006 Староруське городище. Цей оглядовий майданчик, який розташований на підвищенні неподалік церкви, праворуч від дороги, представляє плоску ділянку, на якій нині розташовані городи.

У 1974 році під керівництвом археолога Ю.М. Нікольченка тут, на південно-західній околиці села Маринин, на високому лівому березі Случа було виявлено давньоруське городище XI–XIII ст. Воно мало овальну форму розміром приблизно 50х85 м і було оточене кільцевим валом, який частково зберігся до наших днів, 0,6–0,7 м завглибшки, що дає підставу твердити про давньоруське укріплення, що існувало у той період. Нині це місце називають урочище Вал.

На вході в городище біля дороги стоїть дерево груші звичайної. Більша частина території городища тепер зайнята сільськими городами і практично нічого тут не нагадує про те, що колись давно на цьому місці жили та боролися з ворогами наші предки. На периферії городища та схилах колишнього валу сформувалася трансформована суха лука із

розрідженим трав'яним покривом. У складі травостою домінує пирій повзучий, його доповнюють такі види, як тонконіг лучний, мітлиця тонка, люцерна серпоподібна, деревій звичайний, осока шорстка, гикавка сіра, подорожник ланцето-подібний, синяк звичайний, злиночка канадська та інші. Найпривабливішою ця лука виглядає у періоди рясних дощів, під час посухи трава жовтіє та в'яне.

007 Замкова гора. Підніжжя городища та вал можна обійти дорогою, а стежиною, що прокладена на схилі гори, піднятися на її вершину. Висока та крута гора з плоскою вершиною підіймається над заплавою Случа. Звідси відкриваються мальовничі краєвиди на річку та навколишню місцевість. Цю гору називають Замковою. Фактично вона була північним захисним форпостом описаного вище давньоруського городища. Перекази, писемні та археологічні джерела свідчать, що тут стояв замок місцевого князя, а потім був монастир. Залишки князівського палацу збереглися до нашого часу. У палаці була резиденція князів Корецьких. Древні архівні акти свідчать, що у селі Маринин існував православний чоловічий монастир, який разом із Корецьким і Городищенським був заснований князем Богушем Корецьким у II половині XVI ст. Про цей монастир згадується в акті від 21 червня 1579 р. в заповіті князя Корецького, воєводи землі Волинської, старости Луцького, Брацлавського та Вінницького, де він наказує своєму сину Якиму, щоб ні він, ні нащадки його не віднімали ним засновані монастирі. Зараз на місці колишнього чоловічого монастиря лише самотньо стоїть кам'яний хрест як німий свідок тих далеких епох.

Значний інтерес викликає наскельна та лучна рослинність на північно-західному схилі Замкової гори. На оголених каменях граніту у вигляді своєрідних колоній можна побачити борідник паростковий, вид флори, який занесений до третього видання «Червоної книги України» (2009 р.). Це

багаторічна товстолиста рослина з прикореневими розетками (сукулент), що дають численні паросткові розетки, із родини Товстолисті /*Crassulaceae*/. Рослина цвіте досить рідко й розмножується переважно вегетативно (розетками). Іноді на каменях можна побачити поодинокі квітконосні пагони з квітами світло-жовтого або зеленкувато-білого кольору. Рослина є бореальним видом, який на території України знаходиться на південній межі ареалу. За природоохоронним статусом належить до рідкісних видів. У Рівненській області зрідка зустрічається у її північній і середній частинах.

У складі лучної рослинності на схилах гори також зростають гвоздика борова або Фішера та сонцесвіт яйцеподібний, які охороняються на території Рівненської області. Варто зазначити, що лучне різнотрав'я тут доволі багате, особливо барвисте воно та насичене ароматами у середині літа. Ранньою весною тут розкриваються дрібні білі квіти веснянки весняної – рослини-ефемера, яка увесь свій життєвий цикл проходить лише за три тижні. Дещо пізніше фіолетовими квітами зацвітає фіалка запашна. Пік цвітіння настає у кінці весни – на початку літа. У цей час тут квітуть шавлії лучна та кільчаста, материнка звичайна, чебрець блошиний, королиця звичайна, підмаренник справжній, трясучка середня, волохатик лікарський або нечуй-вітер волохатенький, люцерна серпоподібна, волошки лучна та рейнська, дивина борошниста, свербіжниця польова та інші.

008 Різноманіття папоротей. На цьому оглядовому майданчику можна ознайомитись із різними видами папоротей, які зустрічаються на території Надслучанського регіонального ландшафтного парку. Варто зазначити, що папороті є найбільш досконалими вищими споровими рослинами. Це одні з небагатьох найдавніших рослин, які відносно добре зберегли свою видову різноманітність до цього часу. Вони з'явилися приблизно 400 млн років тому у девонському періоді палеозой-

ської ери. Деревоподібні папороті визначали загальний вигляд суші упродовж кінця палеозою – початку мезозою. Саме папороті дали початок першим насінним рослинам.

Папороті розмножуються спорами, тому ніхто і ніколи не бачив цвіту папоротей, оскільки квіти у них відсутні. Це породило народні легенди про цвіт папороті. Згідно з повір'ям, папороть цвіте лише один раз на рік – у купальську ніч, причому розкривається її чарівна осяйна квітка на єдину мить. Це стається точно опівночі, вона тріскає й водночас займається блакитним полум'ям. Хто віднайде та зірве квітку папороті – той усе знатиме, розумітиме мову дерев і звірів, стане ясновидцем. Особливо пощастить тому, хто, зірвавши цвіт папороті, зможе «зашити» його у шкіру долоні. Для цього варто зробити розріз у лівій руці й запхати у нього квітку. Квітку папороті стереже нечиста сила. Тому кожен, хто хоче отримати чарівну квітку, повинен перемогти самого чорта. Куртину папороті сміливець знаходить напередодні. А надовечір іде до нього, окреслює довкола себе й папороті освяченим дванадцять разів ножем захисне коло, стелиє освячену скатертину, окроплює папороть святою водою і починає молитися. Вже після дев'ятої вечора починаються страхіття. Чорт кидається деревами й камінням, стріляє, намагається наїхати на сміливця. Проте він має силу тільки поза колом. Рівно о дванадцятій ночі папороть розцвітає і квітка летить на простелену скатертину. Її варто швиденько згорнути, заховати за пазуху і чимдуж тікати, не озираючись. Легенди також оповідають, що цвіт папороті вказує на заховані у землі скарби. Згідно із повір'ями, квітку папороті легко знаходить змії. Існує легенда про те, що чорт зриває у лісі справжній цвіт папороті, щоб подарувати його своїй коханій дружині-відьмі. Натомість він залишає на кушді відбиток своєї руки, який цілу ніч світиться синім вогником, цей чортів знак вказує на закопаний поблизу скарб. Вважали, що схованими

скарбами чорт віддячує землі за подарунок. Ось чому про щедрю подяку говорять: «Заплатив як чорт за папороть».

Сучасні папороті нараховують приблизно 10 тисяч видів, понад 20 їх видів зростає на території Рівненщини, більшість із яких можна зустріти у парку. На відкритих ділянках, а також під покривом дерев і кущів зростають найбільш помітні та найпоширеніші види папоротей: щитники чоловічий (чоловіча папороть) та шартрський, безщитник жіночий (папороть жіноча). Вони є типовими лісовими рослинами, однак зустрічаються також на лучних ділянках. Їхня висота може сягати до одного метра й більше. На ділянках із домінуванням дерев'янистих видів можна побачити типову поліську папороть – орляк звичайний із широкими вайями, що нагадують крило. Значно менші розміри має багатоніжка звичайна або солодка папороть. Її висушене кореневище має солодкуватий присмак, оскільки містить понад 5% цукрів. Вона нечасто зустрічається на Рівненщині, зростає здебільшого на виходах різних гірських порід. На території парку вона переважно поширена на виходах гранітів уздовж берегів Случі. На оглядовому майданчику вона добре виділяється у вигляді заростей між кам'яними брилами. Ще меншими за розміром і тому менш помітними є інші чотири види папоротей: аспленії волосоподібний і північний, голокучник дубовий або дубова папороть та пухирник ламкий. Це види, що переважно зустрічаються також на виходах різних порід. На оглядовому майданчику вони зростають у розщелинах між каменями і потрібно бути уважним, щоб їх помітити серед решти рослин, особливо серед мохів. Варто зазначити, що багатоніжка звичайна, обидва види аспленіїв, пухирник і голокучник підлягають регіональній охороні на території області. Аспленій північний на Рівненщині зростає лише на гранітних скелях над Случем.

На території Надслучанського регіонального ландшафтного парку можна зустріти ще такі рідкісні види папоротей,

як щитники розставлений і гребенястий, фегоптерис з'єднуючий або букова папороть, страусове перо звичайне (два останні види зростають на захід від нашої стежки у ландшафтному заказнику місцевого значення «Соколині гори»).

009 Урочище Щербовець. На цьому оглядовому майданчику розташована місцевість, яку жителі називають урочище Щербовець. Тут перша надзаплавна тераса є широкою, із піщаним ґрунтовим покривом. Її облюбували туристи, у цьому місці часто відбуваються масові гуляння, а неподалік розташований піщаний пляж. Тут розміщені частково облаштовані місця для відпочинку, рельєф і характер місцевості придатні для занять літніми видами спорту.

Рослинний покрив на піщаній ділянці є досить розрідженим, його основу утворюють посухостійкі види: пирій повзучий, білоус стиснутий, булавоносець сіруватий, трясучка середня, пахуча трава звичайна, цмин піщаний, дрік красивий, злинка гостра, гикавка сіра, агалик-трава гірська, волохатик лікарський, щавель горобинний, конюшина польова. Під час літньої спеки травостій значною мірою вигоряє.

До відкритої піщаної ділянки з півдня прилягає невелика ділянка лісових культур – сосни звичайної, віком 30–45 років, із домішкою берези повислої. Лісова ділянка доволі густа із зімкнутістю крон до 0,9 із бідним трав'яним покривом. У його складі зустрічаються такі види, як ожина волосиста, щитник чоловічий, одинарник європейський, місцями утворює зарості ожина сиза, на поверхні ґрунту спорадично представлені куртини зелених мохів.

В урочищі Щербовець річка Случ утворює багато піщаних наносів, які подібні до маленьких острівців. Вони майже позбавлені рослинності із розрідженими прибережними заростями. На поверхні води плавають листки типових водних рослин – рдесника плаваючого, гірчака земноводного та плавуна щитолистого, який занесений до «Червоної книги України», і формують тут однорідні зарості.

Через урочище в глибокому яру в'ється вузький потічок, який витікає із джерела та впадає у річку Случ. Тут можна поповнити запаси питної води.

Пішохідні, вело та кінні екологічні стежки нами проектувались у рамках проекту «Розвиток сільського зеленого туризму як планомірна складова економічного розвитку Березнівського району», підтриманого ЄС. Стежки промарковані, наявна карта маршруту на кожній з них. На сьогодні існує електронна версія «Стежки Случа», яку можна загрузити на мобільний телефон. Послугою скористались більше 8000 користувачів.

5.3. Грантова діяльність національних природних парків

Гранти – це цільові кошти, що надаються на безповоротній основі некомерційним організаціям або фізичним особам для реалізації соціальних проєктів, благодійних програм, на проведення досліджень, навчання, на інші суспільно корисні цілі з наступним звітом про їх використання та результати зміни ситуації [43].

Ці кошти можуть надаватись організаціями, які працюють в Україні або міжнародними організаціями. В Україні згідно зі ст. 47 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» створюються фонди охорони навколишнього природного середовища для фінансування заходів щодо охорони довкілля на місцевому та державному рівні [173]. Основним надходженням до цих фондів є кошти, які сплачують підприємства, що забруднюють довкілля (заводи, фабрики, електростанції).

Екологічний податок є основним джерелом наповнення фондів охорони навколишнього природного середовища.

Він зараховується до місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди. При цьому певна його частка надходить до державного бюджету. Ці частки не завжди є стабільними. Так, до 2017 р. до державного бюджету надходило 20 % екологічного податку, 25 % отримували місцеві бюджети, а ще 55 % лишалося у розпорядженні відповідної обласної ради. З 2018 р. на центральний рівень зараховується 45 % податку (окрім екологічного податку на викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення, який зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі), частка громад залишилася без змін, а у розпорядженні обласного рівня залишається 20 % податку.

Окрім цього, раніше в Україні функціонував окремий Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, замість якого створено бюджетну програму за кодом 2401270 «Проведення природоохоронних заходів», куди зараховуються кошти із державного бюджету. Звісно, якщо надійшла певна сума податку до державного бюджету, то до бюджетної програми може надійти вже значно менша сума. У цьому великий недолік того, що Державного фонду вже немає. Так, наприклад, згідно із Державним Бюджетом України на 2018 рік, очікувалося надходження в 2842 млн гривень від екологічного податку, а на бюджетну програму «Проведення природоохоронних заходів» було заплановано виділити лише 361 млн гривень, що складає лише 12,7 % від усієї суми екологічного податку, яка могла би бути витраченою на покращення стану довкілля [16].

Отримати кошти із бюджетної програми 2401270 для національних природних парків важко, однак, як видно із вищесказаного, є також обласні та місцеві природоохоронні фонди, наповнення яких також змінюється у %, однак воно є суттєвим. Варто зазначити, що через нерівномірне розміщен-

ня промислових об'єктів на території областей деякі місцеві природоохоронні фонди мають суттєве наповнення (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька області), інші – незначні (Тернопільська, Чернівецька області) [45].

Нами проведено аналіз використання коштів Рівненським обласним природоохоронним фондом (табл. 5.10).

Обласний фонд підтримує загалом проекти, що направлені на модернізацію очисних споруд. Профінансувались роботи зі створення геоінформаційної системи об'єктів ПЗФ області та заходи з розробки проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій ПЗФ області. Аналогічна ситуація із використанням коштів місцевих природоохоронних фондів. Внаслідок того, що розпоряджаються ними місцеві громади, кількість проектів зросла, було підтримано зоопарк, створено декілька нових об'єктів ПЗФ.

Таблиця 5.10.

**Використання коштів обласного та місцевих
природоохоронних фондів, тис. грн**

Рік	Використано		Кількість проектів		В тому числі на ПЗФ	
	обласний	місцеві	обласний	місцеві	обласний	місцеві
2016	7537,2598	8787,60159	19	112	2	1
2017	16906,05718	10147,88326	17	111	1	6
2018	6399,74021	8559,58724	8	104	1	3

Джерело: власне напрацювання [117].

Дермансько-Острозький національний природний парк не отримував фінансування із перерахованих природоохоронних фондів. Варто зазначити, що роботи з обґрунтування створення таких парків здійснювались саме за кошти обласного природоохоронного фонду.

Міжнародні організації надають Україні кошти як міжнародну технічну допомогу (МТД). Вони являють собою ресурси та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються донорами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України.

МТД може залучатись у вигляді:

- будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проєктів, яке ввозиться або набувається в Україні;

- робіт і послуг;
- прав інтелектуальної власності;
- фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті;

- інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій.

Цю допомогу у вигляді грантів роздають міжнародні фонди або програми. В Україні діє багато міжнародних фондів, серед яких можна виділити фонди «Євразія», «Відродження», Глобальний екологічний фонд, «LIFE».

Фонд «Євразія» – приватна неприбуткова організація, фінансування якої здійснюється урядом США та іншими приватними та державними установами [268].

Починаючи з 1992 р., фонд «Євразія» інвестував понад \$290 млн, наданих урядом США, та \$80 млн з інших джерел фінансування у більш як 8400 грантів та проєктів технічної допомоги у Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Росії, Таджикистані, Туркменістані, Україні та Узбекистані.

Фонд підтримує програми, що охоплюють різноманітні аспекти економічних та демократичних реформ, спрямованих на підтримку організацій та громадян на місцевому рівні. Програмні напрямки фонду «Євразія» включають розвиток громадянського суспільства, приватного підприємництва

тва, реформування державного управління та місцевого самоврядування.

В Україні фонд «Євразія» розпочав працювати у 1993 р. З того часу він інвестував понад \$44 млн у гранти, кредити та проекти технічної допомоги, спрямовані на підтримку місцевих ініціатив зі сприяння розвитку приватного підприємництва, суспільно-державної політики, громадянського суспільства в Україні.

Міжнародний фонд «Відродження» – українська благодійна неурядова організація [277]. Фонд засновано у квітні 1990 р. Він входить до створеної Джорджем Соросом мережі Фундацій Відкритого Суспільства, що складається з національних і регіональних фондів у понад 30 країнах світу, в тому числі в Африці, Центральній і Східній Європі та на території колишнього Радянського Союзу.

Міжнародний фонд «Відродження» оголошує конкурси відповідно до своїх пріоритетів. Суспільно значущі проекти можуть претендувати на підтримку поза оголошеними конкурсами. Проектні пропозиції подаються українською мовою.

Глобальний екологічний фонд (ГЕФ) заснований у 1991 р. як незалежний фінансовий механізм надання країнам, що розвиваються, грантів на реалізацію проектів, що позитивно впливають на стан глобального навколишнього середовища і сприяють формуванню сталих джерел доходів місцевого населення. ГЕФ надає гранти на здійснення проектів у таких галузях: біорізноманіття, зміна клімату, міжнародні води, деградація земель, захист озонового шару та стійкі органічні забруднювачі [319].

ГЕФ – це фінансовий механізм реалізації міжнародних конвенцій щодо біорізноманіття, зміни клімату та стійких органічних забруднювачів. ГЕФ також є фінансовим механізмом Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опусте-

лювання, особливо в Африці. ГЕФ тісно взаємодіє з Секретаріатами Конвенцій, установами-виконавцями, організаціями-виконавцями, приватним сектором і громадянським суспільством.

ГЕФ об'єднує зусилля урядів 182 країн, які входять до нього, та підтримує партнерські відносини з міжнародними установами, неурядовими організаціями, місцевими громадами, а також з приватним сектором, з метою вирішення глобальних екологічних проблем і в той же час підтримки національних ініціатив у сфері сталого розвитку. Глобальний екологічний фонд надає гранти для різних типів проєктів, починаючи від кількох тисяч до кількох мільйонів доларів. Це повномасштабні проєкти – більше \$1 млн, середньомасштабні проєкти – до \$1 млн та так звані малі гранти. Концепції повномасштабних та середньомасштабних проєктів можуть бути розроблені урядами, неурядовими організаціями, громадами, приватним сектором або іншими структурами громадянського суспільства відповідно до національних екологічних пріоритетів країни-реципієнта та напрямів діяльності ГЕФ.

ГЕФ – найбільше джерело фінансування проєктів, спрямованих на поліпшення стану глобального навколишнього середовища: він виділив 9,2 млрд дол. США з власних коштів і залучив більше 40 млрд дол. США в порядку співфінансування для реалізації понад 2600 проєктів в країнах, що розвиваються і країнах з перехідною економікою. Крім того, в рамках своєї Програми малих грантів (ПМГ) ГЕФ надав неурядовим та громадським організаціям різних країн понад 12000 грантів невеликого розміру. До складу партнерства ГЕФ входять три установи-виконавці – Програма розвитку ООН (ПРООН), Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) і Світовий банк (СБ), а також сім організацій-виконавців – Продовольча і сільськогосподарська організація

Об'єднаних Націй (ФАО), Організація ООН з промислового розвитку (ЮНІДО), Африканський банк розвитку (АфБР), Азіатський банк розвитку (АБР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжамериканський банк розвитку (МАБР) та Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР).

Програма малих грантів (ПМГ) ПРООН-ГЕФ заснована у 1992 р. під час Самміту Землі в Ріо-де-Жанейро. ПМГ демонструє сутність сталого розвитку. Наразі програма впроваджується у понад 125 країнах світу і надала більше ніж 14 500 грантів. ПМГ підтримує проекти неурядових організацій та громад, демонструючи, що діяльність громади може бути добре збалансованою між потребами людини та екологічними викликами [318].

Програма є корпоративним проєктом Глобального екологічного фонду (ГЕФ), впроваджується Програмою Розвитку ООН (ПРООН) та виконується Організацією ООН з питань впровадження проєктів (UNOPS).

Основними сферами діяльності програми є зміна клімату та адаптація, збереження біорізноманіття, захист міжнародних вод, зменшення впливу стійких органічних забруднювачів та попередження деградації земель.

З початку свого заснування ПМГ досягла значних успіхів у роботі з громадами щодо узгодження глобальних екологічних пріоритетів з потребами місцевих громад. Ці екологічні виклики досягаються у різний спосіб на планеті відповідно до економічних, культурних, політичних та екологічних умов. ПМГ забезпечує участь громад у проєктах з охорони довкілля, поширює обізнаність про глобальні стратегії охорони довкілля, сталого розвитку серед місцевого населення та інших партнерів.

ПМГ ГЕФ в Україні підтримує діяльність на місцевому рівні, що має на меті досягти результатів у наступних сферах:

- «Зелений Ріст» як спосіб досягнення зростання на місцевому рівні;

- пом'якшення наслідків зміни клімату через пропагування енергоефективності, вивчення можливостей використання відновлюваних джерел енергії та поширення обізнаності про альтернативні види транспорту;

- розбудова партнерств між місцевим населенням та місцевою владою з метою спільної праці над розв'язанням екологічних проблем.

Девіз програми:

ДІЙ ЛОКАЛЬНО – ЗБЕРІГАЙ ГЛОБАЛЬНО!

Програма транскордонного співробітництва (ТКС) Польща-Білорусь-Україна вже 15 років підтримує процеси розвитку на прикордонній території Польщі, Білорусі та України шляхом фінансування різноманітних проєктів. Усі проєкти, що фінансуються у рамках Програми Польща-Білорусь-Україна, є некомерційними та сприяють поліпшенню якості життя мешканців східної Польщі та Західної України і Білорусі. Всі проєкти, що фінансуються у рамках Програми, демонструють сильний транскордонний ефект не лише завдяки партнерству між інституціями цих трьох країн, але, насамперед, завдяки результатам діяльності та позитивному впливу цих проєктів на прикордонні території [265].

Перший період Програми було реалізовано у 2004–2006 рр. На той час структура Програми та фінансування проєктів були набагато складнішими, ніж зараз (у Польщі проєкти фінансувались Європейським фондом регіонального розвитку, а у Білорусі та Україні – ТАСІС). Разом з цим, у цьому періоді із загального бюджету ЄС у 45,8 млн євро було реалізовано 167 проєктів, спрямованих на розвиток прикордонних територій.

У 2007–2013 р. Програма реалізовувалась у рамках Європейського Інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП). Фінансування Програми ЄС було суттєво збільшено – до 170

млн євро, що дало змогу реалізувати 117 проєктів. Ці проєкти принесли позитивні зміни у таких сферах, як соціальна інфраструктура, охорона здоров'я, освіта, туризм, охорона культурної спадщини, безпека та інфраструктура і діяльність пунктів перетину кордону.

У третьому програмному періоді (2014–2020 рр.) Програма діє у рамках Європейського інструменту сусідства (ЄІС). ЄІС підтримує сталий розвиток на території зовнішніх кордонів ЄС, допомагає вирівнювати рівень життя мешканців та вирішувати спільні проблеми через кордони.

За розміром бюджету Програма Польща-Білорусь-Україна є найбільшою програмою ЄІС ТКС на кордонах ЄС – 165 млн євро буде виділено з програми на проєкти, спрямовані на захист та промоцію культурної і природної спадщини прикордонних територій, транспортну інфраструктуру регіонів, вдосконалення інфраструктури та роботи пунктів перетину кордону, а також розвиток служб охорони здоров'я та громадської безпеки.

Стратегію Програми було прийнято на підставі соціально-економічного аналізу, проведеного на замовлення Органу управління. В аналізі були визначені спільні національні та регіональні пріоритети країн-учасниць та відповідних регіонів. Вона також базувалася на досвіді попереднього програмного періоду. У Стратегії Програми враховано також погляди різних зацікавлених сторін на спільні потреби і проблеми території Програми. Окрім цього, у ній відображені рішення, прийняті СПК щодо тематичних сфер, у яких країни-учасниці можуть вирішувати спільні проблеми і оперувати спільними активами.

Програма транскордонного співробітництва ЄС Польща-Білорусь-Україна 2014–2020 – це документ, що визначає найважливіші питання реалізації Програми, її зміст, цілі та функціонування. Цей документ окреслює сфери інтересів, у рамках яких будуть реалізовуватись спільні

проекти та які представлено чотирма тематичними цілями. Охорона природи увійшла до цілі СПАДЩИНА Пріоритет 1.2 Промоція і збереження природної спадщини.

У 2023 р. стартує нова програма транскордонної співпраці Interreg NEXT Польща-Україна 2021–2027, у рамках якої передбачено такі тематичні пріоритети: ДОВКІЛЛЯ, ЗДОРОВ'Я, ТУРИЗМ, СПІВПРАЦЯ, КОРДОНИ. Пріоритет Довкілля має такі цілі:

Ціль 1. Сприяння адаптації до зміни клімату, запобігання ризикам та підвищенню стійкості до стихійних лих і катастроф з урахуванням екосистемних підходів.

Заходи:

- популяризація та реалізація заходів, пов'язаних зі стійкістю до зміни клімату – стихійні лиха та пожежі;
- запобігання ризикам та пом'якшення наслідків інших локальних загроз і катастроф, пов'язаних з антропогенною діяльністю.

Ціль 2. Сприяння доступу до води та сталого управління водними ресурсами.

Заходи:

- охорона та покращення стану водних ресурсів, стале управління водними ресурсами;
- розвиток каналізаційної інфраструктури та покращення управління стічними водами;
- покращення мережі водопостачання населення.

Ціль 3. Посилення захисту та збереження природи, біорізноманіття зеленої інфраструктури, у тому числі на міських територіях та зменшення всіх форм забруднення.

Заходи:

- охорона, відновлення та стале використання цінних заповідних природних територій з особливим акцентом на реалізації проєктів на транскордонних територіях;
- охорона біорізноманіття та моніторинг стану довкілля.

Грантова програма «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» (ППРРУ) є одним із двох компонентів фінансованої ЄС програми ППРРУ, що спрямована на підтримку уряду України в розробці та реалізації регіональних реформ. Грантова програма впроваджується Представництвом ЄС в Україні. Вона надає фінанси для реалізації конкретних проєктів місцевих та регіональних органів влади, зосереджених на стратегічних пріоритетах, що визначені у їхніх стратегіях регіонального розвитку.

Перший Конкурс заявок був оголошений Представництвом ЄС в Україні 26 квітня 2013 р. Конкурс спрямований на регіональні і місцеві органи влади. На регіональному рівні головним завданням окреслено зменшення відмінностей через надання допомоги найменш розвиненим регіонам України, а на місцевому рівні – сприяння сталому розвитку сільської місцевості. Детальну інформацію про перший Конкурс заявок можна знайти на відповідній офіційній сторінці Європейської Комісії [112].

Програма «LIFE». Програма LIFE – це фінансовий інструмент Європейського Союзу для реалізації заходів із захисту довкілля та боротьби зі змінами клімату, який діє з 1992 р. Це реальна можливість отримати фінансування на природоохоронні проєкти. На 2023 р. для конкурсів проєктних пропозицій за програмою LIFE передбачено фінансування в обсязі 611 мільйонів євро.

Згідно з рішенням Європейської Ради від 23 червня 2022 р. Україна та Молдова отримали статус країни-кандидата на членство в ЄС, що ще більше посилює їхню відданість просуванню в імплементації політики ЄС. Угода про асоціацію дозволяє цим країнам мати право на фінансування в рамках програми LIFE уже з 2022 р.

На 2023 р. існує три спеціально призначених для України проєкти:

- Підтримка впровадження Директиви про диких птахів (Пташиної Директиви), Директиви про збереження типів оселищ (Оселищної Директиви) та Natura 2000 в Україні та Молдові на основі спеціальних природоохоронних територій Смарагдової мережі в рамках Бернської конвенції.
- Phoenix (Фенікс): Проєкт комплексної орієнтації на нову екологічну інфраструктуру в українських містах – відходи.
- Phoenix (Фенікс): Проєкт комплексної орієнтації на нову екологічну інфраструктуру в українських містах – вода.

Мета першого проєкту – допомогти наблизитися мережі заповідних територій до стандартів ЄС у питанні збереження видів і середовищ існування. Діяльність у рамках проєктів має включати підтримку в таких сферах:

- Юридична: підтримка попереднього дослідження для визначення базових показників, виявлення перешкод, ризиків і пропозиції дорожньої карти, юридичних рекомендацій та найкращих практик, які можна застосувати при створенні та вдосконаленні управління сайтами Emerald;
- Технічна: підтримка картографування об'єктів і визначення конкретних цілей і заходів щодо збереження об'єктів, створення домовленостей для обміну інформацією та знаннями між ключовими аудиторіями, а також для підвищення потенціалу компетентного органу та керівників об'єктів;
- Операційна: підтримка оцінок, підготовка планів дій, кодексів поведінки та вказівок для належного управління, а також підтримка вдосконалення моніторингу та звітності.

Цільовими бенефіціарами є відповідні зацікавлені сторони та органи влади в Україні та Молдові. Очікувана

тривалість проєкту 24 місяці. Фінансування – максимальний внесок 1 мільйон євро від ЄС (співфінансування – 10%).

Перераховані фонди і програми фінансували виконання екологічних проєктів, зокрема проєктування та розробку екологічних стежок на території Надслучанського регіонального ландшафтного парку, яка виконувалась у рамках проєкту «Розвиток сільського зеленого та екологічного туризму, як планомірна складова економічного розвитку Березнівського району» (2014–2016 рр.). Проєкт був підтриманий Грантовою програмою «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні».

Деякі фонди концентрують свою діяльність виключно на екологічних питаннях, збереженні біорізноманіття (Глобальний екологічний фонд, Програма LIFE), у роботі інших фондів (Програма Польща-Україна) – питання екологічні є одним із пріоритетів (Пріоритет 1.2 Промоція і збереження природної спадщини), у ще інших програмах можна знайти можливість реалізувати екологічні питання у складі великого проєкту.

Нами у рамках роботи громадської організації «Рівненський центр маркетингових досліджень» реалізовано такі природоохоронні проєкти через обласний природоохоронний фонд:

- о Проведення оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу проєктованого національного природного парку «Дермансько-Острозький» на півдні області (2006 р.);
- о Розробка програми розвитку природно-заповідної справи та екологічної мережі на 2010–2020 рр. в Рівненській області (2007 р.);
- о Підготовка та випуск ілюстрованого реєстру природно-заповідного фонду Рівненської області (2008 р.);
- о Організація робіт з визначення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду Рівненської області (2008–09 р.).

Висновки до розділу 5

1. На основі аналізу роботи національних природних парків сформовано модель забезпечення їх потреб фінансовими ресурсами. Основні доходи парки отримують із державного бюджету, власних надходжень та грантових коштів. Всі доходи ідуть на фінансування основної діяльності, матеріально-технічного забезпечення роботи та реалізацію заходів із Проекту організації території парку. Модель встановлює джерела покриття витрат парків.
2. Встановлено величину бюджетного фінансування НПП та фінансування природоохоронних заходів із природоохоронних фондів. Запропоновано національним природним паркам використовувати досвід парків Польщі, який полягає в активізації господарської діяльності (збільшення власних надходжень) та використанні можливостей грантового фінансування (міжнародні фонди).
3. Проведений аналіз структури посівних площ, ситуації із забезпеченням енергоресурсами, технології вирощування енергетичної верби виявив потенціал у поліській зоні для вирощування енергетичних культур. Розроблена модель вирощування енергетичної верби, технологічна карта вирощування, яка враховує особливості земель Нобельського НПП, проведені розрахунки ефективності її вирощування. Витрати на закладку одного гектара плантації енергетичної верби склали 45964 грн. На другий рік витрати по догляду плантації складуть 10000 грн, витрати на збір урожаю 15720 грн/га. Термін окупності даного проекту складе 3,5 роки.
4. Для НПП Нобельський, у якого наявні 668,41 га земель сільськогосподарського призначення, доцільно створити розсадник енергетичної верби і стати організатором енергетичного кооперативу, який буде спеціалізуватись

на вирощуванні енергетичних культур та первинній переробці (створення пелет).

5. На основі розробленої методології проектування екологічних стежок розроблено екологічну стежку Щербовець у Надслучанському регіональному ландшафтному парку. Загальна протяжність маршруту стежки становить 6,7 км. Вид екологічної стежки за терміном перебування – ододенний, за характером переміщення – замкнутий, за складністю – помірний. Тривалість подорожі екологічною стежкою за середньої швидкості руху становить 4 години.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретико-методологічне узагальнення результатів наукового дослідження та представлено авторський підхід до розв'язання важливої науково-прикладної проблеми дослідження – розроблення теоретико-методологічних основ і методичних положень, поглиблення понятійного апарату та наукове обґрунтування еколого-економічних основ розвитку національних природних парків, а також розроблення практичних рекомендацій щодо їхньої реалізації. Результати дослідження дали змогу зробити узагальнення та дійти таких висновків концептуального, методологічного і практичного змісту:

1. Встановлено процеси стратегічного планування, що дало змогу визначити їх як основу збалансованого розвитку організації, яка обумовлена посиленням глобалізації світової економіки, інформатизації суспільства та процесів збереження навколишнього природного середовища, доповнено термінологічний апарат природоохоронних установ новими термінами: «місія, стратегічне бачення, стратегія розвитку природоохоронної установи», що дозволяє більш точно сформулювати головну ціль, яку ставить перед собою установа при збереженні природно-заповідного фонду, розробити інструменти для її досягнення.

2. Розроблено методологічні підходи щодо оцінювання стану об'єктів природно-заповідного фонду на основі складання проєктної документації з організації, функціонування, охорони та використання об'єкта ПЗФ, а також оцінки ефективності роботи національних природних парків за допомогою системи соціо-еколого-економічної безпеки, що дозволяє розглядати проблеми в комплексі на кожному ієрархічному рівні, визначити ризики екодеструкцій, здійснювати прогнози зміни природного середовища під впли-

вом економічної діяльності, оцінювати можливості економічного розвитку території та людського розвитку при природно-ресурсних та екологічних обмеженнях.

3. Встановлено пріоритетний характер розробки менеджмент-планів в умовах відбудови установ природоохоронної сфери, що постраждали від військової агресії, адаптації українського законодавства до вимог ЄС, які покликані зберігати унікальні ландшафти, цінні види флори та фауни для майбутніх поколінь, забезпечуючи таким чином збалансованість розвитку суспільства. Розроблено модель побудови менеджмент-планів для національних природних парків, визначено етапи побудови, враховуючи специфіку діяльності парку та особливості завдань, визначених для нього законодавством.

4. На підставі результатів проведеного стратегічного оцінювання щодо ефективності функціонування національного природного парку сформовано типові складові переваг/недоліків, загроз/можливостей роботи природоохоронної установи, що дало змогу об'єктивно оцінювати власні можливості для розвитку. Встановлено, що даний підхід допомагає розширювати сфери діяльності, підвищує імідж та репутацію установи за рахунок проведеного позиціонування та виявлених перспектив. Визначено, що залучення стейкхолдерів до проведення аналізу надає установі ряд переваг і дозволяє ефективно та прозоро виконувати природоохоронні роботи, в цьому контексті краще реалізовувати передбачені цілі, розширювати коло прихильників діяльності парку.

5. Обґрунтовано важливість використання маркетингу природно-заповідних територій як діяльності, що передбачає розробку, створення, підтримку або зміну позиції цільової аудиторії стосовно конкретного об'єкта природно-заповідного фонду. Визначено його складові, що допоможуть НПП досягнути передбачених стратегічних цілей.

6. Розроблено методологію проектування екологічних стежок на території національних природних парків як одного із важливих елементів природоохоронної діяльності, який поряд із складовою освітньо-виховної діяльності надає можливість впорядкувати потоки туристів, допомагаючи при цьому ефективніше ставитись до природно-заповідного фонду та отримувати додаткові надходження від експлуатації таких стежок. Дана методологія передбачає формування паспорта стежки, фіксацію координат оглядових точок та їх опис, використання сучасних інформаційних технологій для подання повної інформації туристу про її особливості.

7. Адаптовано доцільність використання проектного підходу при розробці стратегії розвитку національних природних парків та менеджмент-планів, сутність якого полягає у формуванні складу проектів, які мають забезпечити досягнення стратегічних напрямів розвитку організації та відповідно стратегічного бачення розвитку парку. Використання такого підходу активізує діяльність стейкхолдерів на пошук джерел фінансування запропонованих проектів, сприятиме відкритості діяльності НПП та вдосконаленню фінансової стійкості природоохоронної установи.

8. Сформовано напрями удосконалення еколого-економічних основ розвитку природоохоронних територій, які включатимуть пріоритетні складові: оптимізацію процесу управління національними природними парками, природно-заповідним фондом. Загалом впровадження природоохоронних та екологічно безпечних технологій на територіях буде базою для забезпечення ефективності технологічних процесів і значного ресурсозбереження, радикальної зміни на покращення екологічної обстановки та умов праці. Тому стратегічна орієнтація національних природних парків буде сприяти створенню необхідних умов для ефективної господарської діяльності, оздоровлення середовища прожи-

вання людини та забезпечення екобезпеки, а також значному вкладу в розв'язання глобальних еколого-економічних та рекреаційних проблем.

9. Розроблено модель фінансування національних природних парків України, яка передбачає використання різних джерел для забезпечення потреб установи та інтенсифікацію робіт із отримання доходів від господарської діяльності, зокрема вирощування енергетичної верби, та спільну участь у міжнародній грантовій діяльності, залучення міжнародних інвестицій для національного природного парку.

10. Розроблено еколого-економічний механізм роботи НПП враховуючи інтеграцію у ЄС, який дає змогу на основі розроблених стратегічних документів побудувати систему взаємовідносин шляхом визначення інструментів підтримки, цілей та ефективних методів їх реалізації і дозволяє визначити вектори розвитку запропонованого механізму розвитку території національних природних парків: удосконалення інституціонального поля, покращення системи управління, підвищення фінансової стійкості.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів із Положення, затвердженого наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 245у від 06.07.2005

Вступ

1. Загальні відомості про НПП.

1.1. Місцезнаходження, склад земель, межі та загальна площа НПП.

1.2. Організація та використання території в минулому.

1.3. Обсяги та характер виконаних проектних та вишукувальних робіт.

2. Природні умови та ресурси. Заходи для збереження біорізноманіття та ландшафтів.

2.1. Геологія.

2.2. Геоморфологія.

2.3. Клімат.

2.4. Гідрографія.

2.5. Ґрунти.

2.6. Флора та рослинність.

2.6.1. Видове та ценотичне різноманіття та його збереження.

2.6.2. Рідкісні та зникаючі види рослин, типові та рідкісні рослинні угруповання Зеленої книги України та планування їх збереження.

2.6.3. Шляхи мінімізації впливу антропогенних чинників на рослинний світ.

2.6.4. Збереження різноманіття флори ex-situ.

2.7. Тваринний світ.

2.7.1. Видове різноманіття та його збереження.

2.7.2. Рідкісні та зникаючі види тварин та планування їх збереження.

2.7.3. Шляхи мінімізації впливу антропогенних чинників на тваринний світ.

2.7.4. Вплив окремих представників фауни на рослинність.

2.7.5. Регулювання чисельності окремих видів фауни.

2.7.6. Збереження різноманіття фауни ex-situ.

2.8. Ландшафтне різноманіття.

2.8.1. Колишня та сучасна ландшафтна структура.

2.8.2. Особливості антропогенної трансформованості ландшафтів.

2.8.3. Відновлення корінних ландшафтів.

2.8.4. Різноманіття типів природних середовищ та збереження рідкісних типів природних середовищ (за Бернською конвенцією) (995_032).

2.9. Моніторинг довкілля.

2.9.1. Стан та ефективність сучасної системи моніторингу довкілля.

2.9.2. Перспективи розвитку системи моніторингу довкілля.

2.9.3. Забезпечення вільного доступу громадськості до інформації щодо стану довкілля.

2.10. Наукові дослідження.

2.10.1. Огляд історії та основних результатів наукових досліджень.

2.10.2. Стан та перспективи інвентаризації флори та фауни, рослинних угруповань.

2.10.3. Екологічні особливості видів флори та фауни.

2.10.4. Стан та перспективи досліджень геології, геоморфології, клімату та мікрокліматичної диференціації, ґрунтів.

2.10.5. Стан та перспективи досліджень ландшафтів та типів природних середовищ.

2.10.6. Дослідження антропогенних чинників впливу на природні комплекси та об'єкти.

3. Соціально-економічна характеристика регіону розташування НПП на сучасному етапі та прогноз його розвитку. Заходи щодо збереження природних комплексів та об'єктів історико-культурної спадщини.

3.1. Населення.

3.1.1. Відомості про населені пункти.

3.1.2. Склад населення та дані щодо його зайнятості.

3.1.3. Пропозиції щодо підвищення рівня зайнятості населення, створення робочих місць, розв'язання інших соціальних проблем.

3.2. Промисловість.

3.2.1. Розвиток промисловості в минулому, на сучасному етапі та в перспективі.

3.2.2. Особливості негативного впливу промисловості на довкілля.

3.2.3. Пропозиції щодо подальшого розвитку промисловості, зменшення її негативного впливу на довкілля.

3.3. Сільське господарство.

3.3.1. Розвиток сільського господарства в минулому, на сучасному етапі та в перспективі.

3.3.2. Особливості негативного впливу сільського господарства на довкілля.

3.3.3. Пропозиції щодо подальшого розвитку сільського господарства, зменшення його негативного впливу на довкілля.

3.4. Лісове господарство.

3.4.1. Землі лісового фонду.

3.4.1.1. Розподіл земель лісового фонду.

3.4.1.2. Характеристика земель лісового фонду, їх динаміки.

3.4.1.3. Аналіз лісогосподарської діяльності у попередні роки та її сучасних тенденцій.

3.4.2. Проект використання та відновлення лісів.

3.4.2.1. Основні види рубок та їх загальні та щорічні обсяги.

3.4.2.2. Використання недеревних рослинних ресурсів лісу.

3.4.2.3. Лісовідновлення.

3.4.3. Збереження лісових екосистем.

3.4.3.1. Охорона лісу від шкідників та хвороб. Лісозахист.

3.4.3.2. Негативний вплив на лісові екосистеми та здійснення природоохоронних заходів.

3.4.3.3. Збереження пралісів та інших корінних лісових природних комплексів.

3.5. Транспорт і зв'язок.

3.5.1. Стан та перспективи розвитку транспорту, шляхів сполучення, системи обслуговування транспорту, враховуючи аспекти впливу на довкілля.

3.5.2. Стан та перспективи розвитку системи зв'язку.

3.6. Охорона здоров'я.

3.6.1. Стан системи охорони здоров'я.

3.6.2. Перспективи розвитку системи охорони здоров'я.

3.7. Збереження історико-культурної спадщини.

3.7.1. Стан об'єктів історико-культурної спадщини та завдання щодо її відновлення.

3.7.2. Система закладів культури та перспективи їх розвитку.

3.8. Мисливське господарство.

3.8.1. Організація мисливського господарства.

3.8.2. Видовий склад та чисельність мисливських видів тварин.

3.8.3. Стан та перспективи розвитку мисливського господарства.

3.9. Рибне господарство.

3.9.1. Видовий склад та запаси риб.

3.9.2. Стан та перспективи розвитку рибного господарства.

3.9.3. Заходи щодо розвитку рибного господарства.

4. Заходи щодо розвитку рекреації.

4.1. Рекреаційні ресурси території.

4.1.1. Природні та естетичні цінності.

4.1.2. Етнографічні особливості території.

4.1.3. Кліматичні та бальнеологічні ресурси.

4.2. Стан та перспективи використання рекреаційних ресурсів, розвитку готельного господарства, інших об'єктів довгострокової та короткострокової рекреації.

4.3. Розвиток мережі туристичних маршрутів та екологічних стежок.

4.4. Рекреаційний благоустрій території НПП.

4.5. Забезпечення безпеки відвідувачів НПП.

4.6. Забезпечення відвідувачів інформацією.

4.7. Залучення організацій та місцевого населення до рекреаційної діяльності на території НПП.

4.8. Стан та перспективи розвитку побутового обслуговування.

4.9. Стан та перспективи розвитку системи громадського харчування.

4.10. Стан та перспективи розвитку народних промислів.

4.11. Кадрове та наукове забезпечення рекреаційної діяльності.

5. Планування території НПП.

5.1. Аналіз попереднього досвіду планування території.

5.2. Функціональне зонування території НПП.

5.2.1. Обґрунтування системи функціонального зонування НПП.

5.2.2. Визначення площ та меж функціональних зон НПП.

5.2.3. Режим використання, охорони та відтворення природних ресурсів у межах функціональних зон.

6. Організація управління діяльністю НПП.

6.1. Структура управління та господарської діяльності, маркетинг.

6.2. Кадрове забезпечення.

6.3. Міжнародна діяльність.

6.4. Охорона від порушень природоохоронного режиму.

6.5. Робота з громадськістю, екологічна освіта.

6.6. Матеріально-технічне забезпечення.

6.7. Капітальне будівництво.

6.8. Інженерне та протипожежне впорядкування території НПП.

6.9. Основні техніко-економічні показники та розрахунок витрат на утримання НПП.

6.10. Очікувана ефективність запроєктованих заходів.

6.11. Моніторинг за реалізацією заходів, запланованих Проєктом організації території НПП.

7. Заходи на виконання головних завдань НПП.

Додатки.

Додаток Б

Структура Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів із Положення, затвердженого наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 273 від 21.08.2014 р.

Вступ.

Зміст.

Перелік використаних скорочень.

1. Характеристика парку.

1) загальна інформація про парк.

2) інформація про довкілля.

3) соціально-економічна та культурна інформація.

2. Визначення пріоритетів та проблем.

1) найважливіші цінності парку та пріоритети щодо їх збереження.

2) визначення та оцінка проблем, що вимагають втручання.

3) аналіз виконання попереднього Проекту організації території.

4) оцінка системи управління.

3. Стратегія розвитку парку на десять років.

1) стратегічні завдання з розвитку парку на десять років.

2) функціональне зонування та режим території парку.

4. П'ятирічний план заходів.

1) опис запланованих заходів.

2) п'ятирічний план заходів у табличній формі.

5. Засоби та ресурси.

1) система управління.

2) організаційна структура та штат.

3) обладнання та інфраструктура (план придбання основних засобів та будівництва нових і ремонту існуючих об'єктів).

4) моніторинг, оцінка і звітність.

6. Додатки.

Додаток В**Оцінка екологічного стану Національних природних парків**

№	Назва НПП	K1	K2	K3	I_{EP}
1	Національний природний парк «Дермансько-Острозький»	1,00	1,00	1,00	1,00
2	Національний природний парк «Голосіївський»	0,79	0,70	0,74	0,74
3	Національний природний парк «Бузький Гард»	0,62	0,59	0,80	0,67
4	Яворівський національний природний парк	0,26	0,44	0,64	0,44
5	Національний природний парк «Гуцульщина»	0,40	0,46	0,46	0,44
6	Національний природний парк «Чарівна гавань»	0,12	0,14	0,97	0,41
7	Національний природний парк «Черемоський»	0,08	0,40	0,42	0,30
8	Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський»	0,21	0,20	0,50	0,30
9	Нижньодністровський національний природний парк	0,32	0,07	0,46	0,28
10	Галицький національний природний парк	0,25	0,29	0,27	0,27
11	Національний природний парк «Великий луг»	0,18	0,10	0,53	0,27
12	Національний природний парк «Тузлівські лимани»	0,00	0,07	0,71	0,26
13	Національний природний парк «Джарилгацький»	0,06	0,44	0,26	0,25
14	Національний природний парк «Гомільшанські ліси»	0,00	0,40	0,35	0,25
15	Національний природний парк «Святі Гори»	0,20	0,22	0,32	0,25

16	Національний природний парк «Вижницький»	0,15	0,26	0,32	0,24
17	Національний природний парк «Нижньосузьський»	0,27	0,21	0,21	0,23
18	Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»	0,13	0,29	0,27	0,23
19	Національний природний парк «Зачарований край»	0,13	0,23	0,31	0,23
20	Мезинський національний природний парк	0,14	0,09	0,41	0,21
21	Національний природний парк «Північне Поділля»	0,11	0,33	0,19	0,21
22	Національний природний парк «Ужанський»	0,08	0,24	0,24	0,19
23	Національний природний парк «Гетьманський»	0,05	0,10	0,24	0,13
24	Ічнянський національний природний парк	0,16	0,14	0,09	0,13
25	Національний природний парк «Меотида»	0,05	0,06	0,27	0,13
26	Шацький національний природний парк	0,10	0,08	0,13	0,11
27	Національний природний парк «Олешківські піски»	0,11	0,08	0,09	0,09
28	Карпатський національний природний парк	0,08	0,11	0,07	0,09
29	Національний природний парк «Сколівські бескиди»	0,06	0,08	0,09	0,07
30	Національний природний парк «Синевир»	0,08	0,07	0,05	0,07
31	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	0,01	0,03	0,13	0,06
32	Національний природний парк «Подільські Товтри»	0,00	0,00	0,10	0,03

Продовження додатку В

33	Азово-Сиваський національний природний парк	0,01	0,01	0,03	0,02
34	Приазовський національний природний парк	0,00	0,00	0,00	0,00
35	Національний природний парк «Пирятинський»	0,00	0,00	0,00	0,00
36	Національний природний парк «Хотинський»	0,00	0,00	0,00	0,00
37	Національний природний парк «Кармелюкове Поділля»	0,00	0,00	0,00	0,00
38	Національний природний парк «Верховинський»	0,00	0,00	0,00	0,00
39	Національний природний парк «Кременецькі гори»	0,00	0,00	0,00	0,00
40	Національний природний парк «Дністровський каньйон»	0,00	0,00	0,00	0,00
41	Національний природний парк «Слобожанський»	0,00	0,00	0,00	0,00
42	Національний природний парк «Дворічанський»	0,00	0,00	0,00	0,00

Оцінка соціально-демографічного стану Національних природних парків

№	Назва НПП	K4	K5	I_c	Приве- дений
1	Національний природний парк «Святі Гори»	0,13	1,00	0,56	1,00
2	Національний природний парк «Голосіївський»	0,03	1,00	0,52	0,92
3	Азово-Сиваський національний природний парк	1,00	0,00	0,50	0,89
4	Приазовський національний природний парк	0,75	0,00	0,37	0,67
5	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	0,55	0,00	0,28	0,49
6	Національний природний парк «Меотида»	0,50	0,00	0,25	0,45
7	Національний природний парк «Чарівна гавань»	0,18	0,32	0,25	0,45
8	Національний природний парк «Кармелюкове Поділля»	0,42	0,00	0,21	0,38
9	Національний природний парк «Дністровський каньйон»	0,38	0,00	0,19	0,34
10	Шацький національний природний парк	0,24	0,04	0,14	0,25
11	Національний природний парк «Подільські Товтри»	0,08	0,16	0,12	0,22
12	Національний природний парк «Нижньосузьський»	0,08	0,15	0,12	0,21
13	Національний природний парк «Великий луг»	0,21	0,00	0,11	0,19
14	Національний природний парк «Пирятинський»	0,11	0,10	0,10	0,18

Продовження додатку Г

15	Національний природний парк «Верховинський»	0,19	0,00	0,10	0,17
16	Національний природний парк «Сколівські бескиди»	0,17	0,02	0,09	0,17
17	Національний природний парк «Ужанський»	0,18	0,00	0,09	0,17
18	Карпатський національний природний парк	0,15	0,03	0,09	0,16
19	Національний природний парк «Гуцульщина»	0,08	0,09	0,09	0,15
20	Національний природний парк «Північне Поділля»	0,15	0,00	0,08	0,14
21	Національний природний парк «Синевир»	0,14	0,01	0,08	0,14
22	Національний природний парк «Джарилгацький»	0,15	0,00	0,08	0,14
23	Мезинський національний природний парк	0,14	0,00	0,07	0,13
24	Національний природний парк «Слобожанський»	0,14	0,00	0,07	0,13
25	Національний природний парк «Зачарований край»	0,14	0,00	0,07	0,13
26	Національний природний парк «Гетьманський»	0,14	0,00	0,07	0,13
27	Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»	0,13	0,01	0,07	0,12
28	Національний природний парк «Кременецькі гори»	0,13	0,00	0,06	0,11
29	Національний природний парк «Черемоський»	0,13	0,00	0,06	0,11
30	Національний природний парк «Бузький Гард»	0,09	0,04	0,06	0,11

31	Національний природний парк «Гомільшанські ліси»	0,10	0,02	0,06	0,11
32	Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський»	0,12	0,00	0,06	0,11
33	Національний природний парк «Олешківські піски»	0,12	0,00	0,06	0,11
34	Галицький національний природний парк	0,11	0,00	0,06	0,10
35	Національний природний парк «Дермансько-Острозький»	0,10	0,00	0,05	0,09
36	Ічнянський національний природний парк	0,09	0,00	0,05	0,09
37	Яворівський національний природний парк	0,07	0,03	0,05	0,09
38	Національний природний парк «Вижницький»	0,08	0,01	0,04	0,07
39	Нижньодністровський національний природний парк	0,08	0,00	0,04	0,07
40	Національний природний парк «Хотинський»	0,07	0,00	0,04	0,06
41	Національний природний парк «Тузлівські лимани»	0,06	0,00	0,03	0,05
42	Національний природний парк «Дворічанський»	0,04	0,01	0,03	0,05

Додаток Д

Оцінка економічного стану Національних природних парків

№	Назва НПП	K6	K7	K8	K9	K10	I_E	Приведений
1	Національний природний парк «Вижницький»	0,51	1,69	0,27	0,89	0,73	0,82	1,00
2	Галицький національний природний парк	0,66	0,76	0,13	0,58	0,83	0,59	0,72
3	Карпатський національний природний парк	0,73	0,57	0,33	0,54	0,76	0,59	0,71
4	Національний природний парк «Великий луг»	0,79	0,56	0,24	0,68	0,50	0,55	0,67
5	Національний природний парк «Бузький Гард»	0,55	0,61	0,75	0,34	0,43	0,53	0,65
6	Національний природний парк «Пирятинський»	0,58	0,93	0,00	0,56	0,46	0,51	0,62
7	Національний природний парк «Верховинський»	0,65	0,97	0,13	0,71	0,00	0,49	0,60
8	Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»	0,56	1,00	0,15	0,58	0,13	0,48	0,59
9	Приазовський національний природний парк	0,90	0,38	0,00	1,00	0,00	0,46	0,56

10	Національний природний парк «Хотинський»	0,53	0,86	0,00	0,47	0,33	0,44	0,53
11	Шацький національний природний парк	0,81	0,31	0,03	0,41	0,47	0,40	0,49
12	Азово-Сиваський національний природний парк	0,95	0,00	0,01	0,00	1,00	0,39	0,48
13	Національний природний парк «Синевир»	0,67	0,22	0,08	0,17	0,80	0,39	0,47
14	Національний природний парк «Зачарований край»	0,71	0,00	0,19	0,00	0,93	0,37	0,45
15	Національний природний парк «Меотида»	0,92	0,00	0,04	0,01	0,87	0,37	0,45
16	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	0,93	0,01	0,02	0,03	0,81	0,36	0,44
17	Національний природний парк «Кармелюкове Поділля»	0,95	0,00	0,03	0,00	0,82	0,36	0,44
18	Національний природний парк «Ужанський»	0,79	0,10	0,34	0,12	0,38	0,35	0,42
19	Національний природний парк «Північне Поділля»	0,64	0,33	0,12	0,23	0,35	0,33	0,41
20	Національний природний парк «Тузлівські лимани»	0,41	0,57	0,33	0,25	0,07	0,32	0,39
21	Національний природний парк «Дністровський каньйон»	0,90	0,00	0,00	0,00	0,66	0,31	0,38

Продовження додатку Д

22	Національний природний парк «Сколівські бескиди»	0,67	0,05	0,11	0,04	0,69	0,31	0,38
23	Національний природний парк «Дворічанський»	0,33	0,00	1,00	0,00	0,21	0,31	0,38
24	Національний природний парк «Слобожанський»	0,50	0,00	0,04	0,00	1,00	0,31	0,38
25	Національний природний парк «Гетьманський»	0,78	0,01	0,09	0,01	0,50	0,28	0,34
26	Національний природний парк «Олешківські піски»	0,64	0,00	0,08	0,00	0,65	0,28	0,34
27	Національний природний парк «Гомільшанські ліси»	0,64	0,17	0,19	0,13	0,24	0,27	0,34
28	Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський»	0,70	0,00	0,18	0,00	0,45	0,26	0,32
29	Національний природний парк «Нижняосульський»	0,49	0,00	0,70	0,00	0,12	0,26	0,32
30	Національний природний парк «Черемоський»	0,43	0,00	0,08	0,00	0,78	0,26	0,32
31	Національний природний парк «Голосіївський»	0,00	0,24	0,47	0,06	0,42	0,24	0,29
32	Національний природний парк «Святі Гори»	0,70	0,00	0,17	0,00	0,29	0,23	0,29

33	Мезинський національний природний парк	0,77	0,02	0,08	0,02	0,28	0,23	0,28
34	Ічнянський національний природний парк	0,46	0,00	0,19	0,00	0,48	0,23	0,28
35	Яворівський національний природний парк	0,26	0,00	0,45	0,00	0,41	0,22	0,27
36	Національний природний парк «Кременецькі гори»	0,17	0,12	0,22	0,04	0,57	0,22	0,27
37	Нижньодністровський національний природний парк	0,65	0,00	0,30	0,00	0,17	0,22	0,27
38	Національний природний парк «Подільські Товтри»	0,60	0,10	0,24	0,06	0,02	0,20	0,25
39	Національний природний парк «Джарилгацький»	0,48	0,00	0,27	0,00	0,25	0,20	0,24
40	Національний природний парк «Чарівна гавань»	0,70	0,00	0,18	0,00	0,00	0,18	0,21
41	Національний природний парк «Гуцульщина»	0,43	0,00	0,17	0,00	0,23	0,17	0,21
42	Національний природний парк «Дермансько-Острозький»	0,02	0,00	0,13	0,00	0,30	0,09	0,11

Додаток Е**Оцінка соціо-еколого-економічного стану розвитку Національних природних парків**

№	Назва НПП	I_{EP}	I_C	I_E	I_{NPP}	Приве- дений
1	Національний природний парк «Голосіївський»	0,74	0,52	0,24	1,50	1,00
2	Національний природний парк «Бузький Гард»	0,67	0,06	0,53	1,27	0,84
3	Національний природний парк «Дермансько-Острозький»	1,00	0,05	0,09	1,14	0,76
4	Національний природний парк «Вижницький»	0,24	0,04	0,82	1,10	0,74
5	Національний природний парк «Святі Гори»	0,25	0,56	0,23	1,04	0,70
6	Національний природний парк «Великий луг»	0,27	0,11	0,55	0,93	0,62
7	Галицький національний природний парк	0,27	0,06	0,59	0,92	0,61
8	Азово-Сиваський національний природний парк	0,02	0,50	0,39	0,91	0,61
9	Національний природний парк «Чарівна гавань»	0,41	0,25	0,18	0,84	0,56
10	Приазовський національний природний парк	0,00	0,37	0,46	0,83	0,55
11	Національний природний парк «Прип'ять-Стохід»	0,23	0,07	0,48	0,78	0,52
12	Карпатський національний природний парк	0,09	0,09	0,59	0,76	0,51
13	Національний природний парк «Меотида»	0,13	0,25	0,37	0,74	0,50
14	Яворівський національний природний парк	0,44	0,05	0,22	0,72	0,48

15	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	0,06	0,28	0,36	0,69	0,46
16	Національний природний парк «Гуцульщина»	0,44	0,09	0,17	0,69	0,46
17	Національний природний парк «Закарпований край»	0,23	0,07	0,37	0,66	0,44
18	Шацький національний природний парк	0,11	0,14	0,40	0,65	0,43
19	Національний природний парк «Ужанський»	0,19	0,09	0,35	0,63	0,42
20	Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський»	0,30	0,06	0,26	0,63	0,42
21	Національний природний парк «Черемоський»	0,30	0,06	0,26	0,62	0,42
22	Національний природний парк «Північне Поділля»	0,21	0,08	0,33	0,62	0,41
23	Національний природний парк «Тузлівські лимани»	0,26	0,03	0,32	0,61	0,41
24	Національний природний парк «Нижньосузьський»	0,23	0,12	0,26	0,61	0,41
25	Національний природний парк «Пирятинський»	0,00	0,10	0,51	0,61	0,41
26	Національний природний парк «Гомільшанські ліси»	0,25	0,06	0,27	0,59	0,39
27	Національний природний парк «Верховинський»	0,00	0,10	0,49	0,59	0,39
28	Національний природний парк «Кармелюкове Поділля»	0,00	0,21	0,36	0,57	0,38
29	Нижньодністровський національний природний парк	0,28	0,04	0,22	0,55	0,37
30	Національний природний парк «Синевир»	0,07	0,08	0,39	0,54	0,36
31	Національний природний парк «Джарилгацький»	0,25	0,08	0,20	0,53	0,35
32	Мезинський національний природний парк	0,21	0,07	0,23	0,52	0,35

Продовження додатку Е

33	Національний природний парк «Дністровський каньйон»	0,00	0,19	0,31	0,51	0,34
34	Національний природний парк «Сколівські бескиди»	0,07	0,09	0,31	0,48	0,32
35	Національний природний парк «Гетьманський»	0,13	0,07	0,28	0,48	0,32
36	Національний природний парк «Хотинський»	0,00	0,04	0,44	0,47	0,31
37	Національний природний парк «Олешківські піски»	0,09	0,06	0,28	0,43	0,29
38	Ічнянський національний природний парк	0,13	0,05	0,23	0,40	0,27
39	Національний природний парк «Слобожанський»	0,00	0,07	0,31	0,38	0,25
40	Національний природний парк «Подільські Товтри»	0,03	0,12	0,20	0,36	0,24
41	Національний природний парк «Дворічанський»	0,00	0,03	0,31	0,34	0,22
42	Національний природний парк «Кременецькі гори»	0,00	0,06	0,22	0,29	0,19

№ з/п	Назва національного природного парку	Область	Рік утворення	Площа, га	К-ть підписників сторінки у соцмережах	Сайт	Логотип
1.	Карпатський	Івано-Франківська область	1980	50495	170	https://karpatsk-yi-park.in.ua/	 Карпатський національний природний парк
2.	Шацький	Волинська область	1984	48977	2314	http://shpark.com.ua/	
3.	Синевир	Закарпатська область	1989	43000	14399	https://synevyr-park.in.ua/	 Синевир національний природний парк
4.	Азово-Сиваський	Херсонська область	1993	52154	1318	http://azovo-sivaskij-park.com.ua/	

Продовження додатку Є

5.	Вижницький	Чернівецька область	1995	7928,4	1454	https://vyzhnytskyi-park.in.ua/	 Вижницький національний природний парк
6.	Подільські Товтри	Хмельницька область	1996	261316	2745	https://www.npptovtry.org.ua/	
7.	Святі Гори	Донецька область	1997	40448	1202	http://nppsvyatygory.org.ua/	
8.	Яворівський	Львівська область	1998	7078,6	50	https://yavorivskyi-park.in.ua/	 Яворівський національний природний парк
9.	Деснянсько-Старогутський	Сумська область	1999	16215,1	1200	http://www.npps.inf.ua/index.html	

10.	Сколівські Бескиди	Львівська область	1999	35261	4356	http://skole.space/ua/main_data.html	
11.	Ужанський	Закарпатська область		39159,3	702	http://unpp.uz.ua	
12.	Гуцульщина	Івано- Франківська область	2002	32271	3684	http://nnph.if.ua/	
13.	Галицький	Івано- Франківська область	2004	14685	4804	http://www.halychpark.if.ua/	

Продовження додатку Є

14.	Гомільшанські ліси	Харківська область	2004	14315	2500	http://gomilsha.org.ua/	
15.	Ічнянський	Чернігівська область		9666	1256	http://ichn-park.in.ua/	
16.	Великий Луг	Запорізька область	2006	16756	1280	http://grandmeadow.org.ua/	
17.	Мезинський	Чернігівська область		31035,2	3191	http://mezinpark.com.ua/	

18.	Голосіївський	м. Київ	2007	4525	3600	https://nppg.gov.ua/	
19.	Прип'ять-Стохід	Волинська, Рівненська область		39315,5	2594	http://www.pripyat-stohid.com.ua/	
20.	Нижньодністровський	Одеська область	2008	21311	1372	http://nnpp.org.ua/	
21.	Білобережжя Святослава	Миколаївська область	2009	35223,1	5	http://belosvyat.com.ua/	
22.	Білоозерський	Київська, Черкаська		7014,4	-	-	

Продовження додатку Є

23.	Бузький Гард	Миколаївська область	2009	6138	568	http://www.buzkiy-gard.org/index.php	
24.	Гетьманський	Сумська область		23360	1177	http://getmanskiy.info/	
25.	Дворічанський	Харківська область		3131,2	2419	-	
26.	Дермансько-Острозький	Рівненська область		1647,6	2556	http://npp-derman-ostrokh.wix.com/nppdo	

27.	Джарилгацький	Херсонська область	2009	10000		http://nppd.com.ua/	
28.	Залісся	Чернігівська, Київська		14836	-	https://pryroda.in.ua/kyiv-region/natsionalni-pryrodni-parky/zalissya/	
29.	Зачарований край	Закарпатська область		6101	-	nppzk.info	
30.	Кармелюкове Поділля	Вінницька область		20203	1167	http://karmelukove.com/	

Продовження додатку Є

31.	Кременецькі Гори	Тернопільська область	2009	6951,2	2367	http://kremgory.in.ua/	
32.	Меотида	Донецька область		20720	1000		
33.	Пирятинський	Полтавська область		12028,4	562	http://www.npp-p.org.ua/	
34.	Синьогора	Івано-Франківська область		10866		https://www.synyogora.com/	

35.	Слобожанський	Харківська область	2009	5244	3049	http://slobozhan-skyi.in.ua/	
36.	Чарівна Гавань	АР Крим		6270			
37.	Черемоський	Чернівецька область		7117,5	2835	http://cheremoskyi.org.ua/	
38.	Нижньо-сільський	Черкаська, Полтавська	2010	16879		nppns.at.ua	
39.	Верховинський	Івано-Франківська область		12023	70	https://nppver.at.ua/	

40.	Приазовський	Запорізька область	2010	78127		https://pnpp.info	
41.	Північне Поділля	Львівська область		15588	2317	http://park-podillya.com.ua/	
42.	Дністровський каньйон	Тернопільська область		10829	2360	http://dnistercanyon.pp.ua/	
43.	Олешківські піски	Херсонська область		8020	2082	http://nppop.gov.ua/	
44.	Тузовські лимани	Одеська область		27865	4746	https://nnationalnaturepar.wixsite.com/tuzlovskilymany	

Продовження додатку Є

Додатки

45.	Цуманська пуща	Волинська область	2010	33475	5068	http://knpp.com.ua/	
46.	Хотинський	Чернівецька область		9400	1700	wownature.in.ua/natsionalnyy-pryrodnyy-park-khotynskyy	—
47.	Мале Полісся	Хмельницька область	2013	8762	1166	http://malepolisia.in.ua/	
48.	Нижньодніпровський	Херсонська область	2015	80177	909	http://nppn.org.ua/	

Продовження додатку Є

49.	Нобельський	Рівненська область	2019	25318	2200		
50.	Бойківщина	Львівська область	2019	12240	902	https://паркбойківщина.укр/	
51.	Камянська січ	Херсонська область	2019	12262	2051	https://www.youtube.com/channel/UCZrOLwWU-5X8FrNCgZPgS_MQ	—
52	Кремінські ліси	Луганська область	2019	7269		https://608004bb9edd.site123.me/	

Продовження додатку Є

Додатки

53	Королівські Бескиди	Львівська область	2020	8691	64	https://royal-beskids.in.ua/	
54	Пуща Радзивіла	Рівненська область	2022	24000			
55	Холодний яр	Черкаська область	2022	6800			
56	Куяльницький	Одеська область	2022	10800			
Всього		-	-	1357573			

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення : матеріали наук.-практ. семінару (сmt Березне, 28–29.09.99). Рівне : РДТУ, 1999. 99 с.
2. Аналіз площ природно-заповідного фонду України в розрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2020 рік : інформаційно-аналітичні матеріали Мін-ва захисту довкілля та природних ресурсів України. URL : <https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf>.
3. Андриенко Т.Л., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Растительный мир Украинского Полесья в аспекте его охраны. Киев : Наук. думка, 1983. 216 с.
4. Андрієнко Т.Л. Наукові дослідження територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Літопис природи // Заповідна справа в Україні. Київ : Географіка, 2003. С. 183–188.
5. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т.Л. Андрієнко та ін. Київ : Фітосоціоцентр, 2001. 60 с.
6. Андронов В.А., Варивода Є.О. Пошук шляхів оптимізації управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду // Проблеми екології. 2010. № 1–2. С. 171–178.
7. Атлас енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії України / Кудря С.О. та ін. Київ : Інститут відновлюваної енергетики НАН України, 2008. 55 с.
8. Афанасьєв Д.Я. Аналіз флори лучної рослинності Українського Полісся. Природні лучні угіддя Українського Полісся. Київ : Наук. думка, 1981. С. 14–35.
9. Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О. Екологічний менеджмент: проблеми і перспективи становлення та розвитку // Економіка України. 2000. №5. С. 67–73.

10. Басай В.Д. Правова охорона Національних природних парків в Україні // Прикарпатський юридичний вісник. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 1 (4). С. 113–126.
11. Бевзенко В.М. Управління природно-заповідним фондом в Україні: організаційно-правові питання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.
12. Берданова О., Вакуленко В., Тертичка В. Стратегічне планування : навч. посіб. Львів : ЗУКЦ, 2008. 138 с.
13. Берташ Б.М., Микитин Т.М. Стратегія розвитку як складова Проекту організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів // Геологічне, гідрологічне та біологічне різноманіття Полісся. Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції до 130-річчя від дня народження видатного польського дослідника Полісся Станіслава Малковського та у рамках проведення водного форуму до 105-річчя національного університету водного господарства і природокористування. – Рівне: НУВГП, 2020. С. 188–193.
14. Берташ Б.М., Микитин Т.М. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні та національні і регіональні ландшафтні парки // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье : сб. материалов 1-го междунар. симп. Одесса, 2001. С. 301–305.
15. Берташ Б.М., Микитин Т.М. Проблеми створення та ведення документації державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду України // Природно-ресурсний комплекс Західного Полісся: історія, стан, перспективи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. 17–18 трав. 2010 р. Ч. 1. Березне : НСІ, 2010. С. 12–14.
16. Берташ Б.М., Микитин Т.М. Проблеми управління та фінансування природно-заповідних об'єктів та територій // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». Збірник наукових праць. Випуск 7 (27), частина 4. – Луцьк, 2010, С. 83–91.

17. Богославська А.В. Формування та використання територій природно-заповідного фонду: теорія і практика реалізації : монографія. Миколаїв : Іліон, 2014. 348 с.
18. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. Киев : Киевский эколого-культурный центр, 1995. 184 с. (Серия: История охраны природы. Вып. 2).
19. Борейко В.Е. Этика и менеджмент заповедного дела. Киев : Логос, 2005. 327 с.
20. Бутенко Є.В., Бавровська Н.М. Еколого-економічне забезпечення раціонального використання земельних ресурсів (регіональний рівень) : монографія. Київ : МПБП «Гордон», 2015. 216 с.
21. Валюх А.М. Характеристика організаційної системи державного управління збереженням природного капіталу України // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1231>.
22. Василюк О. Функціональна класифікація територій природно-заповідного фонду: історія формування та міжнародний аспект // GEO&BIO. 2019. Т. 18. С. 3–20.
23. Ватченко О.Б., Ільченко В.М. Механізм сталого розвитку регіонів // Науковий вісник НЛТУ України. Львів, 2011. Вип. 19. С. 205–212.
24. Веремеєнко С.І. Еволюція та управління продуктивністю ґрунтів Полісся України : монографія. Луцьк : Надстир'я, 1997. 314 с.
25. Вишиванюк М.В. Механізм державного управління сталим розвитком регіонів // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=473>.
26. Відновлювальні джерела енергії. Вирощування біомаси : [науково-популярне видання] / упоряд. : Берташ Б.М., Веремеєнко С.І., Івашинюта С.В., Микитин Т.М. Рівне : Громадська організація «Рівненський центр маркетингових досліджень», 2011. 28 с.

27. Вірченко В.М. Мохоподібні природно-заповідних територій Українського Полісся. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 224 с.
28. Володимирець В.О. Види фітобіоти Рівненської області з Червоної книги України // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Сер. «Сільськогосподарські науки». Рівне, 2016. Вип. 3 (75). С. 21–47.
29. Воробйова О.А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій // Екологічні науки. 2012. № 2. С. 119–129.
30. Ганкевич В.Ю., Задерейчук А.А. Фальц-Фейн Фрідріх-Якоб Едуардович // Енциклопедія історії України. Т. 10 (Т-Я). Київ : Наук. думка, 2013. С. 264–265.
31. Гаркавенко С.С. Маркетинг : підручник. Київ : Лібра, 2004. 712 с.
32. Геоботанічне районування Української РСР. Київ : Наук. думка, 1977. 302 с.
33. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 528 с.
34. Герасимчук З.В., Драченко О.В. Маркетинг міст : навч. посіб. Луцьк : ЛНТУ, 2012. 156 с.
35. Герасимчук З.В., Кондіус І.С. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2010. 412 с.
36. Герасимчук З.В., Микитин Т.М., Якимчук А.Ю. Маркетинг природно-заповідних територій. Монографія. Луцьк; ЛНТУ, 2012. – 245 с.
37. Герасимчук З.В., Олексюк А.О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2007. 280 с.
38. Гетьман В.І. Основні завдання і проблеми розвитку еко-туризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України / Гори і люди (у контексті сталого

- розвитку) : матеріали міжнар. конф. 14–18 жовт. 2002 р. Рахів, 2002. С. 304–313.
39. Гетьман В.І., Мовчан М.М. Функціональне зонування територій національних природних парків світу та України // Екологічні науки. 2020. № 6 (33). С.153–160.
 40. Голуб А.А. Зарубіжний та вітчизняний досвід формування національних природних парків // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ, 2014. Вип. 35. С. 225–231.
 41. Горб С.Н., Павлюк Р.С., Спуріс З.Д. Бабки (Odonata) України: фауністичний огляд // Вестник зоологии. 2000. № 15. С. 3–155.
 42. Горбань И.М., Шидловский И.В. Численность гнездящихся куликов на западе Украины // Гнездящиеся кулики Вост. Европы. К: Т. 2. С. 93–105.
 43. Грантові програми. Український форум благодійників. URL : <http://ufb.org.ua/sekto-r-blagodijnosti/blagodijnist-biznesu/instrumenti-korporativnoi-filantropii/grantovi-programi.htm>.
 44. Грищенко Ю.М., Якимчук А.Ю. Природно-заповідні території та об'єкти лісового фонду (організація, охорона, управління) : навч. посіб. Рівне : Волинські обереги, 2007. 44 с.
 45. Громадський контроль за використанням коштів фондів охорони навколишнього природного середовища : інструкція. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/Instruktsiya-dlya-gromadskosti.pdf>.
 46. Гуль Н., Сенчина Б., Хомин Б. Проблема сталого функціонування національних парків Карпатського регіону // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2005. Вип. 32. С. 155–162.
 47. Гуцуляк Г.Д. Еколого-економічні проблеми сталого розвитку природокористування : монографія. Чернівці : Прут, 2009. 164 с.
 48. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

49. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Чистов С.М. та ін. Київ : КНЕУ, 2000. 316 с.
50. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. URL: https://data.gov.ua/dataset/mepr_05.
51. Деркач О.М., Таращук С.В. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» // Проект створення РЛП «Кінбурнська коса» : рукопис. Миколаїв : ТОВ «Ойкумена», 1994. 21 с.
52. Дідух Я.П. Геоботанічне районування // Національний атлас України / Дідух Я.П. та ін. Київ : ДНВП «Картографія», 2007. 197 с.
53. Добряк Д., Будзяк В., Будзяк О. Ефективність еколого-безпечного землекористування в Україні в ринкових умовах // Економіка України. 2013. №7. С. 83–94.
54. Добряк Д.С., Бабміндра Д.І. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах. Київ : Урожай, 2006. 336 с.
55. Добряк Д.С., Осипчук С.О., Погурельський С.П. Проблеми екологізації землекористування // Землевпорядкування. 2001. № 2. С. 7–10.
56. Довбня С.Б., Гічова Н.Ю. Діагностика економічної безпеки підприємства як інструмент визначення напрямків його інноваційного розвитку // Економічний вісник Національного гірничого університету. Дніпропетровськ, 2008. № 3. С. 36–42.
57. Довгань Л.Є., Каракай Ю.В., Артеменко Л.П. Стратегічне управління : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2009. 440 с.
58. Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності. Київ : Геопрінт, 2000. 236 с.
59. Дребот О.І. Система державного управління природно-заповідним фондом України та її регіонів // Регіональна економіка. 2011. № 4. С. 205–209.

60. Дяченко І.Б. Менеджмент природно-заповідної сфери: теоретичний аспект // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». Ужгород, 2011. Вип. 2 (32). С. 107–112.
61. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники») / Дідух Я.Т. та ін. Київ : Фітосоціоцентр, 2000. 88 с.
62. Екологічний маркетинг : навч. посіб. / Вічевич А.М., Вайданич Т.В., Дідович І.І., Дідович А.П. Львів : УкрДЛТУ, 2002. 248 с.
63. Екологічною стежкою дендропарку «Олександрія» : метод. рек. зі створення екол. стежки у дендропарках загальнодерж. значення та парках-пам'ятках садово-парк. Мистецтва / [С.І. Галкін та ін.] ; Нац. акад. наук України, Держ. дендрол. парк «Олександрія». Біла Церква : [б. в.], 2013. 40 с.
64. Економіка природокористування / О.І. Фурдичко, Л.О. Мармоль, В.О. Малєєв, Ю.В. Пилипенко. Київ : Аграрна освіта, 2009. 256 с.
65. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / В.К. Збарський та ін. Київ : Каравела, 2009. 264 с.
66. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б.Г. Проць, І.Б. Іваненко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу. Львів : Гриф Фонд, 2010. 92 с.
67. Жаворонков В.О., Жаворонкова Г.В., Марков С.А. Стратегічне планування в управлінні регіоном // Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству? : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Донецьк : ДонДУЕТ, 2001. С. 142–145.
68. Жаворонкова Г.В., Жаворонков В.О. Стратегічне управління розвитком регіону // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Сер. «Економіка, право, політологія, туризм». Київ, 2010. Том 1. № 1. С. 25–30.
69. Заброда С.Н. К распространению и численности камышової жабы (*Bufo calamita* Laurenti) на Украине // Вестник зоологии. 1980. № 6. С. 88–91.

70. Заповідна справа в Україні: абсолютна заповідність чи європейська модель гармонії людини і природи? : зб. вибраних матеріалів / [за ред. М.П. Стеценка, Ф.Д. Гамора]. Львів : Тиса, 2017. 238 с.
71. Заповідники і національні природні парки України / під ред. В. Шевчука. Київ : Вищ. шк., 1999. 232 с.
72. Заповідники та національні природні парки України у 2013 році : стат. бюл. / Державна служба статистики України. Київ, 2014. 27 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_zpar_bl.htm.
73. Заповідними стежками Поділля / під ред. Я.Б. Олійника. Київ : Ніка-Центр, 2003. 57 с.
74. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи / Шеляг-Сосонко Ю.Р. та ін. Київ : Хімджест, 2003. 248 с.
75. Зелена книга України. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/TM015954>.
76. Зима О.Г. Екологічний туризм як провідний фактор розвитку туризму // Економіка розвитку. Харків, 2011. № 1(57). С. 43–46.
77. Зіновчук Н.В., Ращенко А.В. Екологічний маркетинг: навч. посіб. / Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 190 с.
78. Зінь Е.А., Якимчук А.Ю. Удосконалення системи управління природоохоронною діяльністю на регіональному рівні (на прикладі Рівненської області) // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Сер. «Економіка». Рівне, 2003. Вип. 1 (20). С. 409–415.
79. Інструкція про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення : затв. Наказом М-ва охорони навколишнього природного середовища України від 24 січ. 2008 р. №27. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-08#Text>.

80. Інструкція про зміст та складання документації державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ України : затв. Наказом М-ва охорони навколишнього природного середовища № 67 від 16 лют. 2005 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0298-05>.
81. Калина Т.Є., Константинова О.В. Фінансове забезпечення розвитку природоохоронних територій // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2017. – № 4. – С. 32–39. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apie_2017_4_7.
82. Карасьова О.М. Архітектурно-планувальна організація малих готелів в умовах природних комплексів : автореф. дис. ... канд. архітектури : 18.00.02. Київ, 2009. 20 с.
83. Карлофф Б. Деловая стратегия : пер. с англ. Экономика, 1991. 239 с.
84. Кляшторна Г.В. Екологічна стежка в дендропарку «Олександрія». Київ : Час, 1990. 32 с.
85. Коваленко О.Ю. Управління розвитком природно-заповідних територій регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Миколаїв, 2009. 21 с.
86. Ковальчук І.П. Водні ресурси, гідрологічний режим річок та озер регіонального ландшафтного парку «Прип'ять-Стохід» // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія : наук. зб. Київ : Ніка-Центр, 2001. Т. 2. С. 323–334.
87. Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 432 с.
88. Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент. Рівне : РДТУ, 2001. 418 с.
89. Коленда Н.В., Черчик Л.М., Гаврилюк О.Ю. Соціоеколого-економічна безпека та її вплив на відтворення населення : монографія. Луцьк : Терен, 2013. 264 с.
90. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text.
91. Конституція України : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. в редакції від 1 січ. 2020 р.]

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
92. Концептуальні засади розвитку заповідної справи в Україні : затв. Наказом Державної служби заповідної справи Мін-ва охорони навколишнього природного середовища України від 26 груд. 2003 р. № 31 // Поточний архів Державної служби заповідної справи за 2003 рік.
 93. Концепція Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року : схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лют. 2006 р. // Офіційний вісник України. 2006. № 6. Ст. 315.
 94. Котлер Ф. Основы маркетинга : пер. с англ. / общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой. Прогресс, 1990. 736 с.
 95. Котлер Ф., Келлер К.Л. Маркетинг. Менеджмент. Київ : Кондор, 2008. 816 с.
 96. Кошелюк Т.В. Історико-правові аспекти формування національних природних парків в Україні як особливих охоронюваних територій // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Ужгород, 2018. Т. 1. Вип. 53. С. 159–162.
 97. Кравців В.С., Павліха Н.В., Павлов В.І. Концептуальні засади розробки програми використання та охорони природно-ресурсного потенціалу регіону // Регіональна економіка. 2005. № 1. С. 107–115.
 98. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку. Ніжин : Міланік, 2007. 172 с.
 99. Кукурудза М.М. Менеджмент національних парків : навч. посіб. Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 127 с.
 100. Купріянич І.П., Дорош А.Й., Салюта В.А. Фактори впливу на розвиток сільського зеленого туризму як малого підприємництва в Україні // Економіка природокористування і сталий розвиток. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. – № 6 (25). – С. 100–106.

101. Лоха І.Р., Микитин Т.М. Рекреаційний потенціал проєктованого національного природного парку «Нобельський» // Звітна наук. конф. викл., асп., співр. і студ. Секція «Економіка та менеджмент» випуск 12. (11 березня 2011 р.) / РДГУ. – Рівне, 2011. С. 70–72.
102. Мальчик М.В., Мартинюк О.В. Парадигма формування та розвитку «зеленого маркетингу» в сучасних умовах // Вісник економічної науки України. 2015. №2. С. 59–62.
103. Маринич А.М., Пашченко В.М., Шищенко П.Г. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. Киев : Наукова думка, 1985. 224 с.
104. Марич Х.М. Історія становлення та розвитку національних природних парків // Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2006. Вип. 27. С. 390–394.
105. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д. ; Стокгольмская школа экономики: Питер, 2005. 382 с.
106. Маркетинг: [навч. посіб.] / [О. Гладунов, І. Дейнега, О. Дейнега, Є. Крикавський та ін.]. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 336 с.
107. Маркетинговий менеджмент: [Навч. пос.] / [О. Дейнега, Є. Крикавський, І. Дейнега, І. Лорві]. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2014. – 380 с.
108. Марушевський Г.Б. Принципи державного управління збалансованим розвитком // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2013. №4. С. 83–88.
109. Матеріали Робочої групи з питань природно-заповідного фонду. Вип. 1 / ред. Ю.Ю. Овчинникова. Київ : Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, 2020. 132 с. URL: <http://surl.li/labfr>.
110. Мелик-Пашаева А.И. Методика проектирования государственных природных национальных парков (рекомендации). Киев : Гипрогор, 1987. 157 с.

111. Мельник А.В., Чир Н.В. Сучасні аспекти дослідження природно-заповідного фонду Закарпатської області як ядра для розвитку екологічного туризму // Український географічний журнал. 2019. № 3(107). С. 43–52. URL: <https://doi.org/10.15407/ugz2019.03.043>.
112. Методологія планування регіонального розвитку в Україні: інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації / проєкт Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». URL: https://www.ck-oda.gov.ua/docs/2014/04092014_2.pdf.
113. Микитин Т., Шелюк В., Шиманський Я. Організація роботи та управління національними парками. Досвід Польщі для України // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Україна-Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат» (м. Київ 16–17 берез. 2017 р.). Київ : НУБіП, 2017. С. 244–246.
114. Микитин Т.М. Вдосконалення механізмів управління національними природними парками // Фінансова спроможність об'єднаних територіальних громад: очікування та реалії // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 29–30 листопада 2017 р. (Рівне-Луцьк). – Рівне: Волин. обереги, 2017. С. 193–195.
115. Микитин Т.М. Використання маркетингу туристичних дестинацій для просування об'єктів природно-заповідного фонду Рівненщини // Економічні науки. Сер. «Регіональна економіка» : зб. наук. пр. Луцьк, 2014. Вип. 11 (43). С. 159–167.
116. Микитин Т.М. Використання проєктного підходу при розробці проєктів організації території національних природних парків // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Сер. «Економічні науки». Рівне, 2022. Вип. 2 (98). С. 158–167.
117. Микитин Т.М. Джерела фінансування природоохоронних заходів заповідних територій // Регіональні геоecологічні

- проблеми в умовах сталого розвитку : зб. наук. пр. III Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 18–20 жовт. 2018 р.) С. 300–304.
118. Микитин Т.М. Ефективність вирощування енергетичних культур на Поліссі // Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. Дніпропетровськ, 2015. №1(35). С.102–106.
119. Микитин Т.М. Маркетинг заповідних територій як стратегічний напрям розвитку природно-заповідного фонду // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Сер. «Економіка». Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 623–626. С. 38–41.
120. Микитин Т.М. Маркетинг заповідних територій, як інструмент зміцнення фінансової стійкості природно-заповідного фонду // Матеріали доповідей II Міжнар. наук.-практ. конференції «Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону» (18–20 трав. 2011 р.). Суми, 2011. С. 127–129.
121. Микитин Т.М. Маркетинг збалансованого розвитку та об'єднані територіальні громади // Збалансоване природо-користування. Науково-практичний журнал. №3/2019. – К., 2019. С. 37–42.
122. Микитин Т.М. Особливості розвитку біоенергетики на регіональному рівні // Економічний форум. 2015. №3. С. 221–227.
123. Микитин Т.М. Теоретико-методологічні основи проєкування екологічних стежок у регіональних ландшафтних парках // Збалансоване природокористування. 2016. №4. С. 26–31.
124. Микитин Т.М., Берташ Б.М., Грищенко Ю.М. До питання управління об'єктами природно-заповідного фонду // Наукові записки РДГУ. Економіка та менеджмент : зб. наук. пр. Рівне : РДГУ. 2009. Вип. 3–4. С. 106–114.
125. Микитин Т.М., Володимирець В.О., Берташ Б.М., Якимчук А.Ю. Регіональний ландшафтний парк Надслучансь-

- кий: еколого-економічні передумови раціонального природокористування: Монографія. – Рівне: Волин. обереги, 2017. – 248 с.
126. Микитин Т.М., Шелюк В.О. Організація активного відпочинку у національних природних парках// Сучасні тренди поведінки споживачів товарів і послуг: II Міжнародна науково-практична конференція, 20–21 лютого 2020 р. : [тези доп.]. – Рівне: О. Зень, 2020. С. 121–124.
127. Минцберг Г., Гошал С., Куинн Дж.Б. Стратегический процесс. Концепции. Проблемы. Решения. Харків : Пит, 2001. 688 с.
128. Міщенко О.В. Національні природні парки України: проблеми та перспективи розвитку // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк, 2017. № 14. С. 20–25.
129. Мольчак Я.О., Фесюк В.О., Мисковець І.Я. Аналіз перспектив та переваг виробництва і застосування для Волинській області біопалива, що виробляється з енергетичної верби // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія «Географія». Тернопіль, 2011. №1. С. 147–152.
130. Мордвінов О. Економічні теорії управління у сфері природокористування і формування екологічної політики розвинутих країн // Вісник Української Академії державного управління. 1999. № 4. С. 177–185.
131. Національні парки. Які додаткові джерела фінансування? URL: <https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/Th%C3%A9ma%20-%20Parcs%20nationaux%20%20quelles%20pistes%20de%20financements%20additionnels.pdf>.
132. Національні природні парки: проблеми становлення та розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Яремча, 2000.
133. Новак В.О., Савчук О.В. Про рідкісних гніздових птахів Рівненської області // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони : матеріали доп. 5-ої

- наради орнітологів та аматорів орнітологічного руху Західної України. Луцьк : Волинський облполіграф, 1990. С. 140–142.
134. Новак В.О., Савчук О.В. Птахи Рівненської області. Фауністична характеристика. Рівне, 1992. 36 с.
135. Нормативи чисельності і примірні штати працівників установ природно-заповідного фонду Мінприроди України : Наказ № 145 від 8 трав. 2014 р. URL: https://law.liga.com.ua/b_text.php?type=3&id=824327&base=1.
136. Одна людина: Максиміліан Сила-Новицький. URL: <http://www.naturalist.if.ua/?p=131>.
137. Організаційні механізми створення та функціонування екологічних стежок : монографія / Микитин Т.М., Остапчук С.М., Машта Н.О., Прокопчук А.В. Рівне : Волин. береги, 2018. 182 с. URL: <http://ep3.nuwm.edu.ua/13254/>.
138. Основні напрями формування менеджмент-плану Національного природного парку «Сколівські бескиди» / В.О. Крамарець, М.І. Коханець, В.І. Бандерич, В.П. Приндак // Науковий вісник НЛТУ України. Львів, 2002. Вип. 1. С. 192–196.
139. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк : Надстир'я, 1998. 124 с.
140. Палінчак М.М., Дяченко І.Б., Рошко С.М. Принципи менеджменту в природно-заповідній сфері // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». Ужгород, 2017. Вип. 16 (2). С. 51–55.
141. Панченко Т.Ф., Голуб А.А. Значення природоохоронного законодавства для створення та розвитку національних природних парків // Сучасні проблеми архітектури та містобудування : наук.-техн. зб. Київ, 2013. Вип. 34. С. 317–325.
142. Парки для життя. Програма заповідних територій. URL: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/1993-007.pdf>.

143. Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України : затв. Наказом Мін-ва охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 21 верес. 1998 р. № 140 // Офіційний вісник України. 1998. № 41. Ст. 1525.
144. Положення про зоологічний парк загальнодержавного значення : затв. Наказом Мін-ва охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 20 лют. 1998 р. № 21/46 // Офіційний вісник України. 1998. № 17. Ст. 641.
145. Положення про наукову та науково-технічну діяльність природних і біосферних заповідників та національних природних парків. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1444-15#Text>.
146. Положення про Проєкт організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів : затв. Наказом Мін-ва охорони навколишнього природного середовища України від 6 лип. 2005 р. № 245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05#Text>.
147. Попадинець Н.М. Сучасні проблеми використання природно-ресурсного потенціалу територіальних громад в Україні в умовах децентралізації / Н.М. Попадинець, Х.О. Патицька, І.В. Лещух // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2019. – Вип. 3. – С. 3–9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2019_3_3.
148. Портер М. Стратегія конкуренції : пер. з англ. Київ : Основи, 1998. 236 с.
149. Порядок розроблення проєктів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення : Постанова Кабінету міністрів України №1094 від 25 серп. 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2004-%D0%BF>.

150. Порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2011 р. №1186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF#Text>.
151. Природа Ровенської області / під ред. К.І. Геренчука. Львів : Вищ. шк., 1976. 156 с.
152. Природно-заповідний фонд Рівненської області / під ред. Ю.М. Грищенка. Рівне : Волинські обереги, 2008. 216 с.
153. Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення. Київ : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009. 332 с.
154. Природные национальные парки Украины / П.Т. Ященко и др. Львов : Вищ. шк., 1988.
155. Приходченко Т.А. Управління збалансованим розвитком регіону // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». Одеса, 2016. Вип. 22. С. 102–106. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2016/22-2016/25.pdf>.
156. Про вдосконалення державного управління заповідною справою в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листоп. 1997 р. № 1259. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1259-97-%D0%BF#Text>.
157. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 7 лют. 2002 р. 3059-III // Офіційний вісник України. 2002. № 10. Ст. 466.
158. Про державний бюджет України : Закон України № 1801-VIII від 21 груд. 2016 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
159. Про державний бюджет України на 2017 рік : Закон України від 21 груд. 2016 р. № 1801-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>.
160. Про Державний бюджет України на 2022 р. : Закон України від 2 груд. 2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.

161. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 965-IV // Офіційний вісник України. 2003. № 29. Ст. 1432.
162. Про екологічну мережу України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1864-IV // Урядовий кур'єр. 2004. 14 верес. № 172.
163. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки : Закон України № 1989-III від 21.09.2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>.
164. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки : Закон України від 21 верес. 2000 р. // Офіційний вісник України. 2000. № 43. Ст. 1817.
165. Про затвердження Проекту організації території національного природного парку «Великий Луг», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів : Наказ від 24 трав. 2021 р. № 339. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FN068364>.
166. Про землеустрій : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 858-IV // Офіційний вісник України. 2003. № 25. Ст. 1178.
167. Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР від 22 лип. 1983 р. // Зібрання постанов Уряду УРСР. 1983. № 8. Ст. 49.
168. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22 лют. 2000 р. // Голос України. 2000. 28 берез. № 54(2301).
169. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/280/97-%D0%B2%D1%80>.
170. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квіт. 1999 р. №586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/586-14>.

171. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.
172. Про охорону земель : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 962-IV // Офіційний вісник України. 2003. № 29. Ст. 1431.
173. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
174. Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі : Закон України № 436/96-ВР від 29 жовт. 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/96-%D0%92%D0%A0#Text>.
175. Про природно-заповідний фонд : Закон України від 16 черв. 1992 р. № 2456-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
176. Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні («Заповідники») : Постанова Верховної Ради України від 22 верес. 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 48. Ст. 430.
177. Про Проєкт організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів: Положення. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 06.07.2005 №245 (у редакції наказу Міністерства екології та природних ресурсів України від 21.08.2014 № 273). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-05>.
178. Про рослинний світ : Закон України від 9 квіт. 1999 р. // Урядовий кур'єр. 1999. 13 трав.
179. Про створення національного природного парку «Куяльницький» : Указ Президента України від 1 січ. 2022 р.

- № 3/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/32022-41117>.
180. Про створення національного природного парку «Пуща Радзівіла» : Указ Президента України від 1 січ. 2022 р. № 4/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/42022-41113>.
181. Про створення національного природного парку «Холодний Яр» : Указ Президента України від 1 січ. 2022 р. № 2/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/22022-41109>.
182. Про створення Нобельського національного природного парку : Указ Президента України від 11 квіт. 2019 р. № 131/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131/2019#Text>.
183. Про тваринний світ : Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III // Голос України. 2002. 16 січ.
184. Про Червону книгу України : Закон України від 7 лют. 2002 р. № 3055-III // Офіційний вісник України. 2002. № 10. Ст. 462.
185. Проблеми збереження та відновлення біорізноманіття в Україні / Гродзинський Д.М. та ін. Київ : Академперіодика, 2001. 104 с.
186. Проект організації регіонального ландшафтного парку «Прип'ять-Стохід» / під ред. О. Бондара, М. Хими́на. Луцьк, 1994. 33 с.
187. Проект організації території Кременецького ботанічного саду як приклад реконструкції та будівництва ботанічних садів / Стельмахук В.Г. та ін. // Будівництво та реконструкція ботанічних садів і дендропарків в Україні. Сімферополь : Таврійський нац. ун-т, 2006. С. 97–101.
188. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Шацького національного природного парку. Київ : Науковий центр заповідної справи, 2005. 226 с.
189. Пунько Б.М. Проблеми еколого-економічного менеджменту довкілля // Економіка України. 2001. № 8. С. 60–65.

190. Радевич Т.В., Ночовна Ю.О., Самбурська Н.І. Моделювання інтегрального показника загального рівня екологічної безпеки підприємства // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль : Економічна думка, 2017. Том 27. № 2. С. 182–191.
191. Рідкісні види птахів Українського Полісся / Горбань І.М. та ін. // Пріоритети орнітологічних досліджень : матеріали і тези доп. VII наук. конф. орнітологів Західної України. Кам'янець-Подільський : Інформ.-вид. відділ держ. ун-ту, 2003. С. 23–30.
192. Рогатіна Л.П. Стратегічне управління економічним розвитком, його особливості та роль у формуванні конкурентних переваг регіону // Економіка та держава. 2018. № 2. С. 92–96.
193. Родькин О.И. Производство возобновляемого биотоплива в аграрных ландшафтах: экологические и технологические аспекты : монография. Минск : МГЭУ им. А.Д. Сахарова, 2011. 212 с.
194. Розподіл кількості та площі об'єктів природно-заповідного фонду України за категоріями та адміністративно-територіальними одиницями (станом на 1 січ. 2021 р.). URL : https://drive.google.com/file/d/16SGdHblGV_k4zMg4nNDTT-0I3IdfczqV/view.
195. Розроблення та впровадження стратегічного плану розвитку регіону : практ. посіб. / Боврон Б. та ін. Київ : К.І.С., 2008. 214 с.
196. Садченко Е.В. Принципы и концепции экологического маркетинга : монография. Одесса : Астропринт, 2002. 400 с.
197. Садченко Е.В., Харичков С.К. Экологический маркетинг: понятия, теория, практика и перспективы развития. Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 2001. 146 с.
198. Садченко О.В. Концепції екологічного маркетингу // Економічний вісник НГУ. Дніпропетровськ, 2009. № 3. С. 71–79.

199. Садченко О.В. Теоретико-методологічні засади екологічного маркетингу : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.08.01. Одеса, 2005. 39 с.
200. Самолюк В.Й. Модель управління природоохоронною діяльністю на регіональному рівні // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2001. № 2. С. 27–40.
201. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Андрієнко Т.Л. та ін. Київ : Фітоцентр, 2001. 60 с.
202. Сичова А.В. Ландшафтная архитектура : учеб. пособие для вузов. Минск : Оникс, 2007. 87 с.
203. Скрипчук П.М. Менеджмент якості довкілля : монографія. Рівне : НУВГП, 2006. 350 с.
204. Смаль В.В., Смаль І.В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму // Український географічний журнал. 2003. № 4. С. 58–64.
205. Смарагдова мережа в Україні : монографія / під ред. Проценка Л.Д. Київ : Хімджест, 2011. 192 с.
206. Сметаніна Н.В. Особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком територій // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». Суми, 2013. №4. С. 67–80.
207. Смирнова С.М., Горгоц А.О., Скляренко В.Г. Стратегія розвитку природно-заповідних територій // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Дніпро, 2019. Вип. 2 (19). С. 267–271.
208. Смирнова С.М., Мась А.Ю., Коваль А.О. Європейський досвід землекористування природно-заповідного фонду // Економіка та держава. 2021. № 1. С. 77–82.
209. Смирнова В.В. Туристські ресурси України: навч. посібник / В.В. Смирнова. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. – 190 с.
210. Смірная С.М. Організаційно-економічне забезпечення екологічної безпеки підприємств виробничої сфери :

- автореф. дис. ... канд. екон. наук. Луганськ : Східно-український національний університет ім. Володимира Даля, 2006. 33 с.
211. Статистичний щорічник України за 2021 рік / Державна служба статистики України. Київ, 2022. 447 с.
212. Сучасний стан водно-болотних угідь регіонального ландшафтного парку «Прип'ять-Стохід» та їх біорізноманіття / Клестов М.Л. та ін. Київ : Фітосоціоцентр, 2001. 108 с.
213. Теодорович Л. Екологічний туризм у НПП України: теоретичні та практичні аспекти // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2013. Вип. 41. С. 318–330.
214. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів : [проект USAID: Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність]. Київ, 2012. 183 с.
215. Території, що пропонуються до включення у мережу Емеральд (Смарагдову мережу) України («тіньовий список», частина 2) / кол. авт., під ред. К.А. Борисенко, А.А. Куземко. Київ : LAT & K, 2019. 234 с.
216. Тимошенко Л.В., Ус С.А., Куличенко Д.В. Визначення пріоритетності фінансування природоохоронних проєктів // Економічний вісник Дніпровської політехніки. Дніпро, 2017. №1 (57). С. 168–175.
217. Ткаченко Т.І. Еколого-економічні та соціальні аспекти сталого розвитку туризму // Вісник УДУВГП. Сер. «Економіка». Рівне, 2004. Вип. 2 (26), ч. II. С. 588–594.
218. Торфово-болотний фонд УРСР, його районування та використання / Брадів Є.М., Кузьмичов А.І., Андрієнко Т.Л., Батячов Є.Б. Київ : Наук. думка, 1973. 260 с.
219. Третяк І.В. Національні природні парки України: природно-регіональний аналіз // Географія та туризм. Київ, 2012. Вип. 19. С. 350–359.
220. Управління землями з особливим режимом використання у контексті стратегії збалансованого розвитку природо-

- користування : наукове видання / за ред. В.В. Горлачука. Миколаїв : ПП «Шамрай», 2003. 148 с.
221. Усенко П.Г. Докучаєв Василь Васильович // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 2 : Г – Д. Київ : Наук. думка, 2004. С. 436.
222. Федотова І.В. Оцінювання рівня екологічної безпеки авто-транспортного підприємства // Економіка транспортного комплексу : зб. наук. пр. / Харк. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків : ХНАДУ, 2017. Вип. 29. С. 30–40.
223. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / під заг. ред. Т.Л. Андрієнко. Київ : Фітосоціоцентр, 2006. 316 с.
224. Фурдичко О.І., Сівак В.К., Солодкій В.Д. Заповідна справа в Україні : підручник. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. 336 с.
225. Харачко М. Маркетинг природно-заповідних територій // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія «Економіка АПК». Львів, 2014. № 21(2). С. 56–60.
226. Химин М. Регіональний ландшафтний парк «Прип'ять-Стохід» // Жива Україна. 1998. № 11–12. С. 10.
227. Химин М.В., Химин Л.І. Хребетні тварини природних заповідників та національних природних парків у межах Західного Полісся // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 10-річчю Рівненського природного заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. С. 607–615.
228. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація) : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 320 с.
229. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу. Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. 187 с.
230. Черемнова А.І. До питання створення та охорони територій та об'єктів природнозаповідного фонду України //

- Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса, 2005. Вип. 25. С. 378–382.
231. Черенкевич О.С. Статистична оцінка ефективності фінансування природоохоронних заходів в Україні // Ефективна економіка. 2020. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.200.
232. Черчик Л.М. Концептуальні основи формування системи соціоекологоекономічної безпеки // Економічний форум. 2016. №2. С. 167–175.
233. Черчик Л.М. Маркетинг рекреаційних територій як інструмент становлення, розвитку та регулювання ринку рекреаційних ресурсів // Актуальні проблеми економіки. 2006. №1 (55). С. 95–103.
234. Чичкалюк Т.О. Європейський досвід використання природно-рекреаційних територій для розвитку туризму // Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова. Одеса, 2016. Т.21, вип. 2. С.138–141.
235. Чопко Х. Правові засади формування природно-заповідного фонду України // Підприємництво, господарство і право. Київ, 2020. Вип. 4. С. 127–131. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.20>.
236. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 435 с.
237. Шведюк Ю. Концептуальні засади менеджменту природно-заповідних територій // Вісник економіки. Тернопіль, 2022. Вип. 2. С. 34–44. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.02.034>.
238. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. Киев : Наук. думка, 1989. 232 с.
239. Шершун М.Х., Дребот О.І., Коніщук В.В. Еколого-економічні особливості розвитку біоенергетики на Поліссі // Економіка АПК. 2012. № 9. С. 19–23.
240. Шершун М.Х., Микитин Т.М. Маркетинг збалансованого розвитку як інструмент раціонального використання природних ресурсів України // Збалансоване природокористу-

- вання. Науково-практичний журнал. №1/2017. – К., 2017. С. 10–13.
241. Шершун М.Х., Микитин Т.М. Методологія розробки менеджмент-планів природно-заповідних територій // Збалансоване природокористування. Науково-практичний журнал. №2/2023. – К., 2023. С. 20–26.
242. Шершун М.Х., Микитин Т.М. Особливості управління територіями Національних природних парків // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. №1. 2023. С. 34–41.
243. Шершун М.Х., Тимейчук О.Ю., Микитин Т.М. Економіко-математична модель фінансування природоохоронних заходів у Національних природних парках // Вісник НУВГП. Економічні науки. Випуск 1 (101). 2023. С. 239–246.
244. Шкуратов О.І. Інформаційно-аналітичний фактор екологічної безпеки в аграрному секторі економіки // Економічний аналіз : зб. наук. пр. Тернопіль : Економічна думка, 2016. Том 23. № 1. С. 98–105.
245. Шлапак А.В. Фінансово-економічний механізм використання і відтворення природно-заповідного фонду України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.08.01. Суми, 2005. 19 с.
246. Шпильовий В.А. Організаційно-економічні основи забезпечення екологічної безпеки підприємств харчової промисловості : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2006. 21 с.
247. Штогрин М.О., Штогун А.О. Система природоохоронних заходів щодо збереження рідкісних лісових видів рослин відповідно до менеджмент-плану НПП «Кременецькі гори» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія «Біологія». Тернопіль, 2017. Вип. 4 (71). С. 54–58.
248. Щербак Н.Н. Зоогеографическое деление Украинской ССР // Вестник зоологии. 1988. №3. С. 22–31.
249. Экономика туризма: теория и практика : учеб. пособ. / К. Купер [и др.]. Київ: Омега, 1998. 200 с.

250. Якимчук А.Ю. Грантові проєкти як економічне стимулювання вирішення проблеми збереження біорізноманіття України [Електронний ресурс] / А.Ю. Якимчук // Державне управління: удосконалення та розвиток : наук. вісник АМУ. – 2014. № 5. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua>.
251. Якимчук А.Ю. Підвищення ефективності управління природоохоронними установами на основі маркетингових стратегій їх розвитку / А.Ю. Якимчук // Природно-ресурсний комплекс Західного Полісся: історія, стан, перспективи розвитку : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. – Березне, 2012. – С. 242–244.
252. Якимчук А.Ю. Економіка та організація природно-заповідного фонду : монографія. Рівне : ред.-вид. центр НУВГП, 2007. 208 с.
253. Якимчук А., Попадинець Н., Валюх А., Скрипко Т., Левков К. Сільський «зелений» туризм як каталізатор розвитку місцевої економіки в процесі децентралізації влади // Agricultural and Resource Economics : International Scientific E-jurnal. 2021. Vol.7, №1. P. 232–259.
254. Assessment of forest enterprises' performance: integrating economic security and ecological impact / Cherchyk L., Shershun M., Khumarova N., Mykytyn T. // Entrepreneurship and Sustainability Issues. 2019. № 6(4). Pp. 1784–1797.
255. Babczuk A., Kachniarz M. System finansowania Parków narodowych w Polsce. Stan obecny i kierunki pożądaných zmian. Jelenia Góra: Wydawnictwo «Ad Rem», 2015. 172 s.
256. Belz F.-M., Peattie K. Sustainability Marketing – A Global Perspective. 2nd edition. New York: John Wiley & Sons Inc., 2012. 352 p.
257. Bhaskar H.L. Green marketing: a tool for sustainable development // International Journal of Research in Commerce & Management. 2013. Vol. 4. №6. Pp. 142–145.
258. Biomass and nutrient removal by willow clones in experimental bioenergy plantations in New York State /

- Adegbidi Hector G. and other // Biomass and Bioenergy. 2001. Vol. 20. Issue 6. Pp. 399–411.
259. Butler R.W. Tourism, Environment, and Sustainable Development // Environmental Conservation. 1991. Vol. 18. №3. Pp. 201–208.
260. Chandler A.D., Jr. Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise. Cambridge : MIT Press, 1969. 463 p.
261. Chhabra D. Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism. London : Routledge, 2010. 256 p.
262. Chrissterson L. High technology biomass production by Salix clones on a sandy soil in southern Sweden // Tree Physiology. 1986. №2. Pp. 261–272.
263. Clarke R., Mount D. Management Plans and Planning : a guide / Countryside Commission. Cheltenham, 1998.
264. Coddington W., Florian P. Environmental Marketing: Positive Strategies for Reaching the Green Consumer. New York : McGraw-Hill, 1993. 252 p.
265. Cross-border Cooperation Programme Poland – Belarus – Ukraine 2014 – 2020. URL: <https://www.pbu2020.eu/en>.
266. Dahlstrom R. Green Marketing Management. Stamford : South-Western Cengage Learning, 2011. 334 p.
267. Emery B. Sustainable Marketing. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 2011. 336 p.
268. Eurasia Foundation. URL : <http://www.eurasia.org/>.
269. Igor H. Ansoff. Strategic Management. 1979. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4155>.
270. Fabijanski P. Parki narodowe. Cuda Polski. Poznań : Podsjedlic-Raniowski i Spolka, 2003. 112 str.
271. Fisk G. Marketing and Ecological Crisis. New York : Harper&Row, 1974. 147 p.
272. Fuller D.A. Sustainable Marketing: Managerial-Ecological Issues. Thousand Oaks: Sage Publications, 1999. 395 c.
273. Grabowska P.G. Europejskie prawo środowiska. Warszawa : Wydawnictwa Prawnicze PWN, 2000. 199 s.

274. Harrington E.C. The Desirability Function // Industrial Quality Control. 1965. 21 april. Pp. 494–498.
275. Henion K., Kinnear T. Ecological Marketing. Chicago : American Marketing Association, 1975. 168 p.
276. Hunt S.H. Sustainable marketing, equity, and economic growth: a resource-advantage, economic freedom approach // Journal of the Academy of Marketing Science. 2011. Vol. 39. № 1. Pp. 7–20.
277. International Renaissance Foundation URL : <http://www.irf.ua/en/>.
278. Kaltenborn B., Nyahongo J., Kideghesho J. The attitudes of tourists towards the environmental, social and managerial attributes of Serengeti National Park, Tanzania // Tropical Conservation Science. 2011. № 4. C.132–148. URL: <http://surl.li/laary>.
279. Keoleian G.A., Volk T.A. Renewable Energy from Willow Biomass Crops: Life Cycle Energy, Environmental and Economic Performance // Critical Reviews in Plant Sciences. 2005. Vol. 24. №5–6. Pp. 385–406.
280. koncepcja systemu funkcjonowania parków narodowych w nowych warunkach wynikających z integracji europejskiej : (wersja robocza) / Konferencja Służb Ochrony Przyrody Zielonych Płuc Polski. Suwałki, 2005. 48 s.
281. Kotler P. Marketing places. New York: Free press, 1993. 367 p.
282. Labrecque M., Teodorescu T.I. High biomass yield achieved by Salix clones in SRIC following two 3-year coppice rotations on abandoned farmland in southern Quebec, Canada // Biomass and Bioenergy. 2003. Vol. 25. № 2. Pp. 135–146.
283. Larsson S. Genetic improvement of willow for short-rotation coppice // Biomass and Bioenergy. 1998. Vol. 15. Pp. 23–26.
284. Lee T., Middleton J. Guidelines for Management Planning of Protected Areas / World Commission on Protected Areas (WCPA). Switzerland; Cambridge: IUCN Gland, 2003. 79 p.

285. Leiper N. The framework for tourism: Towards definitions of tourism, tourists and the tourism Industry // *Annals of Tourism Research*. 1979. № 6. Pp. 390–407.
286. Les parcs nationaux à la française : modèle original de l'importance des enjeux de gouvernance au sein de la catégorie II UICN / Martinez C., Petit J-M., Barthod C., Niel C. URL : https://www.researchgate.net/publication/299421116_Les_parcs_nationaux_a_la_francaise_modele_origin_al_de_l%27importance_des_enjeux_de_gouvernance_au_sein_de_la_categorie_II_UICN.
287. Les parcs nationaux de France. URL: <http://www.parcsnationaux.fr>.
288. Lipscombe N.R. Park Management Planning : A guide to the writing of Management Plans / Johnstone Centres of Parks and Recreation, Australia. [Wagga Wagga] : Riverina-Murray Institute of Higher Education, 1987. 171 p.
289. LOI n° 2006-436 du 14 avril 2006 relative aux parcs nationaux, aux parcs naturels marins et aux parcs naturels régionaux. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000609487>.
290. Loi n° 60-708 du 22 juillet 1960 relative à la création de parcs nationaux. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT0000000512209/2020-10-28/>.
291. Management Plans // National Park Service. URL: <https://parkplanning.nps.gov/ManagementPlans.cfm>.
292. Management toolkit // Eurosite Management Planning Portal. URL: <https://mpg.eurosite.org/>.
293. Mykytyn T., Yakymchuk A., Szymanski J., Zaitsev D. Peculiarities of Financing National Natural Parks in Poland and Ukraine // *International journal of new economics and social sciences (Ijones)* № 2 (6) 2017, p. 152–163.
294. Mykytyn T. Place of marketing of sustainable development in work of amalgamated hromadas // *Globalization, the State and the Individual*. Free University of Varna. No 1(17)/2018 P. 35–43.

295. Mykityn Taras, Alina Yakymchuk, Iryna Tralo. Evaluation of the Work of National Nature Parks: an Integrated Approach // Proceedings of the 2022 IX International Scientific Conference Determinants of Regional Development, No 3, Pila 27–28 October 2022. P. 221–235.
296. National Park Service Overview. URL: <https://www.nps.gov/aboutus/upload/NPS-Overview-07-03-18.pdf>.
297. Ndosi O.M. Preparing Management Plans for Protected Areas // Management Protected Areas in Africa : report from a workshop on protected area management in Africa, Mweka, Tanzania / UNESCO ; compiled by Lusigi W.J. 1992. Pp. 117–124.
298. NPS Organic Act. Overview / National Parks Service. URL: <https://www.nature.nps.gov/air/regs/npsorganic.cfm>.
299. Olaczek R. Skarby przyrody i krajobrazu Polski. Warszawa : MULTICO Oficyna Wydawnicza, 2008. 766 s.
300. Omkareshwar M. Green Marketing Initiatives by Corporate World: A Study, Advances In Management. 2013. Vol. 6. № 3. Pp. 20–26.
301. Ottman J.A. Green Marketing: Opportunity for Innovation. 2nd Edition. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc, 1998. 270 p.
302. Ottman J.A. The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc, 2011. 272 p.
303. Paczuski R. Prawo ochrony środowiska. Bydgoszcz : Oficyna Wydawnicza Branta, 2000. 538 s.
304. Parki narodowe w Polsce / Kalbarczyk E. i inne. Bielsko-Biała : Wydawnictwo Dragon, 2016. 448 str.
305. Parks & Recreation Annual Report 2017. URL: https://issuu.com/cityofwinterpark/docs/parks__recreation_annual_report_20.
306. Pater B. Finansowanie parków narodowych w Polsce na przykładzie Roztoczańskiego i Wigierskiego Parku Narodowego // IX Kongres Ekonomistów Polskich. 2013. 10 str. URL:

- <https://docplayer.pl/6038638-Ix-kongres-ekonomistow-polskich.html>.
307. Peattie K. Towards Sustainability: The Third Age of Green Marketing // The Marketing Review. 2001. №2. Pp. 129–146.
308. Popadynets N.M. et.al. Theoretical and methodological principles of tourist attractiveness of territories (Теоретико-методичні засади туристичної привабливості територій). Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2020. №3(143). С. 43–47.
309. Pike S. Destination branding. An integrated marketing communication approach. Oxford: Elsevier, 2008. 406 p.
310. Planning Process for National Parks. Ottawa : Parks Canada, 1978. URL: <http://parkscanadahistory.com/publications/np-planning-process-e-1978.pdf>.
311. Polonsky M.J. Environmental Marketing: Strategies, Practice, Theory, and Research / M.J. Polonsky, A.T. Mintu-Wimsatt. Routledge, 1995. 415 p.
312. Rąkowski G. Parki narodowe w Polsce. Warszawa : Instytut Ochrony Środowiska, 2009. 514 s.
313. Recommendation № 16 (1989) of the standing committee on areas of special conservation interest. URL: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1485727&Site=DG4Nature&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>.
314. Recommendations of the second World conference on National Parks : such Bulletin. 1972. Vol. 3. №11.
315. Stegner W.E., Etulain R.W. Conversations with Wallace Stegner on Western History and Literature. Nevada : University of Nevada Press, 1983. 240 p.
316. Stupen M., Kalyna T., Taratula R., Konstantinova O. Land and resource potential of protected areas of Ukraine in the context of the implementation of sustainable development strategy / Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. Vol. 19, Issue 3, 2019. P. 549–556 (Web of Science Core Collection) PRINT ISSN 2284-

- 7995, E-ISSN 2285-3952 https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.19_3/volume_19_3_2019.pdf.
317. Symonides E. Ochrona przyrody. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008. 768 s.
318. The GEF Small Grants Programme. URL: www.sgp.undp.org.
319. The Global Environment Facility (GEF). URL: <http://www.thegef.org/>.
320. The National Parks: Index 1916–2016. URL: <https://www.nps.gov/aboutus/upload/NPIndex2012-2016.pdf>.
321. The State of the World's Land and Water Resources for Food and Agriculture 2021 – Systems at breaking point : main report. Rome, 2022. 393 p. DOI: <https://doi.org/10.4060/cb9910en>.
322. UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition. 15 p. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284415427>.
323. Wasik J.F. Green Marketing and Management – A Global Perspective, Cambridge: Blackwell Publishers, 1996. 247 p.
324. Wuerthner G. Yosemite: A Visitor's Companion. Mechanicsburg: Stackpole Books, 1994. 232 p.
325. Young C., Young B. Park Planning: A training manual (Instructor's Guide). College of African Wildlife Management, Mweka, Tanzania. 1993.

Наукове видання

Т.М. МИКИТИН, М.Х. ШЕРШУН

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ
НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ**

*Монографія
за науковою редакцією професора
М.Х. Шершуна*

*Технічний редактор
Віталій Власюк*

Підписано до друку 01.07.2024 р. Формат 60х84 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура "PT Serif". Друк офсет.

Ум. друк. арк. 23,35. Наклад 300 пр. Зам. 52.

Видавництво "Волинські обереги".

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи

ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва "Волинські обереги".